
3 1761 06560918 2

KEISER HADRIAN



[illegible]

DR. A. RÆDER

[illegible]
[illegible]



Dr. A. RÆDER

KEISER HADRIAN

EN KULTURHISTORISK SKILDRING



KRISTIANIA
H. ASCHEHOUG & CO.s FORLAG
1897

Aktie-Bogtrykkeriet.
(Forhen. Det Mallingske Bogtrykkeri.)

Indhold.

Indledning.

Det romerske keiserdømmes fem aarhundreder er et af historiens merkeligste tidsrum. Alle de gamle kulturlande rundt Middelhavet var samlet til ett rige, inden hvilket de og de omboende, tidligere barbariske folk gjordes delagtige i en og samme kultur, den første almene kultur historien kjender, og det var vel at merke i den form den antike kultur fik i keiserdømmets tid, at den eller rettere dens levninger ved Romerrigets opløsning gik over til middelalderens folk; først renæssancen gav Europa indblik i, hvad den *græske* kultur i sin renhed havde været.

Det var inden Romerriget og i keiserdømmets dage, at den for al eftertid epokegjørende opfatning af menneskeheden som et stort brodersamfund seierrig fortrængte det gamle snævre, nationale synspunkt; det var da og i sammenhæng hermed, at den nye verdensreligion udvikledes og vandt herredømmet paa de gamle nationale religionssystemers bekostning.

Det var under keiserne, ikke i republikens tid, de store jurister levede, der gav romerretten dens udvikling og systematiske afslutning. Det var da laugsvæsenet, det var da stavnsbaandet, bondens bundethed til jorden, gjennem colonatet udviklede sig i former, der skulde blive en arv for de middelalderske samfund.

Allerede det nævnte turde være nok til at vise tidsrummets betydningsfulde stilling i menneskehedens udviklings historie. Men der er et andet, som regel overseet forhold, der giver den romerske keisertid dens, i en vis maade enestaaende historiske interesse. Dette hænger imidlertid paa det nøieste sammen med opfatningen af hele den antike tids kulturhistoriske stilling, og her staar vi ligeoverfor et af historiens vigtigste, men ingenlunde i samme grad paaagtede spørgsmaal, et spørgsmaal af hvis besvarelse vor dom over den antike tid og dens betydning i mange henseender vil være afhængig.

Det ligger i menneskets natur, fremgaar næsten som en nødvendighed af troen paa en fornuftig verdensordning, at mennesket saa at sige stiller det krav, at menneskehedens historie betegner en udvikling, og at denne udvikling totalt seet er en fremadskridende. Det vi ligesom fordrer er: paa aandens omraade en udvikling fra menneskets afhængighed af naturen til et stadig større herredømme over denne, en udvikling fra frygtens og uvidenhedens afhængighed af indbildte aandelige magter, fra overtro og falsk autoritetstros al fri

udvikling hindrende baand hen mod selvbestemmelse og sand aandelig frihed, fra en lavtliggende egoisme hen mod en høiere og renere moral.

Videre fordrer vi paa det socialt-politiske omraade: en udvikling fra mængdens umyndighed og afhængighed af en enkelt eller af enkelte klasser i samfundet hen mod frihed og ligeberettigelse, samt hen mod dannelsen af samfund der yder alle sine medlemmer de gunstigst mulige betingelser for udviklingen hver af sin personlighed.

Denne menneskets saa at sige naturgivne fordring til den historiske udvikling kan ikke kaldes et tomt postulat. En udvikling kan paavises, og den har i sine hovedtræk havt den ovenfor nævnte karakter. Men det gjælder her at vinde en nogenlunde korrekt opfatning af udviklingens natur og perioder, af dens veie og gang; man maa vogte sig vel for at tro, at gangen er enkel og retlinjet, at udviklingen er uafbrudt og kontinuerlig ned igjennem tiderne, saaledes at den ene periode direkte fortsætter den anden og begynder videre, hvor denne slap.

Alle kjender den gjængse inddeling af den saakaldte verdenshistorie, det vil sige vor kulturs og de i denne delagtiggjorte folks historie, i tre store afsnit: oldtid, middelalder og nyere tid. Denne inddeling kan være bra nok; men den giver unegtelig let anledning til misopfatning. Man ser saa ofte, at oldtiden sammenlignelsesvis kaldes for en slags folkenes barndom, middelalderen for yng-

lingealderen, den nyere tid for manddommen, den modne alder, saaledes altsaa, at disse tre hovedafsnit er ligesaa mange trin i en og samme udvikling, hvor det ene er en direkte fortsættelse af det andet. Saa enkelt er dog forholdet ikke; saa kontinuerlig er udviklingen ikke; man maa da ogsaa gjøre vold paa de historiske fakta, specielt for den antike tids vedkommende, for at faa en saadan udviklingsgang istand.

Oldtiden staar ikke i et saadant forhold til middelalderen og den nyere tid; den er ikke disse tidsrums barnealder. Den nyere tid er en direkte fortsættelse af middelalderen; men denne sidste staar ikke i samme forhold til oldtiden. Oldtiden, det vil her sige den gamle græsk-romerske historie, danner et hele for sig, i modsætning til middelalderen og den nyere tid, der sammenlagt danner et andet hele; den udgjør en udviklingsperiode for sig, ligesom den efterfølgende tid samlet udgjør en.

Kulturudviklingen synes at foregaa i flere parallelt løbende, men samtidig hinanden fortsættende perioder. Der kan tvistes om, hvad der danner, om jeg saa maa sige, enhederne i denne udvikling. Nogle sætter staterne som saadanne enheder; hver statsdannelse har sin oldtid eller barndom, sin middelalder eller ynglingetid og sin nyere eller modnere tid. Dette synspunkt staar dog ikke for en nærmere undersøgelse. Tager man for eksempel den græske verden, maa man indrømme, at ud-

viklingen for dennes vedkommende ikke falder sammen med nogen enkelt stats; der er en græsk kulturudvikling uafhængig af de enkelte græske statssamfunds.

Det vilde derfor være rimeligere og falde naturligere at anse de enkelte nationers historie og liv som enheder i kulturudviklingen. Men ogsaa dette er for snævert; trods de mange nationer er der for tiden noget vi kan kalde den europæisk-amerikanske kulturudvikling. Ganske vist danner hver nations historie et hele for sig, og dersom nationerne stod uden nærmere forbindelse med hverandre, vilde udviklingen komme til at bestaa af en række saadanne nationale udviklinger, hver dannende en afsluttet periode for sig. Men nationerne staar ikke isoleret, upaavirket af hverandre. De paavirker hverandre og drages derved ind i en og samme udvikling, hvor snart den ene, snart den anden, snart flere kan være ledende, og hvor hver kan yde sit til den fælles udvikling, uden derfor helt at opgive et liv for sig. En saadan større udviklingsenhed danner middelalderens og den nyere tids europæiske folk.

Det samme gjælder oldtidens græske og italiske folk. Man kan slaa disse sammen til ett, den antike tid, der har sin oldtid, sin middelalder og sin nyere eller moderne tid, ganske paa samme maade som den europæiske udviklingsperiode har sin oldtid, omfattende de senere europæiske kulturfolks ældste historie, sin middelalder og sin nyere tid.

Hellenernes og de italiske folks ældste historie er den antike tids oldtid; saa kommer den orientalske paavirkning, vandringerne, kolonisationen og de nationale statsdannelser, det er den antike tids middelalder; Hellas's storhedstid, den hellenistiske tid og Roms historie fra Italiens samling af, det er deres nyere eller moderne tid.

Selvfølgelig er der en forbindelse, en sammenhæng tilstede mellem vor udviklingsperiode og den antike. Vor middelalder tager fat med en værdifuld arv fra den antike tid; den begynder med et rigere arvegods, med større muligheder. Men udviklingen begynder dog, socialt og kulturelt seet, som fra nyt, med standsforskjel og bundethed, med primitive samfundsforhold og et primitivt næringsliv. Forholdet er i mange henseender det samme som det der finder sted mellem den antike tid, det vil sige Hellas's og Roms historie paa den ene side, og de gamle orientalske kulturfolk paa den anden. Hellas og Rom fik en sterk paavirkning, modtog en rig arv fra disse; men deres historie er derfor ikke en direkte fortsættelse af hines.

Orientens, det vil sige Ægyptens, Babyloniens, Syriens og omliggende landes folk har atter gjennemløbet en lignende udvikling; ogsaa i deres historie kan man tale om en oldtid, en middelalder og en nyere, moderne tid. Gaar vi udenfor den europæiske kulturkreds, kan ganske det samme gjennemføres f. eks. for Kinas og for Indiens vedkommende.

Historien bestaar saaledes af en række selvstændige udviklingsperioder, der nok griber ind i hverandre, men ikke direkte fortsætter hverandre; den ene periode modtager meget fra den anden, bygger paa dennes skulder; men den stiller sig dog sine egne opgaver og søger at løse disse, hver paa sin eiendommelige maade.

Anvender man denne betragtningsmaade paa den antike tid, faar man først den rette forstaaelse af dens betydning. Almindelig søger vi derhen for at finde ophavet til en række kulturelementer, der har været af betydning for den moderne udvikling, kulturelementer, der ikke alene har sit ophav i den antike tid, men der ogsaa har faaet sit mest klassiske udtryk.

Men historisk seet har tiden ved siden heraf en ganske anden betydning. Den repræsenterer en afsluttet kulturperiode, en periode, vi takket være de mange forskjellige kilder har et relativt godt kjendskab til, samtidig med at dens forholdsvis enkle forhold i høi grad letter oversigten og derved gjør den særlig skikket til at danne grundlaget for studiet af kulturudviklingen i sin almindelighed, dens ungdom og vekst, dens blomstrings- og modenhedstid og endelig dens gradvise hendøen. Med andre ord, man kan her søge at udfinde de almene love for kulturens gang der kan anvendes paa enhver saadan udviklingsperiode, saaledes ogsaa paa den moderne.

Seet i denne belysning træder den romerske

keisertids betydning for den historiske videnskab frem i hele sin storhed. En kulturs vekst har vi leilighed til at studere ogsaa andre steder, saasom i vor middelalder og nyere tid; men en kulturperiodes blomstringstid og derpaa følgende overmodning og gradvise hendøen, den har vi kun ett klassisk eksempel paa; den kan i sin renhed kun studeres — i det store ialfald — paa et sted, og det er i den romerske keisertid.

Keisertiden er paa det sociale og politiske, paa det økonomiske ligesaavel som paa det religiose, videnskabelige og kunstneriske omraade en fuldstændig moderne tid. Her kan man sætte sig ind i de farer der truer en kultur, som holder paa at naa eller har naaet sit modenhedspunkt; her kan man forfølge den gradvise stagnering og selve opløsningsprocessen, da samfundet falder fra hverandre i sine atomer eller inderste bestanddele, forat saa disse under nye konstellationer, nye folks og nye ideers ledelse kan tage fat paa en ny udvikling, der med hensyn til maal og indhold, delvis ialfald, er kvalitativt forskjellig fra den tidligere.

Forskjellen mellem den antike og den moderne kulturperiode er nemlig ikke blot af kvantitativ art. Ved kvantitativ forskjel menes her den rigere arvelod, de rigere kulturelementer, hvormed vi, takket være antiken, kunde begynde vor udvikling. Jeg behøver her blot at nævne saadant som kristendommen, levninger af den antike videnskab og

kunst, mere udviklede styrelsesformer og et høiere niveau i teknisk og økonomisk henseende.

Blandt vort fra antiken overtagne arvegods er der en speciel, omend mindre paaagtet gave, der i særlig grad fortjener at fremhæves; det er en dyrebar gave, som det havde kostet oldtiden utrolige lidelser og utrolige ofre at vinde for sig selv. Det er selve begrebet: det almene, det fællesmenneskelige.

Alle de antike folk begyndte med en snæver, rent national kultur, religion og statsidé, der stillede sig fiendtlig ligeoverfor alle andre og ikke vilde anerkjende deres ligeberettigelse, men søgte at ødelægge dem og lægge dem under sig.

Først i den hellenistiske tid naaede hellenerne frem til at udvikle en helt ud almen kultur, der passede ikke blot for den enkelte stat, det enkelte folk, men for alle. Først da opstod tanken om en menneskehed, om noget alment menneskeligt, hvori begreberne hellener og barbar gik op som i en høiere enhed.

Det blev romernes opgave at skaffe denne tanke udbredelse over Middelhavs-landene, selv om de, ialfald til en begyndelse, ikke var sig denne opgave bevidst, ja knapt nok forstod selve tanken. Keiserdømmets nivellerende tendens lettede i høi grad gjennemførelsen; den græsk-romerske filosofi, især stoikernes skole, udviklede tanken theoretisk, medens romerretten og kristendommen praktisk førte den ud i livet.

Gjennem kristendommen og levningerne af den antike skoledannelse gik begrebet i arv til middelalderen og lettede i høi grad den moderne udvikling. Vi behøvede ikke at arbeide os frem til selve tanken; den fik vi som gave, om det end har kostet arbeide og ofre nok, inden de forskjellige barbariske folk har villet give den indpas.

Denne forskjel af hvad man kan kalde kvantitativ art mellem den antike og den moderne kulturudvikling, vedkommer os dog her mindre. Vigtigere for forstaaelsen af udviklingen og af den antike tid er den kvalitative forskjel, og her er der især et par punkter der fortjener at komme i betragtning, selv om de paa dette sted blot kan nævnes og ganske kort peges paa.

Først har vi her slaveriet. Den antike kulturstat hvilede overalt, i alle sine former paa slaveriet; uden slaveriet som underlag kunde hverken hellenerne eller romerne tænke sig en stat; her er der ingen forskjel paa det perikleiske demokrati, paa de hellenistiske kongedømmer, paa den romerske republik med dens aristokratiske former, paa de romerske Cæsarers faktiske enevælde; alle disse statsdannelser var baseret paa slaveriet.

Enhver vil forstaa, hvor meget lettere det maatte falde at realisere et kultursamfund med nogenlunde tilfredsstillende former, naar man saaledes udelukkede den ene halvdel af befolkningen og satte den ned i deres tal, der ingen ret har, der intet krav kan stille. Nutidens opgave er her

saa uendelig sværere; thi den skal tage alle med, søge at hæve alle op i det høiere aandsliv og gjøre alle til selvstændige medlemmer af samfundet.

Noget lignende kan siges om kvindernes stilling. For de antike folk eksisterede der i grunden intet kvindespørgsmaal; kvinden hørte blot hjemmet til. Det er først nutiden, der ligesaalidt som den anerkjender en retslig begrænset standsforskjel, vil anerkjende, at kjønnet som saadant skal bevirke forskjel med hensyn til individernes retslige forhold ligeoverfor samfundet.

En anden væsensforskjel ligger i selve antikens statsbegreb sammenlignet med det moderne. Hellenerne og romerne søgte ligesom vi at realisere frie statssamfund, rigtignok, som netop fremhævet, med den store indskrænkning der laa i, at hverken slaver eller kvinder blev regnet med som borgere, det vil sige som i direkte forbindelse med staten staaende individer. Men for de antike frie samfund var der ogsaa ellers trukket indsnævrende grænser, nemlig med hensyn til udstrækning baade i rum og tal.

Ifølge den antike opfatning af en fri stat var det nødvendigt, at alle statens borgere personlig udøvede sine politiske rettigheder; afgjørelsen laa hos det i folkeforsamling samlede borgerskab. Man kunde som følge heraf ikke lade sig repræsentere som hos os; derved var man afskaaret fra at benytte det repræsentative system, hvorpaa moderne

store frie stater hviler. Ligeledes var det principmæssig udelukket at lade borgere stemme paa forskjellige steder rundt om i borgerdistriktet; alle afgjørelser maatte træffes af borgerne personlig og samlet. Følgen heraf var, at de antike frie samfund i grunden kun var kommuner, saaledes at stat og kommune faldt sammen,

Kommunen er det typiske antike samfund og vedblev altid at være det egentlig levende, livskraftige element ogsaa i den senere statsdannelses tid. I den hellenistiske tid ligesom i den romerske keisertid dannedes der nemlig virkelige stater, men vel at merke ikke frie stater; regjeringen førtes i virkeligheden enevældig paa et grundlag af sig selv styrende kommuner.

Problemet at danne virkelige stater med bevarelse af politisk frihed for alle lod de antike folk i virkeligheden ligge. Det er under disse forhold ikke saa underligt, at det er begreberne familie og kommune der har fundet sit klassiske udtryk i det antike, specielt det romerske samfund, medens begreberne stat og individ traadte mere i skyggen og ikke fik en lignende udvikling.

Endnu maa nævnes en forskjel, der hænger sammen med det sidst antydede. De antike folk søgte at realisere frie samfund, men de indskrænkede paa det nærmeste disse samfund til at være rene retssamfund, samfund der sikrede borgerne liv, eiendom og visse andre retsgoder.

Vi stiller det krav, at der skal realiseres sam-

fund, der ved siden af at være saadanne retssamfund, tillige yder de enkelte individer de gunstigst mulige betingelser for frit at udvikle hver sin personlighed. Naar de antike folk, trods enkelte tilløb, i det store og hele ikke stillede en saadan fordring, hænger dette sammen med deres opfatning af individernes forhold til samfundet i sin almindelighed.

Vor opfatning af dette forhold er jo nærmest individualistisk; vi gaar ud fra, at samfundet er til for de enkelte individers skyld. Den antike opfatning var nærmest den modsatte, idet den gik ud fra, at individerne var til for samfundets skyld. Borgerne skyldte staten — respublica — alt, lige til sin inderste tanke; for borgerne skulde staten og dens storhed være alt; al dyd var borgerdyd; intet under at den antike stat efter sit begreb altid var og blev omnipotent og uindskrænket.

Ganske vist tabte i tidens løb denne følelse sig, og individualismens stemme lod sig høre ogsaa i oldtidens samfund; specielt var dette tilfældet i den hellenistiske tid og i det romerske keiserdømmes dage. Men den antike stat vedblev dog altid at være grundet paa det modsatte, det antiindividualistiske princip, trods al underminering af den renere filosofi og tilsidst af kristendommen.

Det var først ved germanerne og ved kristendommens endelige seier, at individualismen trængte igjennem; først da kunde man virkelig give keiseren, hvad keiserens er, Gud, hvad Guds er.

Statsomnipotensen var brudt til fordel for individe og personligheden; netop det ved den kristne kirke hidførte skille mellem kirke og stat blev her a den største betydning. Men hermed er vi ogsaa kommet udover den antike tid; en ny periode i kulturudviklingen er begyndt, paa et nyt funda ment, med et nyt statsbegreb, med nye opgaver.

Hadrian før tronbestigelsen.

Det andet aarhundrede efter Kristus er en brydningens og gjæringens tid. Det oprindelige romervæsen er ikke helt uddød; det lever endnu med sin hæderlighed, sin administrative og militære dygtighed, parret med gammeldags haardhed og kantethed. Ved siden heraf staar den græske verden, hvor man endnu kan finde Hellas's klare tanke, skjønhedssans og tro paa de menneskelige idealer. Som tredje element ser man Orienten med dens religiositet og mystik.

Overalt inden Romerriget mødes og brydes disse modsætninger. De er endnu ikke gaaet helt sammen, endnu kan de skjelnes, skilles ud hver for sig; en virkelig sammensmeltning finder først sted i de følgende aarhundreder.

Keiser Hadrian er en fuldlødig repræsentant for dette sit aarhundrede; alt hvad der er karakteristisk for dette, samler og fortætter sig i ham som i et brændpunkt. Man gjenfinder hos ham

de samme modsætninger, den samme gjæring og brydning.

Han er en fremragende administrator og kriger; som saadan repræsenterer han det største og bedste ved den svindende romerdom. Han er en fuldblods hellener, en kunstnernatur og skjønaand, saa god som nogen hvis vugge havde staaet ved Ilissos's bred. Og ser man nøiere efter, saa finder man, at Østens mystik har grebet ham og holder ham fast.

Det er med Hadrian som med tiden. De nævnte karaktertræk ligger ligesom ved siden af hverandre, de er ikke gaaet helt over i hverandre, men kjæmper og brydes om pladsen. Deraf kommer Hadrians Proteus-natur, der har gjort ham til en psychologisk gaade; deraf den ubestridelige mangel paa enhed og midtpunkt, som præger hans karakter og gjør, at han trods mange talenter og store egenskaber savner geniets stempel. Hadrian er ingen helstöbt karakter; men der er netop det uensartede og blandede, der gjør ham til en saa sand repræsentant for sin tid.

Publius Ælius Hadrianus blev født i Rom aar 76. Hans slegt hørte hjemme i den spanske by Italica og nedstammede fra en af den ældre Scipios veteraner, der paa den anden puniske krigs tid havde slaaet sig ned der. Tilnavnet Hadrianus

bar slegten som minde om, at denne deres stamfader kom fra den italiske by Hadria. Den æliske slegt hørte til Italicas rigeste familier og nød saa stor anseelse, at en af Hadrians forfædre naaede det store maal at blive romersk senator.

Hadrian hørte saaledes til en af de mange provinsfamilier, der i keiserdømmets tid udenfra tilførte det romerske aristokrati friskt blod og skjænkede Rom saa mange fremragende mænd baade paa rigsstyrets og det litterære livs omraade. Det blev disse familiers opgave at erstatte de gamle romerske senatorslegter, der hurtig holdt paa at svinde, dels ved en naturlig uddøen, dels som ofre for de julisk-klaudiske cæsarers tyranni, og atter bringe større tarvelighed og renere seder i kurs inden det romerske selskab.

Hadrians fader hed Publius Ælius Hadrianus Afer; hans moder Domitia Paulina var fra Gades, det nuværende Cadix. Hadrian havde ikke andre søskende end en søster Paulina, der blev gift med en ældre senator Julius Ursus Servianus. Hans nærmeste slegt forøvrigt er den traianske familie, der ogsaa var fra Italica.

Kun ni aar gammel mistede Hadrian sin fader og fik til formyndere den senere keiser Traian, der var en fætter af hans fader, og ridderen Cælius Attianus. Sin første skoledannelse fik han i Rom under græske lærere, og her lærte han foruden latin ikke blot at læse, men ogsaa at skrive og tale græsk.

Femten aar gammel maatte han afbryde sine studier, idet hans formyndere sendte ham til familiens hjemstavn Italica. Her tog han fat paa militærtjenesten, som var et nødvendigt gjennemgangsled for alle, der agtede at gaa embedsveien. Ved siden heraf kastede han sig med iver over jagten, en fornøielse han med sand lidenskab hengav sig til ogsaa i sine senere dage.

Under jagt og militære øvelser lagde Hadrian i disse aar grunden til den legemlige kraft og udholdenhed, som han senere altid viste. Her vandt han sansen for at leve ude, den interesse for naturens skjønhed og den kjærlighed til dyr, der er ham egen.

Efter en tids forløb blev Hadrian atter kaldt til Rom. Her kunde han fortsætte sine litterære og kunstneriske studier, samtidig som han gjorde det første skridt paa embedsbanen ved at beklæde et af de lavere dommerembeder. Kort efter udnævntes han til officer og kom til at gjøre tjeneste som krigstribun ved den femte legion, der havde sit kvarter i Nedre-Møsien, det nuværende Bulgarien.

I løbet af den tid Hadrian opholdt sig i Møsien, indtraf der begivenheder i Rom, der pludselig skulde forandre hele hans stilling. I aaret 96 faldt keiser Domitian for morderhaand, og hans efterfølger den gamle, agtværdige Nerva fik aaret efter senatet til at vælge Traian til sin medregent. Hadrian, hvis bane hidtil ikke havde afveget fra enhver anden ung senatorsons, saa saledes uventet

en af sine hævet til magtens høide og indtog selv pladsen som den nye barnløse medkeisers nærmeste mandlige slegtning.

Donauhæren ilede med at sende den nye keiser sin lykønskning og valgte Hadrian til overbringer. Hadrian blev paa det venligste modtaget af Traian, der opholdt sig ved Rhin, og blev overflyttet til Rhinarmeen, da Traian ønskede at have ham i sin nærhed.

Allerede i 98 døde Nerva. Straks Hadrian hørte budskabet herom, ilede han nordover for at være den første til at bringe Traian, som opholdt sig i Køln, efterretning. Paa veien traf han sammen med sin svoger Servian, der var statholder i Øvregermanien.

Forholdet mellem de to svogere synes ikke at have været det bedste. Servian skal saaledes have fundet sig beføiet til at underrette Traian om, at Hadrian førte et noksaa uregelmæssigt liv og stiftede gjæld. Det var neppe omhu for svogeren, der drev ham til dette skridt; hensigten var nok at stille Hadrian i et mindre gunstigt lys hos keiseren og derved bedre sine egne chanser til at blive Traians mulige efterfølger. Nu gjorde han hvad han kunde for at hindre Hadrian i at naa keiseren før et ilbud, han selv straks sendte afsted. Han skal endog have ødelagt Hadrians vogn for at sinke ham. Hadrian lod sig dog ikke opholde; han fortsatte veien tilfods og naaede Køln før Servians bud.

Folk var naturligvis ivrige efter at udforske, hvorledes Traian egentlig var sindet ligeoverfor sin unge slegtning, da det jo laa nær at tænke paa ham som mulig tronfølger. Rygtet tog kanske ikke feil, naar det vilde vide, at Traian egentlig ikke følte sig tiltalt af Hadrian. Traian var en jevn og enkel mand, uden synderlig interesse for kunst og litteratur. Han saa vistnok til en begyndelse ned paa Hadrian som en upraktisk kunstnernatur, idet han ikke evnede at forstaa en saa sammensat karakter som hans.

Imidlertid maatte Traian lidt efter lidt forandre sin dom, jo bedre anledning han fik til at lære Hadrian at kjende og se hvad der boede i ham. Traian blev nemlig endnu et aar ved Rhin for at ordne grænseforsvaret og beholdt i denne tid Hadrian i sin stab. Hadrian havde saaledes den bedste anledning til at aflægge beviser paa de sjeldne anlæg han sad inde med, baade som administrator og som kriger.

Resultatet blev, at Traian i løbet af denne tid sluttede sig nærmere til sin slegtning. Hvordan han nu bedømte ham, viste sig bedst efter deres tilbagekomst til Rom høsten 99. Da lod han nemlig Hadrian egte keiserhusets eneste unge prinsesse Sabina, en datter af hans søsterdatter Matidia, og betegnede ham derved paa en utvetydig maade som den, der stod tronen nærmest.

Hadrians egteskab blev barnløst og ikke lykkeligt; nogen skyld kunde vel begge parter have.

De mange levnede byster viser, at Sabina maa have været en vakker dame; men samtidig ser hun lunet og forkjælet ud. Hadrian klagede senere over, at hun havde humør og var vanskelig at leve sammen med, og det ser ikke saa urimeligt ud.

Hadrians giftermaal bragte ham i den nærmeste forbindelse med det keiserlige hus. Især sluttede han sig nøie til dets kvindelige medlemmer, saaledes til sin svigermoder Matidia. Denne døde kort tid efter Hadrians tronbestigelse, og man har, gjennem en indskrift, bevaret et brudstykke af Hadrians gravtale, hvori han priser hendes mange store egenskaber og takker hende, for hvad hun havde været for ham.

Størst var dog venskabet mellem Hadrian og Traians hustru Plotina, i hvem man vistnok med rette saa Hadrians specielle beskytterinde. Samtiden er enig om at rose Plotina som en høisindet og ærbar dame, der var sin mand varmt hengiven, en dom der stemmer godt med de bevarede billeder af hende.

Keiserinden skulde dog ikke gaa fri for rygter og hentydninger til, at hendes interesse for Hadrian var af en varmere art end et almindeligt venskab. Historikeren Dio Cassius nævner disse rygter og antyder, at der har bestaaet et kjærlighedsforhold mellem Plotina og Hadrian.

Dette passer dog daarlig sammen med den almindelige dom om hende, som den samme forfatter et andet sted gjør sig til talsmand for, idet

han bemerker, at Plotina som keiserinde opførte sig saaledes, at hun ikke i et eneste punkt gjorde sig fortjent til dadel. Da hun første gang som keiserinde traadte ind i det keiserlige palads i Rom, vendte hun sig om og sagde til den omstaaende mængde: «Jeg træder saaledes ind, som jeg haaber engang at skulle træde ud igjen herfra.» Hendes haab blev vist ikke skuffet; hendes venskab for Hadrian var visselig ikke af brødefuld art.

Aar 100 finder man saaledes den 24- à 25-aarige Hadrian bosat i Rom, i eget hus og med egen husstand.

Hans hus var sikkerlig et modested for alt fremragende, Rom havde at byde paa, baade i litteraturens og kunstens verden. Hadrian var nemlig selv en interesseret litterat, kunstner og skjønaand. Han optraadte som taler og som forfatter; han skrev baade paa latin og græsk, i bunden og ubunden form. Naar han var sammen med sine venner i muntert lag, mored han sig med stevjing, hvori han var en mester, og han havde altid et kvikt, oftest bidende svar paa rede haand.

Hadrian skrev senere sit livs erindringer, hvori flere vigtige aktstykker var flettet ind. Dette arbeide, der først blev offentliggjort af hans frigivne efter hans død, er desværre tabt paa enkelte citater nær. Dette tab maa dybt beklages, da hans memoirer

vistnok har været en vigtig kilde for senere forfattere og vilde have givet os et interessant indblik i Hadrians karakter og tænkesæt.

Hadrians stil var søgt og kunstlet; han efterlignede bevidst de ældre tiders latin. I sin archaistiske stræben satte han Cato den ældre over Cicero, Ennius over Vergil og Cølius Antipater over Sallust. Homers klare, enkle form tiltalte ham ikke; i et større episk digt tog han ikke ham, men den lærde aleksandrinske digtnings foregangsmand Antimachos til forbillede.

Ikke mindre interesse viste Hadrian for de bildende kunster. Han var en ivrig arkitekt; han leverede senere ofte tegningerne til sine bygverk. Han prøvede sig videre som billedhugger og ciselør, men især som maler. En anekdote om ham og arkitekten Apollodor viser, at han malede stilleben. Apollodor, som var tidens første ingeniør og Traians høire haand i alle slags bygningsspørgsmaal, forhandlede en dag med Traian. Hadrian, som var tilstede, blandede sig op i forhandlingerne, men blev afbrudt af Apollodor med de ord: «Gaa du bort og mal paa dine agurker; dette er sager, du ikke forstaar dig paa!»

For en mand med Hadrians interesser var Traians regjering en gylden tid. Den latinske litteratur havde en efterblomstring, og flere af sølvalderens største forfattere var netop samlet i Rom. Her virkede den berømte veltalenhedslærer, spanieren Quinctilian; her levede Plinius den yngre

og historikeren Tacitus, mænd der stod Traian nær og følgelig ikke har kunnet være ukjendte for Hadrian; her levede den store kreds af litterært interesserede mænd, som vi kjender fra Plinius's breve. Keiserbiografen Sueton og digteren Florus hørte til Hadrians omgang. Han kan ogsaa have kjendt tidens første digtere Juvenal, Martial og Silius Italicus; de to sidste var spaniere som Hadrian, den sidste vistnok fra byen Italica, der ligeledes var Hadrians hjemstavn.

Helst søgte dog Hadrian omgang med de græske forfattere, hvoraf der altid var mange i Rom, men paa den tid kanske flere end nogensinde. I Domitians tid havde han havt anledning til at høre filosofen og historieskriveren Plutarch, som da holdt offentlige foredrag i Rom; i Traians regjeringstid kunde han omgaaes den berømte taler Dio Chrysostomos, der som filosof var knyttet til keiserens hof.

Grækere var ogsaa mængden af alle de bildende kunstnere, som Traians storartede byggevirksomhed samlede i Rom. Arkitekter, billedhuggere og malere fik sig forelagt de største opgaver; paa alle kunstens omraader pulserede der et liv saa raskt, som Rom aldrig havde kjendt magen til, det skulde da være i Augusts, Agrippas og Mæcenas's dage.

Inden disse græske kunstnerkredse fandt Hadrian sig mest hjemme; hele hans aandelige habitus var mere hellensk end romersk; ikke for intet bar han

tilnavnet Græculus, «Grækervennen». Han skrev helst græsk og dyrkede i det hele dette sprog paa latinens bekostning. Da han aar 101 var kvæstor og i senatet skulde læse op keiserens henvendelser, var hans latinske udtale saa provinciel og mangelfuld, at senatorerne brød ud i latter. Dette uheld havde til følge, at han med iver kastede sig over latinen, og han blev snart «meget veltalende paa begge sprog», heder det.

Hvor han især søgte sit selskab, fremgaar ogsaa af et andet træk. Hadrian dyrkede ikke blot litteraturen og de forskjellige bildende kunster; men han gav sig ogsaa af med citharspil, sang og dans. Allerede maler- og billedhuggerkunsten blev ikke anseet for nogen passende beskjæftigelse for en fornem ung Romer, sang og dans var rent banlyst udenfor de hellenske kredse.

Der mangler ikke paa billedstotter, byster og andre afbildninger af Hadrian. Disse viser, at han af ydre var sterk og velbygget. Hans ansigtstræk slaar en straks; de viser nemlig ingen lighed med nogen af de tidligere romerske keisere eller stormænd. Den rene romertype holder paa at svinde; med Hadrian holder en ny type, en blandingstype sit indtog i det høiere romerske selskab. Ogsaa i det rent ydre viser afvigelsen fra det gamle og tilvante sig. Hadrian var den første keiser, der bar skjeg; alle de tidligere keisere afbildes glatragede; men fra nu af blev det mode at optræde med kortklippet helskjeg.

Bysterne lader Hadrian bære hovedet lidt foroverbøiet; det er som han retter hovedet frem for at høre bedre; de gjennemborende øine viser den skarpe iagttager, paa samme tid som de kun halvt aabnede øienlaag fortæller, hvor vel han passede sig for selv at gjennemskues. Rastløst liv, nervøs uro og videbegjær taler ud af hvert træk; de tidligere generationers ro og ligevegt er borte; en ny tid og nye mænd er i anmarsch. Hadrian ligesom fører dem an, denne «alle hemmeligheders og merkværdigheders efterforsker», som Tertullian kalder ham.

Hadrian prises, ialfald i sine yngre dage, for sin venlighed og omgjængelighed. Sine venner afslog han sjelden nogen bøn, og han talte frit og aabent med dem; især var det tilfældet, naar han tog dem med ud i det frie og sammen med dem drev sin yndlingsfornøielse jagten. Men han kunde ogsaa til sine tider være bitter og saarende, saa han stødte dem fra sig; i det hele siges han at have været ustadig i venskab, noget der stemmer med hele hans nervøse og urolige natur.

Som keiser var han til det yderste pligtopfyldende og søgte at hjælpe og gjøre godt, naar han kunde; han pleiede at sige, at han tog sig nær af at se nogen gaa sorgmodig bort. Han syntes ikke om pragt, og al slags etikettehensyn var ham imod.

Han søgte de offentlige badeanstalter og badede sammen med de tilfældig tilstedeværende. Han

gjorde ingen forskjel paa høi og lav og var altid at faa i tale. Engang han havde det travelt, stansede en kvinde ham paa gaden og talte til ham. Hadrian sagde: «Jeg har ikke tid til at høre paa dig nu.» Da kvinden svarede: «Er du keiser og har ikke tid til at høre!» stansede han straks og hørte paa hende.

Alle er enige i at prise Hadrians store arbeidskraft og udholdenhed. Han var paa færde sent og tidlig. Han kunde samtidig skrive, diktere, høre noget forelæst og samtale med sine omgivelser. Han svarede selv paa alle forespørgsler og dikterede alle skrivelser.

Han havde en ypperlig hukommelse; han erindrede saaledes navnene paa alle han engang havde været sammen med, og kunde rette paa de slaver, hvis specielle opgave var at holde rede paa folk. Havde han givet en soldat afsked, glemte han senere ikke hans navn. Havde han læst en bog igjennem, kunde han citere den ordret.

Hans legemlige udholdenhed var ikke mindre. Han deltog i troppernes øvelser og marscher og gik selv med fuld pakning i spidsen for soldaterne. I fegtning og spydkastning øvede han sig til det sidste. Paa jagten, som han drev lige lidenskabelig helt mod slutningen af sit liv, havde hans venner vanskelig for at følge ham; paa en af sine vilde jagtture styrtede han med hesten og brak kravebenet og et ribben.

Ialfald i hans senere aar var hans levemaade nogtern; i ungdomsaarene kan forholdet have været

noget andet. Hans daglige liv prises som nøisomt og tarveligt; i strid med den almindelige skik nød han ikke vin til dagens første ordentlige maaltid. Naar han opholdt sig i leiren, laa han som soldaterne og spiste deres kost, grød og brød, ost og flesk, og drak med dem en blanding af eddik og vand.

Samtidig med at Hadrian som gift mand slog sig ned i Rom, begyndte han at beklæde de høiere embeder. Han gjennemgik dem i den sedvanlige rækkefølge, dog saaledes at hans karriere var noget, dog ikke synderlig meget, hurtigere end den almindelige. I 101 blev han kvæstor og toges da af Traian til at være hans referent i senatet; der laa en udmerkelse heri, paa samme tid som dette hverv bragte Hadrian i nærmere berørelse med keiseren ogsaa i forretningsanliggender.

Samme aar begyndte Traians første krig med dakerne, som boede i det nuværende Rumænien og Siebenbürgen. Han tog Hadrian med som sin adjutant og skal have været meget vel tilfreds med ham. Hadrian fortalte senere, at han gjorde sit bedste for at tækkes keiseren ved den anledning; han tog i den hensigt endog tappert del i Traians drikkelag, noget der ellers var hans natur imod, medens Traian var en sterk drikker, naar han for alvor tog fat.

I 103 var krigen tilende, og Hadrian vendte tilbage til Rom. I 105 var han almuetribun, men blev heller ikke denne gang sit embedsaar ud i byen. Dakerne begyndte nemlig atter krig, og Traian drog igjen i felten. I denne krig fik Hadrian en mere selvstændig kommando, idet han blev legat eller chef for første legion. Han udmerkede sig flere gange og viste saa ubetingede anlæg som feltherre, at Traians tvil, om Hadrian i den retning kunde fylde hans plads, for alvor begyndte at svinde. Traian viste sin tilfredshed ved at forære ham den diamantring, han selv havde faaet af Nerva ved adoptionen, en gave der ikke kunde tydes anderledes end som en udpegen af Hadrian som den sandsynlige tronfølger.

Hadrians senere embedskarriere maatte styrke dette indtryk; de poster han beklædte var nemlig tydelig valgt med det maal for øie at uddanne ham for keiserstillingens mange og forskjelligartede gjøremaal. I 106 var han prætor og fik aaret efter som propraetor Pannonien at styre. Pannonien, der omfattede dele af Østerrig og Ungarn syd og vest for Donau, var en af rigets vigtigste provinser.

Da Donau i militær henseende var den vigtigste grænselinje, var en kommando der paa den tid en skole for vordende keisere, ganske som kommandoer ved Rhin i Augusts og Tibers dage havde gjort samme tjeneste. Som statholder førte Hadrian en heldig krig mod sarmaterne nord for Donau; desuden hører vi, at han strammede disci-

plinen inden hæren og med kraft beskyttede provinsens beboere mod de romerske skatteopkræveres griskhed.

Traian viste sin anerkjendelse af Hadrians virksomhed som statholder ved aaret efter at gjøre ham til konsul. Paa den tid skal han ogsaa have tænkt paa at adoptere Hadrian og talte derom med sin ven og fortrolige Licinius Sura. Naar det ingen adoption blev af, kom det ialfald ikke af, at Hadrian havde tabt i keiserens omdømme. Thi da Sura kort efter døde, fik Hadrian hans plads i keiserens fortrolighed og overtog blandt andet den afdødes hverv at udarbeide keiserens taler og budskab, og indviedes derved i alle hans planer.

Med hvert aar som gik maatte adoptionsspørgsmaalet blive mere og mere brændende. Ganske vist var Hadrian blevet fremhævet paa en maade som ingen anden; men nogen afgjørelse var endnu ikke truffet, og netop det, at Traian udsatte med at træffe det endelige valg, havde til følge, at man tænkte som saa, at sagen ikke var saa afgjort endda. Det var derfor andre, som ogsaa gjorde sig haab om at blive den lykkelige, og det kom til partidannelser og intriger blandt keiserens omgivelser.

Blandt Hadrians medbeilere til tronfølgen nævnes en af Traians dygtigste generaler, den arabiske provins's erobrer Cornelius Palma; ogsaa en anden konsular Publilius Celsus var paa tale. Virksomst paa Hadrians parti var, foruden keiserinden Plotina, senatorerne Socius Papus og Plætorius Nepos samt

ridderne Attianus, hans gamle formynder, og hans ven og senere paalideligste hjælper Marcius Turbo. Palma havde derimod sine bedste hjælpere inden hæren.

Det var nemlig ikke et personspørgsmaal alene, som her var oppe; men de forskjellige kandidater repræsenterede forskjellige standpunkter. Hadrian var trods sin militære begavelse en fredens mand, og som det senere viste sig en bestemt modstander af Traians krigspolitik.

Dette hans standpunkt kan ikke have været ganske ukjendt, og heri ligger kanske forklaringen af, at Traian udsatte med at adoptere ham. Han kunde være bange for, at Hadrian skulde gjøre hans livsverk om igjen, og paa samme maade ræsonnerte hans officerer. Hidtil havde Traians regjering været et eneste seiersløb; to nye provinser Arabien og Dakien var føiet til riget, og man drømte om store erobringer i Asien. Mindet om de vundne seire og tankerne om den nye storhedstid, som skulde oprinde for Romerriget, var netop sterkt oppe paa denne tid, da det just var i 113 at Traians seiersøile paa hans pragtfulde torv i Rom blev afsløret. Det siger sig selv, at mænd der havde dette syn paa tiden og dens opgaver, ikke kunde ønske sig den fredelskende Hadrian til keiser.

Men ikke alle dømte saaledes. Specielt i de græske lande hilsede man med glæde hvert skridt, der bragte Hadrian nærmere frem til tronen. Hellenerne forstod, at han var en af deres, og at hans

tronbestigelse vilde indlede en ny æra for den græske verden. Athen, der fremdeles optraadte som Hellas's aandelige hovedstad, valgte ham i 112 til archont, den største ære man kunde vise nogen, og reiste ham en billedstøtte i det dionysiske theater. Denne støttes sokkel er fundet, og dens indskrift giver os de sikreste data til Hadrians tidligere løbebane.

Partivæsenet og intrigerne naaede tilsidst en saadan høide, at Palma og Celsus paadrog sig Traians unaade. Men nogen afgjørelse var ikke truffet, da Traian i 114 brød op fra Rom for at aabne den store kamp i Østen, hvis maal var at knuse Roms gamle fiender partherne, lægge deres land under Rom og rykke Romerrigets grænser helt frem til Indus.

Hadrian ledsagede keiseren paa toget og tjenstgjorde som næstkommanderende og chef for generalstaben. Felttoget kronedes til en begyndelse med afgjort held; man gik fra seier til seier; i 115 erobredes Armenien og den nordlige del af Mesopotamien; i 116 toges Assyrien og Babylonien. Men lykken vendte sig; der udbrød opstand i de landsdele, og det over Forasien og Nordafrika spredte jødefolk reiste sig til kamp mod Rom.

Endnu før opstandene var dæmpet, maatte Traian, syg og nedbrudt, indskibe sig for at vende tilbage til Rom. Før sin afreise indsatte han Hadrian til statholder i Østen og gav ham kommandoen over hæren.

Traian naaede ikke Italien. Sygdommen tog en ondartet vending og tvang ham til at lande i Kilikien med keiserinden og det øvrige følge, og her døde han kort efter i byen Selinos i begyndelsen af august 117. Et par dage efter modtog Hadrian, som opholdt sig i Syriens hovedstad Antiochia, fra keiserinden budskabet om Traians død, samt et af Traian paa dødsleiet udstedt dokument, hvori han antog Hadrian i søns sted.

Hadrian lod sig øieblikkelig af hæren hilse som keiser og uddelte til soldaterne en dobbelt saa stor pengesum, som almindelig skik var. Han ventede saaledes ikke paa senatet, hvem det egentlig tilkom at vælge keisere. Han sendte senatet et høfligt brev, hvori han forklarede, at forholdene i Østen var saadanne, at én straks maatte tage styret, og udbad sig tilslut senatets stadfæstelse af det stedfundne valg. Senatet havde selvfølgelig kun ett at gjøre; det skyndte sig med at anerkjende hvad der var skeet, og sende den nye keiser sin lykønskning.

Det varede imidlertid ikke længe, før der kom ud rygter om, at Hadrian ikke var blevet adopteret af Traian, men at adoptionsdokumentet var falskt, udstedt af keiserinden efter Traians død. Oldtidens forfattere har taget forskjelligt standpunkt til dette spørgsmaal; det samme har nyere historikere gjort.

Af vore kilder optager Dio Cassius rygtet og mener, at det er sandt; han har det fra sin fader,

som 50 aar efter disse begivenheder var statholder i Kilikien, siger han. Vor hovedkilde, Hadrians biograf Spartian, der skrev omkr. aar 300, holder dokumentet for egte, men lægger til, at der gik rygter om, at Plotina skulde have hemmeligholdt Traians død en tid og ladet en mand lægge sig under sengklæderne i hans seng og med svag røst agere keiseren og foretage adoptionen. Denne sidste udsmykkelse taler for sig selv og viser tilforladeligheden af den slags rygter; ingen vidste noget; alt er senere løse antagelser.

Naar alle hensyn og omstændigheder tages i betragtning, taler sandsynligheden mod og ikke for rygterne.

At saadanne overhovedet kom op og blev troet er jo let forklarligt. Der var nok af dem, der havde interesse af, at den slags rygter kom ud. Vi skal snart se, at flere af Traians officerer og statsmænd kort efter Hadrians tronbestigelse stiftede en sammensvergelse mod ham. Hvilken fordel maatte det ikke være for dem at kunne sige, især til Traians gamle soldater, at den store, af soldaterne forgudede keisers sidste vilje var forfalsket, og at det ikke var Hadrian, men snarere en anden, han havde tænkt som sin eftermand.

Der var heller ikke mangel paa dem, der senere sørgede for at rygterne ikke døde, men forplantedes til efterverdenen. Hadrian blev, af grunde vi senere skal behandle, aldrig populær i Rom, især inden senatskredse. Han var baade i levende

live og efter sin død udsat for en næsten systematisk bagvaskelse.

Disse bestræbelser for at skade Hadrian og hans minder er ikke blevet uden indflydelse paa vore kilder. Hans udførligste og vistnok — ham selv fraregnet — første biograf Marius Maximus, der skrev ud fra de nævnte kredses synspunkt, søgte, hvor han kunde komme til, at underskyde Hadrian uædle bevæggrunde etc. og er, selv tabt, blevet en hovedkilde for senere forfattere og hjemmelsmand for den mod Hadrian fiendtlige tradition som vi gjenfinder i vore kilder, side om side med en anden ganske anderledes velvillig.

At rygterne saa let blev troet, finder sin forklaring i de forhold hvorunder Traian døde. De der var om ham ved dødsleiet var Matidia, Plotina og Attianus, altsaa Hadrians svigerinde, hans erklærede beskytterinde og hans gamle formynder, alle kjendt for sin iver for Hadrians sag. I en tid, fuld af intriger, var dette mere end nok til at gjøre sagen mistænkelig og afføde den slags rygter.

At Traian havde udsat med adoptionen, kan forstaaes. Lige til de sidste maaneder før sin død var han frisk og rask; han følte sig sterk nok til alene at føre styret. Grunden til udsættelsen behøver derfor ikke at have været den, at han for alvor var i tvil om, hvem han vilde vælge.

Der nævnes et rygte, om at Traian skal have tænkt paa en anden, Neratius Priscus; han skal endog have ytret til denne: «Jeg lægger dig pro-

vinserne paa hjertet, hvis noget menneskeligt tilstøder mig.» Men Traians handlinger stemmer ikke hermed; han havde i de senere aar ved enhver leilighed udpeget Hadrian, ikke Neratius, og da sygdommen kom, var det til Hadrian, ikke Neratius, han havde betroet de vigtigste provinser; det var Hadrian og ikke Neratius han sørgede for at udstyre med en saadan magt, at ingen for alvor kunde gjøre ham magten stridig.

Man kan spørge: men hvorfor adopterede ikke Traian Hadrian, straks han for alvor blev syg? hvorfor udsatte han det til sidste øieblik?

Svaret er ikke vanskeligt. Traians kræfter var knækket; det han trængte var ikke en søn, men en medregent, der kunde lette regjeringens byrder for ham, en der kunde være det samme for ham, som han engang havde været for Nerva. Men udnævnelsen af en medregent laa ligesom selve keiservalget forfatningsmæssig i senatets haand, og med den hensynsfuldhed, Traian altid havde vist senatet, stemmer det godt, at han i denne sag ikke vilde gaa senatet forbi. Naar han dødssyg ilede til Rom, var det netop for at faa ordnet valget af medregnet; men samtidig udpegede han ved den stilling, hvori han efterlod Hadrian, hvem hans valg vilde falde paa, og udstyrede ham med magtmidler til i ethvert fald at sikre sig tronen.

Det er heller ikke rimeligt, at Traian, for hvem døden ikke kom saa ganske uventet, skal være gaaet bort uden at foretage nogen adoption

og derved praktisk talt sikre tronfølgen. Hvad der i den anledning anføres om efterligning af Aleksander den store, slaar sig selv ihjel; slig handler ikke en nøgtern, praktisk mand som Traian.

Ingen forstod bedre end Traian betydningen af netop under de givne forhold, under den kritiske stilling i Østen, at en var selvskreven til straks at gribe styret. En krig om tronen, ja blot en udsættelse med keiservalget kunde blive skjæbnesvanger, ikke mindst for Traians sidste verk, for sikringen af hans erobringer i Orienten.

Hadrians udenrigspolitik.

Hadrian stod ved sin tronbestigelse overfor et saare vigtigt spørgsmaal, der krævede en øieblikkelig afgjørelse.

Han overtog riget i krig med partherne. Traian var kommet saa langt, at han havde erobret flere grænselande, som Armenien, Mesopotamien og Assyrien; men disse provinser havde gjort en opstand, der endnu ikke var dæmpet, og hvis seighed tilstrækkelig viste indbyggernes ringe lyst til at underkaste sig det romerske herredømme. Videre havde han indsat en vasalkonge blandt partherne; disse vilde dog ikke anerkjende ham, men støttede den tidligere kong Chosroës.

Skulde Hadrian fortsætte Traians politik, der gik ud paa at indlemme de erobrede grænseprovinser i Romerriget og gjøre den iranske høislette til en vasalstat under Rom? Eller skulde han opgive erobringerne, trække grænsen tilbage til Eufrat

og anerkjende Partherriget som en stormagt, jevngod med det romerske rige?

Vi staar her ved et betydningsfuldt moment i den lange kamp mellem Østen og Vesten, mellem orientalskt livssyn og occidental civilisation, denne kamp som dengang havde varet i 1000 aar, som siden har varet aarhundrederne nedigjennem, og hvis afslutning vi endnu ikke har seet.

I denne kamp havde Vesten længe været den overlegne part; hellensk og hellensk-italisk kultur havde længe trængt frem paa den orientalske kulturs bekostning. Hellenernes seierrige konkurrence med fønikerne, perserkrigene, Aleksanders tog og Roms kampe med Karthago og Østens potentater havde været ligesaa mange fremstød fra vest mod øst; den orientalske kulturs repræsentanter, perserkongen, Hannibal, Mithradates havde bukket under, en for en.

Senere havde partherkongen ført an i den samme kamp, og krigen var ført med vekslende held. Da var det Traian greb ind, bestemt paa at bringe striden til en ialfald foreløbig afslutning ved at lægge det parthiske rige under Rom. Traian har vistnok ikke forregnet sig, naar han mente, at Romerriget magtede at erobre de iranske lande. Men et andet spørgsmaal er, hvorvidt den græsk-romerske verden endnu besad kraft og folkefylde nok til at omforme dem og indlemme dem i Vestens kultur, saaledes som den græske verden efter Aleksander havde magtet at hellenisere Forasien og Ægypten.

Dette spørgsmaal opkastede Hadrian for sig selv og søgte vistnok at se det med alle dets konsekventser. Resultatet af hans overlægninger blev, at han resignerede, at han opgav Traians planer, anerkjendte Chosroës som parthernes konge og tilbagegav ham de lande, Traian havde erobret.

Hadrians beslutning skriver sig neppe fra hans kjærlighed til freden i og for sig; han troede ikke, at Romerstaten i længden magtede opgaven; Rom og Hellas havde ikke kraft nok til at assimilere med sig mere land end det, der allerede tilhørte Romerriget.

Ett er vist; skulde Traians politik fortsættes, ja, skulde blot de erobrede provinser hævdes for Rom, maatte man gaa til en ganske betydelig forøgelse af hæren. Dette vilde igjen sige en forøgelse af statens udgifter, der atter førte til en forøgelse af skatterne, og det er ikke umuligt, at de vilde være vokset saa sterkt, at de snart havde overskredet folkets ydelsesevne, saaledes at den over bebyrdelse straks vilde være indtraadt, der et par aarhundreder senere bragte Konstantin den stores stat til at gaa tilgrunde.

Som følge af Hadrians politik indtog partherne atter sin stilling som Orientens stormagt og som en med Rom jevnbyrdig stat, og indre og ydre krige gjorde det senere umuligt for Rom at føre kampen med dem til ende.

Partherne afløses i sin tid af nyperserne, og i flere aarhundreder raser kampen mellem dem og

Rom, senere Byzants, uden at nogen endelig faar overtaget. Et nyt vendepunkt betegnes ved arabernes fremtræden; det er som Muhammeds lære havde givet Østens folk ny kraft. Optændte af religiøs begeistring trænger araberne frem og truer en tid med at lægge hele Vesten under sig. Hele middelalderen raser saa kampen frem og tilbage gjennem korstogene og tyrkerkrigene.

I nyere tid har Europa atter decideret taget ledelsen. Men det sidste ord er endnu ikke talt; slumrende kræfter kan atter, kanske igjen i religiøs form, vækkes tillive hos Østens folk, saa de paa nyt kan træde frem som mere jevnbyrdige modstandere og paa nyt yde sit selvstændige bidrag til kulturudviklingen.

Vi har seet grunden til, at Hadrian resignerede, saa Traians regjering kom til at staa som den sidste opblusning af den antike kraft udad. Fra nu af lægges al kraft paa det indre, paa at konsolidere og civilisere det store rige med dets saa forskjelligartede lande og folk. I dette arbeide saa Hadrian sin opgave, og i det har han efterladt sig varigere spor end nogen anden romersk keiser fra August til Diokletian.

Heller ikke her kunde samtid og eftertid undlade at underlægge Hadrian mindre ædle motiver. Det er Eutrop, som ved denne anledning gjør sig til talsmand for den mod Hadrian fiendtlige kritik, naar han fortæller, at det var misundelse over Traians store berømmelse, der drev Hadrian til at

opgive de erobrede lande: Traian skulde ikke, i modsætning til ham, staa som den, der havde øget riget med nye provinser.

Men netop hvis Hadrian havde ladet sig drive af saadanne bevæggrunde, saa kunde han ikke have handlet taabeligere end han gjorde; netop ved at opgive Traians erobringer maatte han hæve denne i alle enthusiasters øine: Hadrian var ikke engang istand til at holde fast, hvad Traian havde magtet at erobre.

Man maa beundre det mod Hadrian viste ved at begynde sin regjering med et skridt tilbage. Især var det dristig handlet ligeoverfor hæren, der jo var vant til, at keiserne tog hensyn til den og dens ønsker; hæren saa selvfølgelig med den største misnøie paa, at de romerske faner gik tilbage, og at man maatte rømme de lande, som den havde vundet med sit blod. Naar Hadrian ikke blot tog denne beslutning, men ogsaa forstod at gjennemføre den, uden at man hører om modstand hverken fra soldaternes eller officerernes side, vidner det bedre end noget andet om Hadrians herskerevne, om den herskernaturer medfødte sikkerhed, der gjør at de maa blive lystret.

I løbet af et par maaneder var Hadrian færdig i Asien, og han ilede til Donauegnene, hvor et lignende grænsespørgsmaal maatte ordnes. Ligesom Traian i Asien havde skudt grænsen ud over Eufrat, der dannede den naturligste afslutning for riget, saaledes havde han i det østlige Europa ved

erobringen af Dakien skudt grænsen frem fra Donau til Karpatherne. Spørgsmaalet, der var saa meget mere brændende, som der samtidig skede et angreb af de sarmatiske roxolaner, var, om Dakien, der laa som en forpost paa Donaus nordlige bred, skudt som en kile ind mellem de omboende barbarer, skulde rømmes eller opretholdes som provins.

Hadrian skal have været mest stemt for opgivelse; Donau var den naturlige grænse, og Dakien vilde aldrig komme til at danne en integrerende del af riget. Heri kom den senere historie til at give ham ret; Dakien var og blev en forpost, der maatte rømmes, da germanernes angreb for alvor begyndte halvandet hundrede aar senere.

Men der var andre hensyn, som veiede tungt i den anden retning. Siden landets erobring havde talrige kolonister slaaet sig ned, og den gamle dakiske befolkning viste liden modstandsevne ligeoverfor de indvandrede; der var saaledes god udsigt til, at landet nogenlunde let lod sig vinde for den romerske kultur.

Dette hensyn bestemte Hadrian; han besluttede at bevare Dakien som provins, og hans haab om landets romanisering blev ikke gjort tilskamme. Rumænerne, som endnu bebor landet, er det bedste bevis herpaa; dette folk er nemlig et resultat af den tidligere dakiske befolknings sammensmelten med de nye, latinsktalende indvandrere.

Hadrian gjorde hvad han kunde for at paaskynde Dakiens romanisering og landets opkomst.

Karpathernes passe sperredes ved befæstningsverker for at hindre de nordenfor boende barbarers indfald. Fjeldenes mineralskatte udnyttedes, byer grundedes, veie og vandledninger byggedes.

Indskrifter tillader os at følge dette arbeide, ligesom de ogsaa paa en anden maade viser os, hvor stor en del Hadrian har i landets romanisering; man støder nemlig i den følgende tid hyppig paa navnet Ælius blandt landets første borgere; de havde taget navn efter den keiser, hvem provinsen skyldte sin opkomst og saa mange blandt dem sin borgerret.

Nær Jernporten ved Orsova havde Traian ladet slaa en bro over Donau; de mægtige piller var af sten, levninger af dem kan den dag idag ved lavvande sees paa elvens bund; spændene var af træ; det hele var udført af Apollodor og tør betegnes som den græsk-romerske ingeniørkunsts største mesterverk.

Naar broen blev ødelagt, ved vi ikke. Dio Cassius's forkorter og fortsætter munken Xifilinos ved at fortælle, at Hadrian lod træverket kaste af for at hindre barbarerne fra at gaa over Donau, hvis det skulde lykkes dem at trænge ind i Dakien. Dette maa bero paa en misforstaaelse af den 1000 aar efter begivenhederne levende forfatter. Det maa snarest have været keiser Aurelian der kastede broen af, da han 150 aar senere lod Dakien romme; Hadrian havde netop brug for broen for at befordre Dakiens romanisering; broen lod sig desuden let

forsvare, og i ethvert tilfælde kunde den afkastes i sidste øieblik.

Hadrians optræden i Asien og ved Donau maa ikke sees isoleret, men i forbindelse med hans udenrigspolitik i sin almindelighed. Efter hans opfatning var Romerriget stort nok, kanske for stort; om nogen udvidelse burde der ikke være tale; alt land, der ikke kunde indforlives i riget, var ikke blot unyttigt, men det var en belemrende, skadelig byrde. Ingen udvidelse og fred med naboerne blev derfor Hadrians politik; den taler ikke blot ud af hans handlinger, men den bevidnes udtrykkelig af de gamle forfattere, saaledes af Fronto, der kjendte ham personlig, af Pausanias, der levede kort tid efter, og af Dio Cassius.

Naar Hadrian vilde fred, forstod han vel, at fred under de givne forhold ikke lod sig opnaa uden ved at staa rustet til krig. Vi skal senere se nøiere paa hans arbeide for et effektivt grænseforsvar og hans bestræbelser for at gjøre hæren, der stod paa grænsen, saa slagfærdig som muligt.

Udenfor den befæstede grænselinje søgte han at omgive riget med venskabelig sindede folk, der

skulde danne som en stødpude mod de udenfor boende mere barbariske stammer. Ved en klog og forsigtig optræden lykkedes ogsaa dette. Vore kilder forsikrer, at det aldrig hændte, at noget fremmed folk blev forurettet af Hadrian; ja, de omboende fyrster og folk havde en saadan tillid til hans retfærdighed og upartiskhed, at de ofte valgte ham til voldgiftsmand i deres indre stridigheder.

Naar Hadrian paa sine stadige reiser opholdt sig ved grænsen, hører vi, at han indbod nab[illegible] fyrsterne til sig og sendte dem hjem med r[illegible] gaver. Mange steder indsatte han venligsinded[illegible] fyrster og støttede dem ved subsidier, en pol[illegible] allerede August og Tiber havde benyttet med udbytte. Han indsatte saaledes en konge bl[illegible] germanerne, og en af hans generaler, Arrian, der paa hans ordre foretog en inspektionstur rundt de sorte hav, og hvis rapport er bevaret, omtaler forbigaaende ikke mindre end 6 af Hadrian ind[illegible] satte og støttede fyrster alene i hine egne.

Overalt paa grænsen herskede der fred, [illegible] livlig handel og samfærsel fandt sted mellem romerne og deres naboer. Kun i Hadrians første regjeringsaar hører man, som allerede antydet, om et indfald af sarmatiske roxolaner ved Donau; men angrebet blev hurtig afverget under keiserens egen anførsel.

Selv med partherkongen var der fred. Hadrian, der havde begyndt sin regjering med at gjenoprette

len gamle grænse mellem rigerne, gav senere kongen et nyt tegn paa sit fredelige sindelag ved at sende ham hans datter, der var taget tilfange af Traian.

Ja, Hadrian skal have stillet partherkongen i udsigt at give ham tilbage hans gyldne trone, der var taget ved samme anledning. Heraf blev det dog intet, og heller ikke hans eftermand den fredelige Antoninus Pius fandt at kunne udlevere dette trofæ, det eneste der var igjen fra Traians seire.

Senere opstod der enkelte forviklinger med artherne; men Hadrian gjorde ende paa disse ved t personligt møde med den parthiske konge. Vilde to stormagter leve i fred med hverandre, saa deres interesser igrunden sammen i flere unkter; begge havde de at værge sig og de under eres herredømme staaende kulturlande mod de nordenfor Kaukasus boende barbarer. Man hører ogsaa om, at et indfald af saadanne folk blev stanset ved forenet indskriden fra romersk og parthisk side.

Hadrians tronbestigelse kom til at betegne den ge afslutning paa romernes magtudfoldelse er stadig større og større strækninger. Det var Hadrians forsvarspolitik der fra nu af blev raadende, ikke Traians erobringspolitik. Romerriget gik for alvor over fra offensiven til defensiven; hvad der fandtes igjen af kraft anvendtes til forsvar og i rigets indre.

Men Hadrians defensive politik var kraftig og ærefuld, og han kunde vistnok med rette rose sig

af at have opnaaet mere gjennem fred end andre gjennem krig. En sterk og kampberedt stat, som Romerriget dengang var, kunde uden fare indlade sig paa subsidiernes vei, og det rober kun uvidenhed eller mangel paa god vilje, naar samtidige heri saa en feig tilkjøben af fred.

Senere i Roms historie blev forholdet et andet; paa folkevandringernes tid blev det skjæbnesvangert for Rom at søge dækning gjennem subsidier. Da var det farligt, da kravene om penge stilledes til en stat, der ikke længere magtede at forsvare sig ved egne kræfter. Men at rette nogen saadan beskyldning mod Hadrian er, som man nu vilde kalde det svaghed og frygt, om Rusland støtter en eller anden venskabeligsindet asiatisk smaafyrste med lidt mynt.

Hadrians fredspolitik skulde dog ikke blive uden fare, rigtignok ikke for riget, men for ham selv. Det var ikke andet end rimeligt, at mange især af officererne af Traians skole med misnøie saa paa den nye tingenes orden, saa hvorledes Hadrian i Asien gav tilbage, hvad de selv og deres store mester havde erobret, saa hvorledes keiseren søgte at vinde nabofolkenes smaafyrster gjennem gaver og personligt samvær, saa penge være afgjørende i forhold, hvor de syntes, blot sverdet burde tale.

Man kan forstaa, at der fandtes misfornøiede, ikke mindst blandt mænd i indflydelsesrige stillinger, der ikke alene personlig havde lidet tilovers for den nye keiser, filhelleneren og kunstneren, men som ogsaa troede, at den nye politik var en skam for Rom og farlig for staten.

Det er derfor ikke saa underligt, at man kort efter Hadrians tronbestigelse og ordningen af de asiatiske forhold hører, at der stiftedes en sammensvergelse mod ham, samt at de egentlige hovedmænd for denne var et par af Traians tidligere generaler.

Det er heller ikke saa underligt, at sammensvergelsen vandt tilslutning; man havde jo endnu ikke kunnet se de endelige resultater af Hadrians politik, ja forstod knapt nok, hvad denne egentlig gik ud paa. Man havde endnu ikke seet hans organisationsarbeide paa forsvarets omraade, hans kraftige forholdsregler for at skabe et effektivt grænseforsvar, forholdsregler der maatte overbevise enhver om, at det ikke var mangel paa militær indsigt og begavelse, der dikterede Hadrians politik.

I det foregaaende har man seet, at der allerede i Traians dage var et sterkt parti, der stod mod Hadrian. At misstemningen ikke havde lagt sig i de allersidste par aar, fremgaar tydelig nok af det raad, Hadrians tidligere formynder Attianus gav ham straks ved tronbestigelsen. Attianus opfordrede nemlig i et brev Hadrian til at rydde flere af sine modstandere afveien, blandt dem stadspræfekten i

Rom Bæbius Macer. Hadrian vilde ikke følge dette raad og tog i det hele som keiser intet hensyn til, hvorledes man havde stillet sig til ham før tronbestigelsen. Han nøiede sig med at gjøre Attianus og en anden paalidelig og almindelig agtet mand Similis til chefer for prætorianerne og overlod dem at varetage hans interesser i Rom, indtil han selv kunde komme did.

En sammensvergelse kom alligevel istand. Blandt stifterne nævnes Hadrians gamle modstander og konkurrent Cornelius Palma, en af Traians dygtigste generaler, der dog var faldt i unaade i Traians sidste aar, paa grund af intriger mod Hadrian.

Sammen med Palma gik Lusius Quietus, den af Traians generaler der havde gjort sig mest bemerket i den parthiske krig. Quietus var, betegnende nok for de nye forhold, ikke romer af herkomst; han var scheik for en liden berberstamme i Mauritanien (det nuværende Marokko) og havde først tjent i den romerske hær som forbundsfælle. Uvist af hvilken grund var han blevet bortvist fra den romerske hær, men kom ikke desto mindre under dakerkrigen Traian til hjælp med et korps af sit hjemlands dygtige ryttere. Ved sin glimrende tapperhed vandt han Traians gunst; man tror endog at gjenfinde ham og hans tapre skare blandt billederne paa Traiansoilen.

Senere fulgte Quietus Traian paa hans parthertog. Han optræder nu ikke længere som forbunds-

fælle, men som officer i den romerske hær og udnævnes til løn for sine tjenester til konsul. Quietus gjorde sig videre bekjendt ved den grusomme kraft, hvormed han i Traians sidste dage dæmpede jødernes opstand; han indehavde en romersk statholders stilling i Judæa, og hans minde bevaredes længe blandt jøderne paa grund af den blodige strenghed han her udviste.

Mellem en mand som Quietus og Hadrian kunde der ikke bestaa noget sympathetisk forhold. Quietus's barbariske grusomhed og eventyrlige tapperhed havde Hadrian ingen brug for, og Quietus indsaa godt nok, at der ikke var nogen plads for ham under det nye styre. Han stillede sig derfor fra første stund i opposition mod Hadrian og blev straks efter dennes tronbestigelse afsat fra sin post i Palæstina.

Naar man samtidig hører om oprørske bevægelser blandt berberne i Mauritanien, tør man vist med tryghed gaa ud fra, at dette var Quietus's verk. Denne uro blev dog hurtig dæmpet af Hadrians ven og troeste hjælper Marcius Turbo, der allerede før med stor dygtighed havde kuet jødeopstanden i Aleksandria. Quietus mistede chefstillingen for de mauritanske stammer, og det er ikke andet end hvad man kunde vente, at han, som for tiden opholdt sig i Italien, straks var med paa sammensvergelsen mod Hadrian.

Blandt de andre deltagere nævnes Hadrians tidligere konkurrent om tronfølgen Publilius Celsus

og foruden ham en anden konsular Avidius Nigrinus, en intrigant person, der synes at have været den, der havde alle sammensvergelsens traade i sin haand. Ogsaa Nigrinus maa have gjort sig haab om at blive Traians efterfølger; han synes forøvrigt at have været en dygtig mand, da Hadrian skal have tænkt paa at adoptere ham, uagtet de var omtrent jevnaldrende.

Tanken var at myrde Hadrian ved en offerfest eller under en jagtudflugt, straks han sommeren 118 kom til Rom fra Donauegnene, hvorhen han var reist fra Asien.

Sammensvergelsen blev imidlertid opdaget forinden og lederne fængslede. Senatet viste sin iver og tjenstfærdighed ved straks, uden lov og dom og uden at afvente Hadrians ordre, at lade de fire konsularer henrette, hver paa det sted de var fængslet. Da Hadrian hørte herom, skyndte han sig med at blive færdig oppe ved Donauen og gav kommandoen der til sin ven Marcius Turbo, der netop var færdig med at dæmpe bevægelsen i Mauritanien, og ilede til Rom.

Da han var kommen til Rom, beklagede han sig over, at senatet paa egen haand havde ladet de sammensvornes ledere henrette, han vilde have skjænket dem livet. Det er neppe grund til at tvile paa, at dette var Hadrians alvor; han saa altfor godt faren ved at blive holdt for en tyran; han havde oplevet Domitians dage og seet virkningen af de af ham paabudte, formløse henrettelser. Det

nyttede lidet at skyde skylden paa senatet, selv om det var sandt; ansvaret, følgerne af den slags henrettelser vilde falde paa keiseren.

Senatet har vistnok ved denne leilighed skyldt paa Attianus og sagt, at det var ham der havde drevet sagen. Hadrian viste ogsaa sin misnøie med Attians altfor store iver ved kort efter at fjerne ham fra kommandoen over prætorianerne og i steden give denne til den uundværlige Turbo.

Det er heller ikke umuligt at Hadrian virkelig havde tænkt paa at adoptere Nigrinus. saaledes som han selv paastod; hans paastand bestyrkes ialfald, ved at han senere adopterede Nigrinus's svigersøn, saaledes som vi i det følgende skal se.

Hadrian søgte bedst muligt at bekjæmpe det daarlige indtryk, som denne begivenhed trods alt havde gjort i Rom, hvor saadanne henrettelser længe havde været ukjendt; i hele Traians regjeringstid var nemlig blot en eneste senator blevet henrettet, og da ligesom nu paa senatets bud uden keiserens vidende.

Hadrian erklærede høitidelig i senatet, at han aldrig vilde straffe en senator uden senatets samtykke. Mængden i Rom, der straks ved hans tronbestigelse havde faaet den sedvanlige gave, 3 guldstykker (indpaa 60 kroner) for hver mand, skjænkede han nu den dobbelte sum.

Det er dog ikke tvilsomt, at disse henrettelser fik en ikke liden indflydelse paa tidens opfatning af Hadrian. Man troede trods alle forsikringer,

at senatet havde handlet efter hemmelig aftale med Hadrian, og at Hadrian her havde vist sin sande natur, grusomhed; senere søgte man derfor altid efter udslag af den samme egenskab og lagde ham meget tillast, hvori han var uskyldig.

Hvor udbredt denne opfatning var, sees bedst af, at Hadrian fandt sig beføiet til at omtale sammensvergelsen i sine memoirer og der udtrykkelig hævde, at det hele var skeet uden hans vidende og mod hans vilje, en forsikring han neppe turde have afgivet, hvis der virkelig forelaa en aftale mellem ham og senatet.

Det er heller ikke tvilsomt, at den omstændighed, at Hadrian straks ved sin tronbestigelse blev mødt af en saadan sammensvergelse, har bidraget sit til at skjærpe den mistænksomhed, som han havde saa gode anlæg til af naturen. Særlig maa Nigrinus's forhold have gjort indtryk paa ham. Naar Hadrian havde tænkt paa at adoptere Nigrinus, forudsætter dette et vist kjendskab og et vist tillidsforhold dem imellem; Hadrian maa have havt grund til at tro, at Nigrinus var hans ven. Hans handling blev derfor en saa meget bitrere skuffelse og bidrog visselig sit til, at Hadrian senere havde vanskelig for at slutte sig nøiere til nogen; han byttede ofte venner, hed det.

Og hvad der er endnu sikrere er at Hadrian, der aldrig havde følt sig særlig tiltalt af Rom og det romerske selskab, end mere styrkedes i denne følelse og fandt sig endnu mindre til rette paa et

sted og i omgivelser, hvor der ved hans første ankomst som keiser beredtes ham en saadan modtagelse. Hadrian slog sig aldrig til ro i Rom; hans liv og virken kom for den aller væsentligste del til at falde udenfor hovedstaden.

Samtidig maatte dog hele sammensvergelsens gang, og hvad derpaa fulgte, overbevise Hadrian om, at oppositionen mod hans politik ikke havde synderlig dybe rødder, ikke engang inden hovedstaden og hæren; at den ikke havde det rundt om i provinserne, skulde hans reiser snart vise ham. Hadrian kunde senere vandre om i rigets fjerneste egne, han kunde være borte fra hovedstaden i mange aar ad gangen, uden at have noget at frygte, uden at der blev gjort det ringeste forsøg paa nogen reisning. Hadrians fredspolitik var nok alligevel den der passede bedst for tiden, den der stemmede bedst med folkets tarv og interesser.

Hadrian og forsvaret.

Hadrians ordning af rigets forsvarsvæsen har krav paa ikke ringe opmerksomhed, baade fordi den kaster lys over hans politik i sin almindelighed, og fordi den er karakteristisk i og for sig.

Romerrigets forsvar faar under ham den samme karakter, som gjenfindes hos andre af barbarer omgivne kulturfolk, naar deres ekspansionskraft holder paa at svinde. Som babylonerne byggede sin mediske mur, som kineserne under lignende forhold afstængte sig fra de nordlige barbarer ved den store kinesiske mur, saaledes begyndte Romerstaten paa denne tid at indkapsle sig ved lignende forsvarsverker.

Hadrians fredspolitik betød ingenlunde afvæbning; dens forudsætning var tvertimod ordning af et kraftigt grænseforsvar. Romerriget var omgivet af alt for mange urolige og krigerske naboer, til at det kunde sikre sig fred uden ved at staa rustet

til øieblikkelig og eftertrykkelig at slaa ethvert angreb tilbage. En svækkelse af grænseforsvaret blot paa ett punkt, en synlig synken i hærens effektivitet vilde straks være signalet til angreb, til indfald og herjing af rigets provinser. Fred kunde blot skaffes ved at staa rustet til krig.

Ingen indsaa klarere sandheden heraf end Hadrian. Derfor anvendte denne fredselskende fyrste saa meget af sin tid og sit arbeide paa at udbedre forsvarsvæsnet og gjøre hæren saa kampberedt som muligt.

Hans mange og lange reiser blev foretaget ikke mindst med dette maal for øie; han befor overalt grænsen; han inspicerede atter og atter tropperne der laa paa grænsevagt, og det gjorde saa godt som hele hæren. I det indre af det store rige herskede som regel — Jødeland undtaget — den dybeste fred; ingen tropper trængtes til at opretholde det romerske herredømme blandt undergivne, hvis høieste ønske kun var at blive fuldblods romere.

Naar Hadrian gik over til en rent defensiv politik, maatte valget af de rette grænser for riget blive et spørgsmaal af den største vigtighed. Grænsespørgsmaalet havde virket med til, at Hadrian opgav Traians erobringer østenfor Eufrat, idet han fandt, at denne elv dannede den naturligste og lettest forsvarlige grænse mod øst; det samme hensyn havde ført ham ind paa tanken om at rømme Dakien og atter gjøre Donau til grænse i nord,

en tanke som dog andre hensyn bragte ham til at opgive.

Overalt hvor der fandtes en naturlig grænse, som en større elv, et uveisomt fjeld, et ubeboet ørkenstrøg, lagde Hadrian selvfølgelig denne til grund for forsvaret. Men hvor en saadan manglede, søgte han at erstatte den ved at skabe en kunstig dækket grænselinje.

Vi skal kaste et blik paa Romerrigets daværende grænser og se, hvordan forsvaret var ordnet.

Vi begynder i nordvest, i Britannien. Her var grænsen under Domitian af den romerske statholder Agricola skudt op til Forth og Clyde. Folkene i Nordengland og de skotske lavlande var dog ikke helt ud bragt til ro; særlig gjælder dette de tapre og krigerske briganter, med Eboracum, det nuværende York, til hovedstad. Med disse var der kjæmpet haardt i Traians senere aar; et vidnesbyrd herom er, at en romersk legion, den 9de, ikke nævnes hverken i litteraturen eller i indskrifter efter denne tid; den maa være blevet helt oprevet i disse kampe.

Hadrian arvede denne krig, og den kostede ham efter en samtidigs, Frontos, udsagn mange tusinde soldater. Indskrifter nævner en større ekspedition mod oprørerne, som vistnok led edes af Hadrian selv, der foraaret 122 drog over til Britannien for at blive der til høsten samme aar. Det lykkedes da at kue opstanden, og grænsen

blev som før fjordene Forth og Clyde, hvor der byggedes mindre kasteller og opstilledes vagtposter.

Den egentlige forsvarslinje gik dog længere mod syd, idet Hadrian under sit nævnte ophold i Britannien tog fat paa bygningen af et storartet befæstningsverk tvers over øen fra Tyneelvens munding til Solwaybugten. Af dette arbeide findes store levninger den dag idag; det gaar nu under navn af Piktervolden eller den romerske vold. Volden er nogenlunde fuldstændig udgravet, og der foreligger en hel stor litteratur om denne bedst kjendte og bedst bevarede levning af keisertidens forsvarsverker.

Naar Hadrian byggede hovedforsvarslinjen saa langt mod syd og ikke paa selve grænsen ved Forth og Clyde, kom det af, at det mellemliggende land, de skotske lavlande, endnu ikke var ordentlig pacificeret; denne strækning skulde danne som en stødpude mellem de nordenfor boende barbarer i de skotske høilande og den egentlige provins, der i ly af det gode grænseforsvar hurtig romaniseredes.

Den befæstede linje var 80 romerske (og engelske) mil lang, altsaa over 120 kilometer. Mod nord bestod den af en stenmur, der maa have været 6 à 7 meter høi. Foran muren løb, overalt hvor terrænet tillod det, en grav; denne var næsten 10 meter bred og indpaa 3 meter dyb. Op til muren lænede sig paa nordsiden smaa vagttaarne;

af saadanne fandtes 320; de laa ikke længere fra hverandre, end at man kunde høre signaler, ja raab fra det ene til det andet. I disse smaataarne laa vagtmandskaberne, der havde at holde udkik.

Med en romersk mils afstand var der mindre kasteller; disse, 80 i tallet, var ligesom vagttaarnene firkantede og laa op mod muren; i dem laa sterkere vagtposter. Endelig fandtes der med længre mellemrum ialt 17 større befæstede leire, hver beregnet paa en kohort (omkr. 500 mand). Disse leire laa indenfor muren, og hver enkelt af dem var indrettet paa at kunne modstaa en beleiring. Her havde tropperne sit faste kvarter, hvorfra afdelinger detascheredes ud til vagtposterne. Ved disse leire finder man levninger af saadanne indretninger som bade, ja ved en af dem endog levningerne af et amfitheater.

Indenfor, det vil sige søndenfor muren løb fra leir til leir en vel 20 meter bred hærvei: ved de befæstede leire førte ogsaa porte og veie gjennem muren for at fortsætte nordover. Søndenfor hærveien laa andre befæstningsverker, der skulde tjene til forsvar mod mulige angreb fra syd.

Den befæstede linje i syd, der er 50 à 100 meter fjernet fra nordmuren, bestod af 3 parallele jordvolde; paa enkelte mere udsatte punkter erstattedes dog jordvolden af murverk. Mellem de to nordligste af disse jordvolde løb en grav lig den foran muren i nord. Ved det hele befæstningsverks østende byggedes en efter Hadrian opkaldt

fæstning, pons Ælius, der nuværende Newcastle; her findes endnu under den nuværende bro fundamenterne til en bro, som Hadrian lod bygge over Tyneelven. Til at bevogte og forsvare denne linje trængtes 10 à 12,000 mand.

Det hele bygverk blev i kort tid udført af den britanniske hær; de romerske soldater var ikke mindre øvede i at bruge hakken og murskeen end i at føre sverdet. Arbeidets udførelse blev ligelig fordelt paa de forskjellige afdelinger, og disse kappedes om, hvem der først kunde blive færdig; talrige indskrifter viser, hvilken afdeling der har bygget hvert enkelt stykke.

Hele arbeidet ledede af den i Britannien kommanderende general Aulus Platorius Nepos, en meget anseet og dygtig officer. Om arbeidets storhed giver den leverede beskrivelse et indtryk; en englænder har regnet ud, at der trængtes 2,865,671 dagsverk for at føre det til ende.

Hadrians eftermand Antoninus Pius lod bygge en lignende, men dog meget beskednere grænsevold mellem Forth- og Clyde-fjordene. Besætningerne blev dog ikke trukket bort fra Hadrians vold, der vedblev at være hovedforsvarslinjen mod de vilde caledonier i de skotske hoilande og skaffede Britannien et par aarhundreders ro og fred for disse dens røverske naboer.

Desværre kjender vi mindre til Hadrians virksomhed for grænseforsvaret i Tyskland. Baade de gamle forfattere, indskrifter og mynter viser imidler-

tid, at han ogsaa her var paafærde rundt om paa grænsen.

I Tyskland var arbeidet med grænsebefæstningen allerede begyndt under Domitian og Traian; det fortsattes af Hadrians efterfølgere Antoninus Pius og Marcus Aurelius. Det er derfor ikke saa let at afgjøre, hvad der netop er udført af Hadrian, og hvad der skriver sig fra de andre keiseres tid.

Hovedforsvarslinjen i Mellemeuropa var og blev elvene Rhin og Donau, selv om rigets grænser ofte var skudt ud ikke saa lidet bortenfor disse elve. Hovedfæstningerne, der tillige var legionernes standkvarterer, og ved hvilke der efterhaanden opstod større byer, vedblev altid at ligge paa Rhinens vestre og Donaus søndre bred for at dække de vigtigste overgangssteder over elvene. Fra disse hovedgarnisoner var der detascheret afdelinger, der havde at forrette vagttjeneste og beskytte de mere fremskudte stillinger ved selve grænsen.

Rigsgrænsen fulgte Yssel og derpaa Rhin til midt imellem Bonn og Coblenz, dog saaledes at ogsaa elvens østre bred holdtes besat ved hjælp af fremskudte skanser og mindre forter. Paa det nævnte sted forlod grænsen Rhin, gik først noget mod øst og løb derpaa sydover nogenlunde parallelt med Rhin, følgende høiden af Taunus; derpaa gik den i en bue rundt den frugtbare Maindal, fulgte Odenwalds østskraaning, gik saa mod øst og naaede Donau lidt vestenfor Regensburg. Videre

stover dannede Donau grænsen til langt ind i ngarn.

De frugtbareste dele af Sydvesttyskland hørte aa denne maade til Romerriget, saaledes dele af Iessen, hele Baden, det meste af Würtenberg og et sydvestlige Baiern.

Den optrukne grænselinje mellem Rhin og Donau var 370 romerske mil (omkr. 540 kilometer) ang. Hele denne lange linje blev i tidens løb befæstet, naar de strækninger undtages hvor grænsen fulgte større elve, som f. eks. Main.

Desværre er den romerske grænsevold i Tyskland ingenlunde saa godt bevaret som den tilsvarende i England. Den er heller ikke endnu saa godt undersogt; man har derfor kun faa indskrifter at støtte sig til, naar det gjælder at bestemme, hvem der har bygget de forskjellige dele. Ordentlige udgravninger er først begyndt i de senere aar; men for tiden drives disse undersøgelser med stor kraft; de er hovedopgaven for Vesttysklands arkæologers arbeide, og hvert aar fremkommer der en række redegjørelser over de vundne resultater.

Den tyske grænsevold har i det store og hele samme karakter som den britiske, men er ikke paa langt nær saa sterk som denne. Den skulde ikke tjene som hovedbolverk, men blot som en forpost; var der rigtig fare paafærde, saa var det, som allerede nævnt, Rhin og Donau der skulde forsvares ved hjælp af de bagenfor liggende fæstninger. Den tyske grænsevold er desuden blot

befæstet ud mod fienden, ikke indad, og er saaledes beregnet paa forsvar kun i én retning.

Forsvarsverkerne bestod af en høi jordvold, oftest med foranliggende grav. Volden var besat med en række pallisader; deraf det gamle tyske navn Pfahlgraben. Enkelte steder træder murverk i jordvoldens sted. Med visse mellemrum var der paa voldens indside vagttaarne; trukket lidt mere tilbage, dog ikke mere end en halv kilometer fra volden, laa større og mindre kasteller, der var forbundne med volden ved veie. Hvor veie førte gjennem volden, var der selvfølgelig sterkere befæstede porte.

Med det materiale, som for tiden staar til vor raadighed, kan man ikke bestemme, hvor meget af disse befæstningsverker der skriver sig fra Hadrian. Man faar nøie sig med at konstatere, at han tog del i arbeidet.

Historikeren Dio Cassius siger udtrykkelig, at han inspicerede alle befæstningsverker og overalt anlagde nye, og hans biograf Spartian skriver: «Paa de steder hvor barbarerne begrænsedes ikke ved elve, men ved grænsevolde, der byggede han dem ude ved pallisadeverker lig mure, idet store pæle blev rammet ned og indbyrdes forbundet.» Spartian maa her specielt have havt anlæggene i Germanien for øie; Hadrians virksomhed i Britannien omtales for sig paa et andet sted.

Ogsaa længere mod øst, i Ungarn, Rumænien og Besarabien findes der levninger af store grænse-

volde der ligner de tyske. Men alle disse er endnu altfor lidet undersøgt, til at man tør afgjøre fra hvilken tid de skriver sig; for øieblikket tør man blot sige, at det ikke er usandsynligt, at ialfald enkelte af disse anlæg er fra Hadrians tid.

Sikkert ved vi, at Hadrian befæstede enkelte passe over Karpatherne, ligesom alt peger hen paa, at han er den første grundlægger af de vigtige fæstninger paa sydsiden af Donaus nedre løb, der senere i lang tid skulde være basis for det tyrkiske grænseforsvar mod nord; ialfald 3 sterke fæstninger i denne egn, Novae, Durostorium (Silistria) og Troësmis (Igliza ved Galatz) er Hadrians verk.

Grænsen fulgte videre østover det sorte hav, paa hvis nordkyst der her og der laa romerske besætninger, saaledes som man kan se af den rapport, Kappadokiens statholder Arrian aflagde til Hadrian efter en inspektionstur rundt hele Sortehavet.

I Asien var forsvaret af Kaukasuspassene overladt til folk, der stod i venskab og forbund med Rom. Ellers dannede Eufrat grænsen, og her dækkedes overgangene af fæstninger og faste leire. Længere mod syd havde man en naturlig grænse i den arabiske ørken; de nærmeste af ørknens oaser holdtes besat og dækkede landet mod indfald af de røverske ørkenstammer.

I Ægypten var rigsgrænsen ved Hiera Sykaminos mellem Nilens første og anden katarakt; her stængte flere kasteller indgangen for de søndenfor

boende æthioper. Videre vestover dannede Sahara grænsen. Her var forsvaret ordnet paa samme maade som i Syrien; enkelte forposter var skudt ud til de nærmeste oaser i orknen og beherskede de forskjellige karavanveie, der førte ind fra denne.

I Nordvestafrika var Storeatlas's nordskraaning besat, idet kasteller var anlagt, hvor de forskjellige passe førte ned. For Tunis og Algiers vedkommende koncentrerede Hadrian forsvaret om den af ham anlagte faste leirplads Lambæsis. Denne er delvis udgravet og giver som den bedst bevarede af alle de romerske standleire ligesom ved sin rigdom paa indskrifter og andre fund et klart indblik i tidens forsvarsvæsen; Lambæsis danner af den grund et udmerket supplement til Pompei.

Fra Lambæsis, der laa ved foden af Atlas, førte veie i forskjellige retninger ned til kysten; disse veie var, som talrige indskrifter viser, bygget af soldaterne paa Hadrians bud. Fra hovedfæstningen løb der ud en række mindre forter, der dækkede for alle adgange fra fjeldet i syd. I ly af dette forsvar blomstrede Nordafrika hurtig op og blev snart en af Roms rigeste provinser; dette skyldtes ikke mindst den specielle interesse, Hadrian viste dette land.

Haand i haand med Hadrians virksomhed for at befæste grænsen gik hans ikke mindre an-

strengte arbeide paa at hæve hærens kampdygtighed.

Den romerske hær bestod paa den tid af 30 legioner. Hver legion talte omkring 5000 mand; men saa hørte desuden til hver legion forskjellige andre afdelinger, de saakaldte auxilia eller hjælpetropper. Disse afdelinger var tilsammen omtrent ligesaa sterke som selve legionen. Denne kom saaledes i sin helhed til at tælle 10,000 mand, den hele hær følgelig omkring 300,000 mand; hertil kom 10 à 20,000 prætorianer og andet vagtmandskab i Rom.

Vi har allerede hørt, at hæren laa paa grænsen, medens de indre provinser som regel var blottet for tropper. Hver legion havde sin faste standleir, hvorfra enkelte afdelinger kunde være detascheret til vagttjeneste paa grænsen.

Soldaterne havde lov til at gifte sig; men deres kvinder og børn maatte bo udenfor den befæstede leir. Der opstod herved efterhaanden en bymæssig bebyggelse lige udenfor leiren; der tilbragte soldaterne sin fritid; der fandtes bad og forskjellige fornøielsessteder; et amfitheater manglede saaledes sjelden. Naar soldaternes tjenestetid var tilende, blev de ofte boende, hvor deres hustruer og børn holdt til. Kjøbmænd og haandverkere slog sig ned sammesteds, og snart var der opstaaet en by. Mange af grænselandskabernes, specielt Rhin- og Donauegnenes, største byer er blevet til paa den maade.

Soldatertjenesten var et levebrød; man tjente for soldens skyld. Som regel meldte der sig frivillige nok, saa udskrivning ikke var nødvendig. Man stod i tjenesten i 20 à 25 aar; ved afskeden havde man berettiget fordring paa at blive forsørget. Dette ordnedes paa forskjellig maade; enten fik vedkommende en pengesum en gang for alle, eller han fik land i en eller anden nystiftet koloni. Disse veterankolonier fik stor betydning for provinserne; de bidrog kanske mere end noget andet til at romanisere Vesten og hellenisere Østen.

Fra Hadrians tid, da legionerne havde sine faste garnisonssteder, og veksel af saadanne forholdsvis sjelden fandt sted, blev det, i modsætning til tidligere praksis, almindeligt at rekrutere afdelingerne fra standkvarterets omegn.

Specielt blev det mere og mere skik, at soldaternes sønner ved den voksne alder traadte ind i armeen. Paa denne maade blev det grænseprovinserne der kom til at stille de fleste soldater; Italien og de indre provinser, hvorfra hæren for var blevet rekruteret, blev praktisk talt fri for krigstjeneste. Men dermed kom ogsaa disse landes befolkning ud af vane med at bære vaaben, og senere, da folkevandringernes storme begyndte, kom dette dem dyrt at staa.

Et garnisonsliv som det, den romerske soldat paa denne maade kom til at føre i fredstider, kunde let komme til at virke mindre heldig baade

paa disciplinen og hærens kampberedthed. Følgerne udeblev da heller ikke.

Hadrian saa dette og greb kraftig ind. «Han gjenoprettede disciplinen, der var kommen i forfald ved mangel paa opmerksomhed fra de foregaaende keiseres side,» skriver hans biograf. Han fjernede fra leirene de opførte søilehaller, grotteanlæg og kostbart udstyrede spisesale. Han vaagede med strenghed over, at ingen blev permitteret uden tvingende grund, og lod sig hyppig tilstille mandskabslister for at kontrollere, at hele styrken altid var tilstede.

Han overholdt nøiagtig, at de udtjente soldater fik sin afsked i rette tid og ikke, som ofte skede, af hensyn til omkostningerne holdtes under fanerne flere aar for længe. Han vaagede ogsaa over, at ikke rekruterne toges for unge, og at de nøiagtig opfyldte de for enhver afdeling stillede fordringer til høide og kræfter. Engang meldte en rekrut sig hos Hadrian og bad om at maatte blive taget i tjeneste. «Hvor vil du tjene?» spurgte Hadrian. «Blandt prætorianerne,» svarede han. «Hvor høi er du»? «Fem og en halv fod.» «Da har du at tjene blandt vagtmandskabet i byen. Viser du dig flink, kan du efter 3 aars tjeneste gaa over til prætorianerne,» sagde keiseren.

Særlig opmerksomhed ofrede Hadrian paa officerstanden. Fra gammel tid af havde den uskik fundet indpas, at senatorers og ridderes sønner antoges som officerer i en altfor ung alder; herved kunde de tidlig faa fra sig de fem tjeneste-

aar, der krævedes, før vedkommende kunde opnaa noget embede. Hadrian vaagede over, at ingen blev officer, før han havde naaet den tilstrækkelige alder og modenhed. Det var ogsaa almindelig skik, at officererne tog mod bestikkelser og lod soldaterne ulovlig faa permission eller andre lettelser. Hadrian forbød i den anledning officererne at modtage nogensomhelst gave af soldaterne.

En vigtig stilling i den romerske hær indtoges af centurionen eller underofficeren.

Der var yderst faa officerer i forhold til soldaternes tal; derfor maatte meget lægges i centurionens haand. Men heller ikke af centurioner var der mange, blot en for hver 80 à 100 mand. Det gjaldt derfor dobbelt, at kun udvalgte mænd naaede centurionværdigheden; man tjente sig nemlig op til denne stilling fra menig af. «Hadrian gav ikke vinstokkjæppen (centurionernes værdighedstegn) til andre end kraftige mænd, der havde det bedste rygte,» siger hans biograf.

Der fortælles en anekdote, som viser, hvad slags folk Hadrian fandt bedst skikket for stillingen. En udtjent soldat henvendte sig til Hadrian og sagde: «Mine sønner er udtaget til krigstjeneste.» «Til lykke,» svarede keiseren. «Men de er uerfarne,» sagde manden, «og jeg er ræd for, at de skal forgaa sig og gjøre mig ulykkelig.» Hadrian svarede: «Vær ikke bekymret; de tjener jo i fred.» Faderen sagde: «Tillad mig, herre, at følge med dem, selv om det skal være som deres tjener, saa

jeg kan vaage over dem.» Da svarede Hadrian: «Guderne forbyde, at jeg skulde gjøre dig til dine sønners tjener; men her har du stokken; du skal være deres centurion.»

Vi har allerede seet, hvorledes Hadrian vidste at beskjæftige soldaterne ved byggearbeider, særlig ved anlæg af befæstningsverker paa grænsen, samt ved bygning baade af de store landeveie og de mindre veie, der forbandt de enkelte anlæg indbyrdes og knyttede dem til hovedveiene. Dertil kom stadig eksercitie og hyppige manøvrer; Hadrian slog fast, at der som regel ved hver afdeling skulde foretages tre med manøvrer forbundne udmarscher hver maaned. At dette blev overholdt, derfor sørgede han ved hyppige inspektioner.

Man har indskriftsmæssig levnet brudstykker af en tale, Hadrian holdt til soldaterne i Afrika efter en inspektion af leiren i Lambæsis. Man ser heraf, at han prøvede og undersøgte alt; afdelingerne maatte vise sin dygtighed i at bygge mure og opkaste skanser, i at marschere, i al slags vaabenbrug, ligesom der blev afholdt en stor manøvre, hvori de forskjellige vaabenarter deltog. Hadrian leverede bagefter i sin tale en indgaaende kritik af de forskjellige afdelingers præstationer og udtalte sig i det hele særdeles vel tilfreds med resultatet baade for befalets og mandskabernes vedkommende.

Under en inspektion af Donauhæren maatte, fortælles det, en afdeling bataviske ryttere tilhest

svømme over Donau. Man har fundet en indskrift, som stadfæster denne efterretning; den rytter der først naaede over, har foreviget begivenheden ved en versificeret indskrift; han har vel modtaget en af de præmier, Hadrian pleiede at sætte op ved saadanne anledninger.

Hadrian krævede meget af sine soldater; men saa gik han ogsaa foran og viste dem hvorledes de skulde gjøre. Han marscherte i spidsen for dem med fuld soldateroppakning og rustet som en af dem; han spiste deres kost og sov ved deres side; han tog del i deres gymnastiske øvelser, i deres fægtning og spydkastning. Han kunde derfor stille fordringer, og vidste hvad han kunde fordre.

Han blev ubetinget lystret og var forgudet af soldaterne, mod hvem han ogsaa viste sig gavmild, ligesom han altid havde penge, naar det gjaldt at iverksætte en eller anden forandring, der kunde gjøre hæren mere kampberedt. Under sine inspektioner besøgte han hospitalerne og undersøgte magasinerne for at sikre sig, at alt var forhaanden.

Hadrian ordnede tjenesten ved et nyt reglement, der viste sig saa heldigt, at det bevaredes nogenlunde uforandret langt ned igjennem tiderne. Der var ikke den side af tjenesten, han ikke havde sin opmerksomhed henvendt paa.

Oppakningen var dengang som altid et meget vigtigt spørgsmaal. Den romerske soldat havde en meget tung oppakning. Foruden rustningen, der bestod af brystharnisk, benskinner, hjelm og

skjold, var det sverdet og det tunge kastespyd, videre proviant og kogekar, teltrekvisiter, en spade eller en hakke og et par skansepæle, det sidste til brug ved leirslagningen. Hadrian foretog forandringer med oppakningen, der kun kan have gaaet ud paa at mindske denne.

At han har havt aabent blik for hvilken betydning hærens marschevne og hurtighed havde, fremgaar af de forhandlinger han pleiede med tidens første ingeniør, den allerede nævnte Apollodoros, angaaende konstruktionen af nye kastemaskiner og beleiringsskyts; opgaven var at gjøre dem saa lette og hurtig fremkommeligt som muligt. Disse maskiner spillede en stor rolle ved beleiringer; romerne leverede dog ikke noget nyt paa dette omraade; de overtog blot hvad hellenerne havde konstrueret og benyttet; man havde maskiner, der kunde naa indpaa en halv kilometer og slynge ud projektiler af 250 punds vegt.

Hadrian studerte nøie de omboende folks vaaben og kampmaade og paalagde sine officerer at gjøre det samme. Han optog hvad han fandt brugbart, og sorgede for, at man overalt kunde møde de enkelte fiender paa den efter deres kampart og bevæbning mest effektive maade.

Han indførte til kamp mod de østerlandske folk panserklædt rytteri og en ny falanksopstilling, begge dele for bedre at kunne tage kampen op mod Østens tungt væbnede ryttere. Hæren kom herved til at bestaa af mange forskjellige afdelinger,

hver med sin udrustning og hver bestemt til sit specielle brug. Det var under Hadrian, at den romerske hær fik den kosmopolitiske karakter den senere havde.

Hvor nøie alt var planlagt, og hvor godt det hele maskineri arbeidede, faar man et indblik i af en bevaret mobiliseringsordre, der blev udstedt af en af hans generaler, den ved Sortehavet kommanderende Arrian. Ordren, der er bevaret blandt Arrians skrifter, blev udstedt i anledning af et angreb fra Kaukasusegnene af. Mobiliseringen gik saa hurtig for sig, at fienderne tabte modet og trak sig tilbage.

Med rette ser Dio Cassius i Hadrian den senere romerske hærs organisator, og alle kilder er enige om at hæren paa hans tid stod paa sin høide, hvad disciplin, øvelse og væbning angaar. Ingen romersk keiser havde havt eller skulde faa en mere kampdygtig armé end den, Hadrian forstod at skaffe sig, ikke for dermed at gaa til erobringer, men for at gjennemføre sin fredspolitik.

Hadrians reiser.

Kanske den eiendommeligste side ved Hadrian og hans virksomhed er hans mange og lange reiser; omtrent to tredjedele af sin regjeringstid tilbragte han med at flakke om fra provins til provins, fra by til by i sit store rige.

Det var knapt nok den by, han ikke besøgte mindst én gang, ikke det troppekorps, den grænsefæstning han ikke inspicerte. Alt vilde han se med egne øine, alt vilde han høre, alt vilde han undersøge. Overalt hvor der var noget i veien, greb han ordnende ind og afhjalp mangler ved love og reglementer, uredelige embedsmænd straffedes, byer grundedes, veie, havne, broer og vandledninger byggedes, og man kunde følge hans reiserute ved hjælp af de pragtbygninger af forskjellig art han opførte.

«I de fleste af Asiens (d. v. s. Forasiens) og Europas byer kan man se minder om hans reiser,» skriver hans yngre samtidige Fronto. «I omtrent

alle byer byggede han noget eller afholdt feste,» skriver hans biograf, og disse ord stadfæstes tilfulde gjennem mynter og indskrifter.

Dette Hadrians vandreliv staar i den skarpeste modsætning til de tidligere keiseres mere stationære liv; det er ogsaa det der mest fangede samtidens opmerksomhed og fæstede sig i efterverdenens erindring; det er som vandrekeiseren, udstrøende hjælp og velgjerninger, at Hadrian levede i folkenes minde.

Det var i august 117 at Hadrian blev keiser. Han opholdt sig først i Syrien et par maaneder. Derpaa drog han vestover gjennem Lilleasien og Thrakien til Donauegnene, hvor han blev helt til sommeren 118 og ordnede forholdene ved grænsen. I begyndelsen af august 118 kom han til Rom, hurtigere end han havde tænkt, idet den allerede nævnte sammensvergelse gjorde hans nærvær ønskeligt.

Fra 118 til 121 ser det ud til, at han opholdt sig i Rom, dog saaledes at han foretog kortere reiser i Italien.

Foraaret 121 drog Hadrian ud paa sin første store reise. Turen gik først til Gallien, saa til Germanien, Britannien, derpaa tilbage til Gallien og gjennem Spanien over til Afrika. Fra Afrika, hvor han besøgte baade Mauritanien, Numidien, provinsen Africa og Tripolitanien, satte han over til Lilleasien, hvorpaa han gjennemreiste Eufrategnene og landet langs sydsiden af det sorte hav.

Derpaa satte han over til Thrakien, besøgte de forskjellige dele af Balkanhalvøen og Hellas for tidlig paa høsten 125 at komme til Athen. Her opholdt han sig til sommeren 126; da reiste han gjennem Peloponnes, satte over til Sicilien og var i slutningen af aaret tilbage i Rom.

I løbet af aaret 128 foretog han en anden reise til Afrika, hvor man finder minder efter ham lige ned mod ørknens rand.

Vaaren 129 drog Hadrian ud paa sin anden store reise. Denne gang reiste han først til Hellas, hvor han atter opholdt sig længere tid i sin yndlingsby Athen. Fra Hellas gik han over til Lilleasien, hvis sydlige halvdel denne gang bereistes. Fra Lilleasien kom han til Syrien, hvor han en tid opholdt sig i Antiochia og derfra besøgte en række steder f. eks. Palmyra. Derpaa drog han gjennem Palæstina og det petræiske Arabien til Ægypten. Fra Aleksandria reiste han op ad Nilen til Theben; det var under denne Niltur han mistede sin elskede Antinoos. Tilbagereisen til Aleksandria lagdes langs det røde hav. Han blev nu i Aleksandria, indtil jødernes opstand vinteren 131—132 vistnok kaldte ham til Palæstina, hvor han muligens opholdt sig, indtil han vaaren 134 vendte tilbage til Rom.

Resten af sine dage — han døde i 138 — tilbragte han i ro, mest i sin villa ved Tibur.

Ikke mindst dette reiseliv gjør Hadrian til en fuldblods repræsentant for sin tid.

Man forestiller sig gjerne de gamle romere som rolige, stationære folk, der holdt sig hjemme, naar ikke krig eller andre særlige pligter kaldte dem ud.

Dette kan være rigtigt nok for den ældre tid. En Cicero f. eks. og hans samtidige var nødig borte fra Rom; alle deres tanker og interesser var knyttet til Rom og livet der. Rom var jo midtpunktet for det politiske liv; her afgjorde i den frie forfatnings dage senatet og folkeforsamlingen folkenes skjæbne; alle der vilde være med og spille en rolle, maatte være tilstede der.

Men heri, som i saa meget andet, indtraadte en forandring ved keiserdømmets indførelse. Ingen folkeforsamling fyldte længere Forum og Marsmarken med sit myldrende liv, og man merkede snart, at senatet i virkeligheden var sunket ned til at være et mere eller mindre viljesløst redskab i keiserens haand; magten og afgjørelsen var flyttet over i keiserens kabinet.

Det var ikke længere først og fremst ved deltagelse i senatets forhandlinger, at den der ønskede at spille en politisk rolle, kunde naa sit maal; han naaede det snarere i egenskab af embedsmand, ved at gaa ud i provinserne som officer, finansembedsmand eller statholder. Deltagelsen i det politiske liv bandt saaledes ikke længere folk til Rom i samme udstrækning som før, og dermed

var én hindring for reiselivets udvikling ryddet af veien.

Større betydning i denne henseende havde kanske det omslag, der umerkelig havde fundet sted i det almindelige tænkesæt.

I Rom ligesom i de hellenske republiker var borgerens forhold til samfundet et andet end det vi kjender fra vore politiske samfund. Staten eller samfundet var alt; om individet og dets ret spurgtes kun lidet. Ikke for intet kaldte romerne staten respublica d. v. s. «den fælles sag», det hele, det fælles, og ligeoverfor dette fælles maatte alt individuelt vige; det almene slugte det individuelle; den enkelte skyldte samfundet alt, sit liv, sit gods, ja sin tanke og overbevisning, men kunde paa sin side ikke stille noget krav til samfundet.

Det var ikke uden grund, at Cicero gjør en slags undskyldning, fordi han gav sig af med videnskab og litteratur; han stjal derved paa en maade tid og interesse fra staten, og dette var udslag af en individualisme, der stred mod gammelromersk opfatning og tænkesæt. For alle de antike folk gjaldt det, dog mindst for Athen, at staten blev stor og kraftig, selv om individerne skulde forkrøble; Sparta var i denne retning, som i saa meget andet, den antike mønsterstat.

Men individualismen lod sig ikke holde tilbage; i udviklingens medfør melder den sig lidt efter lidt, og vi ser, at individet efterhaanden kommer med sine krav og fordringer.

I Hellas's historie viser det sig sterkest i den hellenistiske tid, da individerne mere og mere emanciperer sig. I Rom var udviklingens gang den samme, og jo sterkere paavirkningen blev fra den hellenske verden, desto raskere fart tog den. Den frie forfatnings forfald og keiserdommets oprettelse betegner her, som paa mange andre punkter, et bestemt trin i udviklingen.

Staten var ikke længere i samme grad som tidligere, ligesom et udslag af alle borgeres samlede vilje; den endelige afgjørelse var taget fra de mange og givet til én. Ganske vist gjorde staten fremdeles fordring paa, at individerne skulde yde den det samme offer som før; det var netop som den omnipotente stats repræsentant, at keiseren sad inde med saa stor magt. Men det stod dog ikke til at hindre, at individerne, naar de havde mistet indflydelsen paa det heles ledning, kom til at se paa staten med et andet øie, at de i sterkere grad emanciperede sig fra den og begyndte at leve et liv for sig og sin egen udvikling.

Keiserne har endog i en vis grad befordret denne tingenes udvikling; det laa i deres interesse, at folk beskjæftigede sig med alt andet end politik. De søgte derfor at øge interessen for litteratur og kunst; den augusteiske tids af hoffet beskyttede poesi er vidnesbyrd nok herom.

Ganske illustrerende er i saa henseende det svar keiser Augustus fik af pantomimespilleren Pylades, da han foreholdt ham hans stadige kjevl med sine

kollegaer, en rivalisation der førte til partidannelse og ufred blandt folk. Pylades svarede: «Det er i din interesse, Cæsar, at folk beskjæftiger sig med folk som os.»

Med individets løsere forhold til samfundet og med livet for egen udvikling fulgte en større bevægelighed, en større lyst og trang til at se og lære det nye og fremmede at kjende.

Som følge af denne udvikling tog reiselivet et storartet opsving og naaede snart en høide, der først i vor tid er blevet overgaaet.

Det gik da, som det gaar nu; det individualistiske livssyn, det at mennesket først og fremst kræver at leve livet for sig og sin egen udvikling førte ofte til kav og tom rastløshed; man jog fra indtryk til indtryk blot for afvekslings skyld; livet tabte sin værdi, blev indholdsløst og kjedeligt. Man vilde fly kjedsomheden, men forstod ikke, at kjedsomheden, saaledes som den romerske digter Lukrets siger, «flyder af den samme kilde som fornøielserne»; man mente at kunne komme bort fra den ved altid at opsøge noget nyt; man blev rastløs, nervøs og blaseret.

Tidens rastløse uro slog allerede Seneca; han søger endog at give en rationel forklaring af fænomenet; det hang sammen med menneskesjælens guddommelige oprindelse: «det er de himmelske tings natur altid at være i bevægelse,» siger han.

Selvfølgelig vokste ogsaa reiselivet ved den velgjørende forandring, der i rigets forskjellige dele

var en følge af keiserdømmet og dets dygtige administration; ro og orden afløste gammel uro og lovløshed; man kunde trygt færdes rundt omkring; overalt herskede sikkerhed; overalt var der sørget for veie, broer og andre kommunikationsmidler; overalt klarte man sig med de to sprog latin og græsk, hvoraf ialfald ett forstodes af omtrent alle.

Modsætningen til de i tidligere aarhundreder herskende tilstande var for stor til ikke at gjøre indtryk paa samtiden; stadig hører man lovtaler over den raadende sikkerhed og den lethed, hvormed man kan komme frem.

Sit sterkeste udtryk har denne følelse faaet hos en af det andet aarhundredes mest feirede talere, rhetoren Aristides. I en tale til keiser Antoninus Pius, Hadrians nærmeste efterfølger, udtrykker han sig f. eks. saaledes: «Kan ikke alle uden bekymring gaa, hvorhen enhver vil? Er ikke overalt alle havne fulde af liv og rørelse, yder ikke bjergene vandreren den samme sikkerhed, som byerne yder sine beboere, fylder ikke yppig rigdom alle marker, er ikke frygten overalt svundet? Hvilke elve er uoverkommelige, hvilke bugter af havet er lukkede?»

Eller som den samme udtaler i sin lovtale over Rom: «Den hele jord har aflagt sin gamle dragt, jernet, og viser sig i festdragt. Nu kan hellener og barbarer vandre overalt udenfor sine hjem og føre sine eiendomme med sig, som om de drog fra den ene hjemstavn til den anden; ikke

er de kilikiske passe længere frygtelige, ikke Ægyptens og Arabiens sandveie, heller ikke de uveisomme fjelde, ikke de endeløse elve, ikke de hidtil ubesøgte barbarstammer; til sikkerhed er det nok at være romer eller rettere eders undergivne. Homers udsagn: «Jorden er fælles for alle,» har I gjort til virkelighed. I har opmaalt hele jorden, I har bygget broer over elvene, bygget veie gjennem fjeldene, befolket ørknerne og hævet alt ved orden og lov. Nogen jordbeskrivelse trænges ikke længere; det er ikke nødvendigt at fortælle om de enkelte folks seder og skikke; I er blevet førere for alle i den hele verden; I har lukket alle porte op og givet enhver frihed og anledning til selv at se.»

Hadrian var et barn af sin tid. Han var rastløs og nervøs; urolig drog han om fra land til land, fra folk til folk; men ingensteds fandt han hvile og ro. Ven afløste ven; varig tilfredsstillelse fandt han ikke i nogens selskab; han var, som hans biograf siger, «semper in omnibus varius», foranderlig og vekslende i hele sit livs færd.

Han var videbegjærlig og søgende, som tiden; han var, som Tertullian siger, «en udforsker af alle hemmeligheder og merkværdigheder»; «han vilde med egne øine se og sætte sig ind i alt, han havde læst om jordkredsens merkelige steder,» skriver Spartian.

Han var en kunstnernatur, med aabent øie ikke blot for skjønheden i de kunstverker, der

var gjort af menneskenes hænder, men ogsaa for naturens. Athen, Olympia og Pergamon drog ham; men han steg ogsaa op paa Ætnas og det syriske Mons Casius's top for at se solen staa op; han besøgte den vakre Tempedal; han befor Nilen.

Kan man undre sig over, at en saadan mand vandrede om, rastløs, videbegjærlig og hungrende efter skjønhed i en tid, der lignede ham?

Det vilde dog være en miskjendelse af Hadrian, om man troede heri at have fundet hovedgrunden til hans stadige omflakning. Hans reiser var først og fremst embedsreiser. Han reiste for at ordne og inspicere grænseforsvaret. Han reiste for at lære hver enkelt landsdel at kjende, saa han kunde træffe det rette ved den omordning af administrationen han iverksatte. Han reiste for at ophjælpe rigets forskjellige dele.

Heri saa han keiserens opgave; lig en af det oplyste enevældes bedste fyrster vilde han selv se alt, ordne alt. Han, keiseren, var vistnok statens behersker, men blot for med desto større udbytte at kunne være dens første tjener; «han skulde regjere slig,» pleiede han at sige, «at man kunde se, at staten ikke var hans, men folkets.»

Og her var der for ham ingen forskjel paa Italien og provinserne; kløften mellem provinsbeboerne og romerske borgere skulde udjevnes; alle skulde have samme ret til regjeringens omsorg og støtte.

Hvordan reiste Hadrian? Dio Cassius skriver: «Han drog omkring fra by til by uden keiserlig pomp og udrustning; thi saadan brugte han aldrig udenfor Rom.» En anden af de gamle historieskrivere Aurelius Victor siger: «Hadrian var utrolig udholdende; tilfods drog han gjennem alle provinser, idet han ilede forud for sine ledsageres skare.»

Ogsaa hans biograf roser hans udholdenhed og haardførhed: «Kulde og uveir fandt han sig saa rolig i, at han aldrig tildækkede sit hoved.» Det samme bevidner Dio: «Sit hoved tildækkede han hverken i hede eller kulde; men han gik om med bart hoved, enten det var i Caledoniens (Skotlands) snefulde vinter eller under Ægyptens brændende sol.» Vi har ogsaa mynter, der viser Hadrian med bart hoved vandrende frem i spidsen for et lidet følge.

At Hadrians maade at reise paa blev anseet for haard og anstrengende fremgaar af indholdet af et vers om ham, der skriver sig fra hans samtidige digteren Florus: «Jeg vil ikke være Cæsar, vandre gjennem briternes land og udsætte mig for de skythiske vintre», et vers Hadrian straks besvarede med et af følgende indhold: «Jeg vil ikke være Florus, spadsere om mellem butikerne, sidde inde paa restauranterne og lade mig spise af de runde lopper.»

Man ser ogsaa, at Hadrian under sine reiser trak for store veksler paa sin sundhed; hans helbred blev fuldstændig nedbrudt, bevidner hans

biograf: «Efter at have vandret gjennem alle jordens strøg med bart hoved og udsat for regn og kulde faldt han tilsidst i en sygdom, der fængslede ham til sengen.»

Samtidig ser vi, at Hadrian, naar han drog ud paa sine reiser, var ledsaget af et stort følge.

For det første fulgte keiserinden ham i det mindste paa de store reiser. Paa den første maa hun have været med, da vi horer, at Hadrian i Britannien fandt at maatte fjerne blandt andre sin sekretær, historikeren Sveton, paa grund af mindre respektfuld opførsel ligeoverfor hende, og paa den anden reise var hun med i hans følge paa Nilturen og besøgte med ham Memnonstøtten, en begivenhed en af hendes hofdamer, Balbilla, fandt at maatte forevige ved at lade indhugge et endnu bevaret digt paa støtten. Selvfølgelig bevægede en dame som Sabina sig ikke uden med et stort følge og en masse tjenere.

Ogsaa keiseren havde et ikke lidet tjenerskab dertil, foruden private venner, sekretærer og andre funktionærer; saaledes var, som netop nævnt, Sveton med som sekretær paa hans første reise; endog en del af livvagten fulgte med. Dertil kom et udvalg af det keiserlige raad; «retssager hørte han hyppig baade i Rom og i provinserne, idet han i sit raad optog konsuler, prætorer og de bedste senatorer,» skriver Spartian.

Endelig havde han med lærde og en hel del teknisk uddannede mænd, der skulde forberede og

udføre alle de byggeforetagender, han underveis satte i verk; «paa militær vis inddelte han i centurier tømmermænd, stenhuggere, arkitekter og alle slags folk, han behøvede til at opføre og udsmykke sine bygverk,» læser vi hos Aurelius Victor.

Men dette keiserens store følge fulgte blot efter hovedruten, fra det ene hovedkvarter til det andet, medens Hadrian, som vi har hørt, «ilede i forveien for de ledsagendes skare». Han gik sine egne veie og gjorde afstikkere paa egen haand blot ledsaget af nogle faa; da gik riesen mest tilfods eller tilhest. Han nøiede sig da med de bekvemmeligheder, som stedet maatte have at byde paa, og disse var vistnok tarvelige nok udenfor de store ruter.

Ganske anderledes var det paa hovedruterne, ad hvilke den store reisetrafik gik.

Til disposition for keiseren og statens funktionærer stod her den offentlige post, der var indrettet af keiser Augustus. Med visse afstande var der stationer, hvor der var anledning til at bytte heste og vogne, og med passende mellemrum var der større stationer, hvor man kunde overnatte og faa det nødvendige underhold. Ved disse større stationer fandtes der ofte egne bygninger til brug for keiseren og statholderen, naar de var paa reise.

Hele dette skydsvæsen, der tillige befordrede den keiserlige post, kunde benyttes af keiseren og de offentlige funktionærer, ellers blot af dem der for leiligheden fik en særskilt keiserlig tilladelse.

Udgifterne hvilede oprindelig paa kommunerne, noget der gav anledning til mange, vistnok berettigede klager. Nerva gjorde sig derfor populær, ialfald i Italien, ved at overføre omkostningerne for dette lands vedkommende paa den keiserlige kasse.

Hadrian gik videre og bestemte allerede under sit første ophold i Rom som keiser, at den keiserlige kasse skulde overtage udgifterne for hele riget, dog vistnok saa, at der ved ekstraordinære anledninger, f. eks. keisernes egne reiser krævedes gratis assistanse baade af kommuner og private.

For private reisende sørgede staten ikke, uden forsaavidt det offentlige byggede og vedligeholdt veie, broer, havne og paa enkelte steder vertshuse. Men saa var der privatmænd nok, ialfald paa hovedruterne, som paatog sig at befordre og huse reisende. Indskrifter viser, at der i omtrent alle større byer har været kompanier eller privatmænd, som drev vognmandstrafik og holdt vogne og rideheste færdige udenfor portene. Heller ikke var der mangel paa vertshuse, der dog i det hele synes at have været noksaa tarvelig indrettede.

Rigmænd brugte at føre med sig eget tjenerskab, senge, spisestel, mad og lignende, saa det for dem var mest om at gjøre at faa hus over hovedet; resten sørgede de selv for. Det hændte ogsaa, at folk havde telte med, og da var de ganske uafhængige. Mange havde dertil gjestevenner rundt om, som de kunde tage ind hos.

Ogsaa for sjøreiser var der sørget; man kunde faa leiet baade eller skibe for enkelte ture eller længere reiser. Andre skibe gik i nogenlunde faste ruter og tog passagerer med. Der foregik saaledes en livlig seilads paa Middelhavet, der for en gangs skyld var nogenlunde frit for sjørovere, takket være de romerske marinestationer og krydsere.

Man reiste i det hele meget hurtig, selv om man ikke som Cæsar brugte at tilbagelægge sine 150 kilometer om dagen. Opholdet paa stationerne medtaget regnede man i gjennemsnit at kunne klare omkr. 8 kilometer i timen.

Vi skal nu følge Hadrian paa hans reiser, saa godt som vore kilder tillader det, og herunder skal vi først tage, om jeg saa kan sige, privatmanden Hadrian og se, hvad der særlig trak og interesserte ham.

Det siger sig omtrent selv, at Hadrian besøgte historisk berømte steder og da fortrinsvis fortidens merkelige byer: Athen og Sparta, Smyrna og Efesos, Damaskus og Jerusalem, Memfis og Theben, disse byer, der var alle turisters maal.

At besøge Troia var næsten forslidt; fra Aleksander den store af havde ingen, der vilde gjøre fordring paa at nære interesse for fortiden, gaaet dette sted forbi. Did valfartede Cæsar efter Farsalos; did drog ogsaa Hadrian og lyksaliggjorde

det daværende Troias indbyggere med et vers, hvori han priste byens store fortid, et vers der selvfølgelig blev indhugget i sten og opstillet offentlig. Samtidig restaurerede han et gammelt gravmæle, hvori efter sagnet en af de for Troia faldne græske helte, nemlig Aiaks Telamons søn, laa begravet.

Dette er et ganske karakteristisk træk; blandt alle de homeriske helte er Aiaks ganske vist en af de tappreste og dygtigste, men samtidig paa en vis maade den mindst tiltalende; han er den uheldige, den upopulære, den forskudte; derfor tager Hadrian sig af ham.

I Lilleasien besøgte Hadrian en anden stor og delvis miskjendt mands grav, nemlig atheneren Alkibiades's. I Hellas aflagde han et besøg paa Miltiades's grav, besaa slagpladsen ved Mantinea og reiste en mindesten paa Epaminondas's grav. I Ægypten lod han sig vise det sted, hvor Pompeius skulde ligge begravet, og reiste ham det gravmæle, han hidtil havde savnet.

Da han paa sin reise langs det sorte hav kom til Trapezunt, opsøgte han stedet hvor «de titusinde» paa tilbagemarschen til hjemmet udstødte sit glædesskrig, da de for første gang fik øie paa havet. Trapezunts borgere reiste Hadrian en billedstøtte paa dette sted; de havde ogsaa grund til at være ham taknemlige; han havde skjænket deres by en ypperlig havn og et vakkert tempel for Hermes.

Ikke mindre interesse viste Hadrian for steder, hvortil der knyttede sig minder af religiøs natur.

Den ved vendepunktet mellem det første og andet aarhundrede opstaaede religiøse bevægelse, der fra Østen breder sig ud over Romerstaten, den indtrædende romantik, der fortrænger den gamle klassicitet, havde ogsaa grebet Hadrian. Han iler fra tempel til tempel, fra orakel til orakel, fra det ene mysteriested til det andet, overalt søgende ro for sine tvil, hvile for sine mystiske grublerier.

Han var i Delfi, hvor han raadspurgte Apollo — blandt andet om Homers fødested. Han var i det epirotiske Dodona, hvor Zeus endnu gav orakelsvar gjennem vindens susen i det hellige egetræ. Allerede før sin tronbestigelse søgte han bestyrkelse paa sit haab om at blive Traians eftermand ved at raadspørge Zeus Nikeforos.

To gange var han i Eleusis og blev indviet i de hellige mysterier; han var ogsaa paa Samotkrake, et andet berømt mysteriested. «Alle mysterier kjender han, den graahaarede mand med navn fra havet, der paa usalig fod skal gjennemvandre jorden,» synger den sibyllinske digter om ham.

En kunstinteresseret som Hadrian lagde selvsagt sin reise saaledes, at han kom indom alle de steder, der havde et eller andet merkeligere kunstverk at opvise, det være bygverk, billedhuggerarbeider eller malerier.

Ægyptens pyramider og templer trak mange reisende til; Hadrian drog om fra by til by i hele dette land og tog alle merkværdigheder i øiesyn.

Men det var dog den græske verden, den græske kunst, der fængslede ham mest.

Først i rækken stod Athen; der var alt samlet, som maatte drage Hadrian; Athen elskede han ogsaa fremfor alle andre steder; der opholdt han sig helst og dvælede gjerne længst muligt; der tog han sig som aldrig ellers fri for forretninger og nød de samlede kunstskatte og kunstneres og videnskabsmænds selskab.

Men ogsaa enhver anden by, der kunde rose sig af at besidde et merkeligt tempel eller et kunstverk fra en stor mesters haand, var sikker paa Hadrian's besøg. Han var i Olympia og sandede filosofen Epiktets ord: «I reiser til Olympia for at se Fidias's Zeus og holder det for en ulykke at dø uden at have seet den.»

Erostemplet med Praksiteles's berømte støtte trak reisesværmen til den lille bøotiske by Thespiæ; Praksiteles's original var nu borte; men en god kopi erstattede den. Hadrian var ogsaa i Thespiæ og skjænkede Eros's tempel fellen af en stor bjørn, han selv havde fældet i byens nærhed; fellen, der ophængtes i templet, var forsynet med en af Hadrian selv forfattet metrisk indskrift, hvis ordlyd er bevaret.

Vore kilder tillader os ikke at følge Hadrian overalt og paavise hvert enkelt sted af kunsthistorisk interesse, som han besøgte. Men det gjælder om ham, hvad en digter fra det første aarhundrede, digtet Ætnas forfatter, sandsynligvis Senecas ven

Lucilius, siger: alle maa se de berømte malerier, «en Venus, hvis haar synes at bølge som en elv, eller Medeas børn der leger nær sin grusomme moder, eller grækerne der sørgmodige staar om Ifigenia og trækker hende til alteret, medens hendes fader tildækker sit ansigt,» alle maa se Myrons og de andre store billedhuggeres verker, selv om de maa foretage en særskilt reise i den anledning.

Det andet aarhundrede var i særlig grad en kunsthistorisk interesseret tid, en fremmedførernes og reisebøgernes. Under Hadrian og hans nærmeste efterfølgere levede saaledes Pausanias, hvis udførlige reisebog over Hellas er bevaret og giver et fyldigt indtryk paa den ene side af mængden af seværdige ting, Hellas havde at byde paa, og paa den anden side af de reisendes talrighed og hvad der interesserte dem.

Alt tyder paa, at der ikke har været synderlig stor forskjel mellem Pausanias's og Hadrians smag. Med Pausanias's hjælp kan man derfor følge de veie Hadrian har vandret, i Athen, i Olympia, i Delfi og Mykene.

De ovenfor citerede linjer af digtet Ætna er af dets forfatter fremført som en anke mod hans samtid: saadant, verker af svage menneskehænder reiser I for at se, men naturens verker og vidundere bryder I eder ikke om, naturen «der dog er en meget større kunstner end de». Denne anke er muligens for en del berettiget ligeoverfor det

første aarhundredes publikum; men den passer ikke paa Hadrian og den nye tid, han dels er et barn af, dels en forløber for.

Hadrian havde sans for naturen og dens skjønhed. Det samme gjælder dog vistnok ogsaa de nærmest foregaaende generationer blandt romerne; thi heller ikke disse har været saa blottet for forstaaelse af naturskjønhed, som man har villet gjøre dem til. Udtaler ikke allerede Ciceros ven Atticus: «I alt hvad der har med sindets forfriskelse og glæde at gjøre, indtager naturen den første plads.»

Romerne følte sig i slegt med naturen, lod sig paavirke af den. Filosofen Seneca skriver saaledes: «Ser du en lund af tætstaaende, ærværdige i høiden sig strækkende træer, hvor de i hinanden slyngede grene og løvverk lukker for himlen, da giver den kjæmpemæssige vekst, stedets hemmelighedsfuldhed og forundringen over det paa den aabne mark saa tætte og skyggefulde halvmørke dig følelsen af en guddoms nærvær. Og strækker en grotte sig langt ind i fjeldet med dybt indskaarne, hullede vægge, ikke en der er gjort med kunst, men en der naturlig har dannet sig, da vil den gribe dit sind og slaa det med anelsen om noget høiere. Vi ærer store elves udspring; hvor en vældig strøm pludselig bryder ud fra afgrunden, staar der altere; varme kilder har sin gudstjeneste, og mange sjøer bliver holdt for hellige paa grund af deres dunkle og dybe vand.»

Et folk der følte saaledes, havde sans for naturen. Ganske vist var det det hemmelighedsfulde, der gjorde mest indtryk; stemningen var nærmest religiøs, man troede overalt at se guddomme; hvert træ, hver kilde, hver bæk havde sin guddom, og overalt herskede den store Pan.

Kilder var kanske mest yndet; her syntes man tydeligst at se guddommens virken; man dyrkede kilderne, reiste templer og altere ved deres bred og ofrede til den deri boende guddom ved at kaste ud i vandet kostbare ting, især mynter, en dyrkelse der jo længe har overlevet den gamle religion og delvis som gammel skik har holdt sig til vore dage.

Men ogsaa for det skjønne i naturen havde romerne aabent øie. Plinius den ældre var ingen poetisk natur, det skal ingen beskylde ham for; desto sterkere indtryk gjør det, naar han i sin Historia naturalis kommer til den berømte Tempedal, der hvor den thessaliske Peneios gjennem fjeldene bryder sig vei ud til Ægæerhavet. Plinius omtaler dalen i følgende udtryk: «Paa begge sider rager svagt skraanende fjelde op i uoverskuelig høide; gjennem den smale dalbund strømmer Peneioselven mellem græsbevokste strande og vakre lunde; fra trærnes top lyder fuglesang en imøde.»

Atticus erklærer et sted hos Cicero, at han ikke kan se sig mæt paa øerne i Fibrenuselven; de vakre villaer ved elvens bred gjorde ved siden heraf intet indtryk paa ham. Om de pragtfulde villaer udtaler den ældre Seneca: «Knapt nok kan jeg

tro, at en af dem, der i deres huse efterligner skove, have og elve, nogensinde har seet virkelige skove eller vide, grønne enge, hvor en rivende strøm styrter afsted, eller hvor en sagte elv slynger sig hen gjennem sletten; knapt kan jeg tro, at de fra en høide har seet havet, naar det ligger blankt og stille, eller naar det om vinteren oprøres af stormen fra de dybeste grunde af. Thi den der har lært virkeligheden at kjende, kan ikke glæde sig ved saadant smaapusleri.»

Hos den augusteiske tids digtere findes der steder nok, der vidner om forstaaelse af naturskjønhed, især gjælder dette Vergil og Horats; sølvalderens digtere som Juvenal og Martial anslaar de samme strenge.

Allerede romernes store forkjærlighed for landlivet peger hen paa, at hemmelige baand knyttede dem til naturen, og det valg de gjorde af byggetomter til sine villaer, viser et aabent blik for en vakker beliggenhed: bugten ved Neapel og de norditaliske sjøers bredder var som oversaaet af villaer.

Det der særlig yndedes, var en vid udsigt med frugtbare marker som forgrund og fjelde i det fjerne som baggrund, eller en vakker dal med yppige skraaninger og en elv eller bæk rislende i bunden. Vand sattes der overhovedet megen pris paa; det hører nu ogsaa med til Sydens landskaber, maa til for at give dem den rette karakter og skjønhed.

Men fremfor alt var havet gjenstand for beundring. Cicero skriver fra Puteoli (nu Pozzuoli ved Neapel): «Du spørger, hvad jeg glæder mig mest ved, enten en udsigt over havet fra høiderne eller en tur langs kysten, og mener at jeg ikke selv er paa det rene hermed. Ja, saa er det; begge dele er saa vakre, at man ikke kan andet end være i tvil om hvad der er vakrest.»

Plutarch fremfører som en ofte udtalt sandhed, at ligesom en tur tilsjøs langs land er vakrest, saa gjælder det samme en spadsertur langs havet. Man søgte derfor at lægge villaerne saaledes, at man mest muligt havde udsigt over havet. Hadrians samtidige digteren Statius besynger Pollius Felix's villa paa høiden ved Sorrent; hvert vindu bod paa en ny udsigt, mod Ischia, mod Capri, men overalt mod havet; der havde de prægtige solnedgange, «naar dagen helder, de løvkransede fjelde kaster sine skygger ud over bølgerne, og paladserne synes at svømme i det krystalklare hav».

Det var det yndige og afvekslende i naturen der mest beundredes; der er betegnende nok, at romerne, der egentlig intet ord har for naturskjønhed, bruger benævnelsen amoenitas, der egentlig betyder ynde.

Fjelde vilde man blot vide af som indramming af landskabet, som givende dette den rette afslutning; for den egentlige fjeldnatur, det vilde og storslagne havde man ikke øie. Cicero anfører et

sted som bevis for vanens magt, at man kommer til at finde behag i det landskab, man længe opholder sig i, «selv om det er bjergfuldt og skovbevokset».

Tusinder reiste over Alperne; ikke fra en eneste foreligger der et ord, som viser, at de var slagne af disse fjeldes romantiske, storslagne natur; de var nok enige med Livius, der karakteriserer Alpenaturen ved at tale om dens «fælhed» (foeditas). Sansen for den skjønhed, der ligger over et bjerglandskab eller over en øde slette som den nuværende romerske Kampagna, over et jydsk eller jædersk hedeland, er meget yngre, ja rent moderne; Rousseau maa vel nærmest siges her at have været opdageren.

Af det foregaaende kan man gjøre sig en forestilling om, hvad slags natur Hadrian især maa have beundret og følgelig opsøgt. Vi hører, at han besøgte Tempedalen, og at denne gjorde et saadant indtryk paa ham, at han i sin tiburtinske villa kunstig søgte at gjengive den i miniatur. Han seilede over det vakre Ægæerhav og foretog den lange Nilfart; han besøgte Rhindalen og det vestlige Lilleasiens yppige, af fjelde omkransede elvedale. Overalt streifede han om i naturen og drev sin yndlingsfornøielse, jagten.

Lidt afvigende fra det sedvanlige er Hadrians bjergbestigning. Der fortælles om to saadanne; han besteg Ætna og det ved Antiochia liggende Mons Casius. Paa Ætna tror man endog at have

et minde om Hadrians besøg; op mod toppen findes ruiner af et hus, der nu gaar under navnet «Filosofens hus»; dets murstenshvælv vidner om romersk oprindelse, og man har ment, at det skulde være bygget i anledning af Hadrians besøg.

Man kunde af disse bestigninger drage den slutning, at Hadrian i modsætning til sin tid følte sig tiltrukken af den vilde fjeldnatur. Men en saadan slutning vilde være for dristig; sagen lader sig forklare paa en anden maade. Netop Ætna var det fjeld, der hyppigst blev besteget; dette skede nærmest af interesse for dets vulkanske natur; man vilde bese dets krater. Desuden lægges det til ved omtalen af begge bestigninger, at de skede for at se solopgangen, der især fra Ætna skal være sjelden pragtfuld.

Overalt hvor Hadrian kom, sogte han omgang med tidens lærde og litteræere størrelser. Han besøgte sofistskolerne i Athen, Smyrna og Aleksandria; mænd som Epiktet, Polemon, Favorinus og Herodes Atticus var hans kjendinger.

Med saadanne mænd samtalede han om lærde materier; men han morede sig ogsaa ved at gjøre nar af deres ofte smaalige forfængelighed og pusleri med uvæsentlige spørgsmaal, noget som fandt sted dengang ligesom i alle tidsrum, hvor enkyklopisk viden er tidens løsen.

I Aleksandria ser man Hadrian fornøie sig med at gjøre de ved Museion ansatte lærde forlegne ved at forelægge dem alskens mere og mindre

ubesvarlige spørgsmaal, hvis løsning han saa selv maatte give. Den jødiske tradition ved at berette, at Hadrian i Palæstina omgikkes og disputerte med deres rabbiner.

Ikke mindre vegt lagde Hadrian paa under sine reiser at lære folket at kjende rundt om i de forskjellige provinser, studere det med dets forskjellige karakter, levemaade og vilkaar.

Vi har et merkeligt aktstykke, der kaster lys over denne side af Hadrians reiseliv; det er et brev fra ham til hans svoger Servianus, der indeholder en karakteristik af aleksandrinerne. Saaledes som brevet nu foreligger, er det kanske ikke helt fra Hadrians haand, der tør være et par senere tilføielser; men der synes ikke at være grund til at drage hovedindholdets egthed i tvil, saaledes som ofte sker.

Brevet findes i Vopiscus's biografi af Saturninus, og Vopiscus siger, at han har det fra Hadrians frigivne Phlegons bøger. Brevet lyder saaledes: «Hadrianus Augustus hilser konsulen Servianus. Ægypterne (d. v. s. Aleksandrias befolkning), som du pleiede at rose for mig, min kjære Servian, har jeg lært at kjende som et letsindigt, ustadigt, efter alt nyt jagende folk. De der dyrker Serapis, er kristne, og de der kalder sig Kristi biskoper, dyrker Serapis; der findes ingen forstander for en jødisk synagoge, ingen samaritaner, ingen presbyter blandt de kristne, der ikke er astrolog, tegntyder og mirakeldoktor. Ja, selv den kristne patriarch

(vel Jerusalems) bliver, naar han kommer til Ægypten, af nogle tvunget til at tilbede Serapis, af andre til at tilbede Kristus. Det er et oprørsk, upaalideligt, frækt og kaadmundet folkefærd. Byen (Aleksandria) er rig, velstaaende og foretagsom; ingen gaar der ledig. Nogle driver som glaspustere, andre som papirarbeidere, atter andre som linvævere; alle synes at forstaa sig paa et eller andet haandverk. De der lider af gigt i benene, har der noget at gjøre, ligesaa de blinde, ja ikke engang de der har gigt i hænderne, er ledige. Mynten er deres gud; den tilbeder de kristne, jøderne og alle de andre folkeslag. Gid denne by maatte have artet sig bedre, da den paa grund af sin betydning og sin størrelse er værdig til at indtage den ledende stilling i Ægypten. Jeg har indrømmet dem alt; jeg har fornyet deres gamle privilegier og føiet nye til, saa borgerne takkede mig, da jeg var blandt dem. Men saasnart jeg var borte, talte de ondt om min kjære Verus, og hvad de sagde om Antinoos, tænker jeg du allerede har erfaret. Jeg ønsker dem kun, at de maa mæske sig med sine kyllinger, om hvis udrugningsmaade jeg undser mig for at tale! Jeg har sendt dig i forskjellige farver spillende bægre, som tempelpresten har skjænket mig; de er særlig indviet for dig og min søster; du maa bruge dem ved gjestebud paa festdage, men pas paa, at ikke vor Africanus gjør altfor flittig brug af dem.»

Vi har nu fulgt privatmanden, turisten Hadrian paa hans reiser og seet, hvad der særlig interesserte ham, ligesom det vistnok interesserte datidens reisende publikum i sin almindelighed.

Vi skal nu kaste et blik paa enkelte sider af keiserens reiser, embedsreiserne, med forbigaaelse af de dermed i forbindelse staaende militære gjoremaal, der allerede er omtalt paa et andet sted, og vi skal se, at hans reiser og hvad han paa disse foretog sig, paa det nøieste hænger sammen med hele hans regjeringssystem og syn paa sine pligter som Romerrigets hersker.

Hadrian er allerede blevet karakteriseret som provinsernes og provinsbeboernes keiser; med ham trængte endelig en ny opfatning af provinserne og deres forhold til Rom igjennem. Provinserne havde altid været tilsidesat for Rom og Italien.

Skarpest havde dette vist sig i republikens tid, da provinserne efter den gjængse opfatning blot var til for hovedlandets skyld, for at bære statens byrder ved sine skatter og afgifter og for at afgive et felt, hvor de romerske stats- og forretningsmænd kunde vinde fortjeneste og rigdom. Om pligter fra Roms side mod provinserne var der ingen tale, uden den i egen interesse at forsvare dem mod fremmede fiender; der var ingen tanke om, at det tilkom Rom at hæve provinserne aandelig og materielt. Provinserne levede ganske paa Roms naade; de havde at tage imod det styre, det herskende folk fandt for godt at give dem, og være

taknemlige, fordi de ikke havde det værre end tilfældet var.

Med keiserdømmet oprandt der lysere dage for provinserne. Cæsar og de følgende imperatorer optraadte i det hele og store som provinsernes beskyttere; specielt øvede de kontrol med statholdernes styre, saa provinsbeboerne fik forstaaelse af, at der fandtes ret og retfærdighed ogsaa for dem. Samtidig begyndte man saa smaat at uddele romersk borgerret til provinsbeboerne og i det hele mindske kløften mellem dem og Italiens indbyggere.

Virkningerne af det nye styre viste sig snart; specielt de vestlige provinser hævede sig raskt i velstand, og den græsk-romerske dannelse udbredte sig hurtig rundt om i Middelhavslandene. Denne provinsernes vekst, dette at provinsbeboerne kom til at leve under lysere og retfærdigere vilkaar, er keiserdømmets største gjerning og giver det saa at sige den moralske og historiske ret til at eksistere.

Hidtil havde dog keisernes omsorg for provinserne nærmest været af negativ art; man havde nøiet sig med at hindre uret baade offentlig og privat; om positive skridt til at hæve provinserne hører man mindre. Endnu var den gamle forestilling, at provinserne var til for Roms og Italiens skyld, ikke forsvunden, endnu var der stor forskjel i den maade, hvorpaa provinserne og moderlandet behandledes fra styrelsens side.

Her danner Hadrians regjering et bestemt vendepunkt. For ham har provinserne samme be-

tydning som hovedlandet; han ansaa det for sin pligt at yde alle sine undergivne samme hjælp, samme støtte og spurgte herunder ikke efter bopæl.

Hadrians regjeringssystem gik ud paa at ligestille provinserne og Italien; han naaede ikke helt frem, ja, han troede vistnok heller ikke, at tiden endnu var moden dertil; men han naaede dog langt, og viste veien hvorpaa de følgende keisere skulde vandre. Hans eftermænd fulgte ham ogsaa, og da 100 aar var omme, var maalet praktisk talt naaet.

Naar Hadrian satte sig dette maal og saa paa provinserne med saadanne øine, da var det en selvfølge, at han først og fremst maatte søge at lære provinserne og deres vilkaar grundig at kjende, saa han kunde gribe sagen rigtig an, og først og fremst selv komme til klarhed over, hvad der paa hvert enkelt punkt var at gjøre. Til at skaffe ham dette personlige kjendskab var det hans reiser først og fremst skulde tjene.

Selvfølgelig benyttede Hadrian sit personlige nærvær rundt om i landets forskjellige dele til at øve den skarpeste kontrol med alle offentlige funktionærer. Hans biograf siger: «Idet Hadrian vandrede gjennem provinserne, straffede han procuratorer og statholdere for deres ugjerninger, og han for herunder saa strengt frem, at man troede, at han selv fik forsvarere til at træde op.» Det var nemlig saa, at de mishandlede provincialer ofte betænkte sig paa at klage over embedsmændene og foretrak

at tie af frygt for kommende hevn. Dette saa man ikke noget til under Hadrian; man havde vel vished for, at han vilde forstaa at sætte den slags folk ude af stand til at tage hevn.

Overalt hvor Hadrian kom frem, kunde man henskyde retssager under hans afgjørelse. «Baade i Rom og i provinserne hørte han ofte paa retssager, idet han som raadgivere tog konsuler, prætorer og de bedste af senatorerne,» skriver hans biograf. Blandt Hadrians raadgivere og ledsagere var tidens første jurister, som Salvius Julianus, Julius Celsus og Neratius Priscus. Selv undersøgte han ogsaa hver sag nøie og gav sig ikke, før han fandt det rette.

Af ikke mindre betydning er de mange specielle forordninger og reglementer han udstedte overalt paa sine reiser, hvor han fandt, at der var noget at rette paa.

I Nordafrika er der i de sidste aar fundet en række indskrifter der viser, at Hadrian her udfoldede en stor virksomhed for at skaffe brugere til de store keiserlige godser, der fandtes i denne landsdel, og hvoraf store dele laa øde og udyrkede; der nævnes en egen «Hadrians lov», hvorved han ordnede disse forhold; han fastsatte de vilkaar hvorunder enhver kunde tage op den ødeliggende jord til dyrkning, og sikrede enhver bruger arvefæste til sin jord.

I Athen optraadte han som lovgiver; Hieronymus skriver: «Da athenienserne bad ham give dem

love, ordnede han deres love efter Drakons, Solons og andres love.» Han forbød de atheniensiske raadsherrer at forpagte nogen af byens indtægter. En indskrift viser, hvorledes han gav bestemmelser angaaende oljehandelen i Attika. En anden indskrift nævner ham som lovgiver i Megara.

Finanserne var paa den tid kommunernes svageste side baade i Italien og i provinserne. Hadrian satte egne keiserlige funktionærer til at kontrolere kommunernes økonomi, og hvor han fandt det paakrævet skred han ind. Hvor der var trang tilstede traadte han støttende til; han eftergav skatter eller kom til hjælp med penge og korn. Indtraf der en ulykke som hungersnod, oversvømmelse eller ildebrand, søgte han at hjælpe paa bedste maade.

Men det varigste minde satte Hadrian sig ved sine mange og storartede byggeforetagender. Historien kan ikke opvise nogen mand, der har bygget saa meget som Hadrian; ingen ægyptisk farao, ingen babylonsk eller assyrisk konge, ingen europæisk fyrste kan i den retning maale sig med ham.

Ogsaa tidligere romerske keisere havde bygget meget; men deres bygverk var fortrinsvis kommet Rom selv tilgode. Anderledes med Hadrian; ogsaa han byggede, som vi senere skal se, adskilligt i Rom; men dette var dog forsvindende mod hvad han byggede rundt om i provinserne, hvor der knapt nok var den by, der ikke havde keiserens gavmildhed at takke for et eller andet bygverk.

For det første grundede Hadrian adskillige nye byer; blandt disse kan merkes Adrianopel, Aelia Capitolina paa Jerusalems ruiner, Antinoopolis i Ægypten og Ny-Athen.

Han byggede havne, broer og veie; veianlæg kan ved hjælp af indskrifter paavises i omtrent alle provinser; særlig kan merkes den store karavanevei til Damaskus og Palmyra og den første kjørevei langs den korinthiske Isthme. Han skjænkede byerne vandledninger, hvis tal efter biografens udsagn var «uendeligt», theatre, templer, gymnasier, bibliotheker, basilikaer, søilehaller, badeindretninger og alskens andre anlæg, der dels tjente til nytte, dels til luksus. «I omtrent alle byer byggede han noget,» skriver hans biograf. «I de fleste byer i Asien og Europa finder man minder om hans reiser,» siger Fronto.

Utallige indskrifter og mynter nævner bygverk fra hans haand; en mængde byer kalder ham sin velgjører, grundlægger, restaurator og lignende; alle har noget at være ham taknemlig for. Vi har allerede hørt, hvorledes han paa sine reiser havde med sig militært ordnede afdelinger af teknisk og haandverksmæssig uddannede folk, der kunde iverksætte de paabudte bygverk.

Den keiserlige gavmildhed kunde ikke undlade at virke paa den private offervillighed, der forøvrigt var stor nok i oldtidens samfund, men neppe nogensinde saa stor som i det andet aarhundrede, da ingen rigere borger undlod at skjænke sin fødeby et eller

flere bygverk; næsten alle hine tiders saa talrige og storartede offentlige bygninger var gaver fra keisere og private.

Med Hadrian og hans virksomhed indledes Antoninernes for provinserne saa gyldne tid. Overalt raadede velstand og lykke, overalt tilfredshed med det keiserlige styre.

Den almindelige stemning afpræger sig, om end med sterk rhetorisk overdrivelse, i forskjellige taler af Aristides, taler der skriver sig fra tiden lige efter Hadrians tid, under hans eftermand Antoninus Pius. I sin lovtale over Rom udtaler Aristides: «De overvundne misunder ikke og hader ikke seierherren Rom. De har allerede glemt, at de engang har været selvstændige, nu da de nyder alle fredens goder og uden forskjel har del i alle æresrettigheder. Rigets byer straaler af skjonhed og pragt, og hele jorden er smykket som en have. Kun mennesker der lever udenfor det romerske herredømme, er beklagelsesværdige, hvis der overhovedet findes saadanne. Jorden er gjennem romerne gjort til alles hjem.»

Den samme forfatter udtaler et andet sted: «Alle byer kappes kun om ett, hvem der kan være den skjonneste og den mest tiltalende. Overalt er der fuldt af gymnasier, vandledninger, soilehaller, templer, verksteder, skoler, og med rette kan man

sige, at jorden der før var angrebet af sygdom, nu er blevet frisk.»

Historikeren Appians dom er nogenlunde den samme: «Nu har keiserstyret varet i 200 aar; i dette tidsrum er byerne blevet forskjønnet paa den merkeligste maade, rigets indtægter er steget, og takket være den sikre fred er folkene naaet frem til lykkens spids.»

Ja ogsaa fra den opdukkende kristne litteraturs mænd lyder lignende udtalelser. Tertullian (omkr. aar 200) skriver: «Jorden er udrustet med alt; den bliver daglig mere og mere civiliseret; den er rigere paa viden nu end i fortiden. Alt er tilgjængeligt, alt er kjendt, alt er fuldt af virksomhed. De engang øde ørkener er dækket af skjønne godser; agre har fortrængt skoven; hjorder af tamme dyr har forjaget vilddyrene. Korn vokser i ørkenens sand, bjergene bliver beplantet, sumpene udtørret. Der findes ligesaa mange byer, som før huse. Ingen nøgne øer, ingen fjelde indgyder mere skræk; overalt findes spor af menneskelige boliger, overalt er folk, overalt ordnet styre, overalt liv.»

Hadrian var banebryderen, indlederen til denne nye tingenes stilling; man glemte ham ikke. I folkets minde levede han som bygherren og vandrekeiseren, «den graahaarede, med navn fra havet, der paa urolig fod skal gjennemvandre jorden, overalt bringende gaver,» som Sibyllinernes kristne digter synger.

Mynter og medaljer taler her et tydeligt sprog; vi har omtrent 1200 saadanne fra Hadrians tid, dels i guld, dels i sølv, dels i bronce. De fleste er slaaet til minde om hans ophold i en eller anden provins — der findes mynter levnet fra 25 provinser — eller for at feire hans besøg i en eller anden by.

Lad meget af indskrifterne opføres paa etikettens og smigerens regning, som naar keiseren, som hyppig er tilfældet, kaldes «Verdens gjenopreiser» eller «Verdens frelser»; der bliver dog meget tilbage, som er udtryk for en virkelig følelse, for den taknemlighed man rundt om følte for ham.

Blandt mynterne er der en, som er særlig vakker; den har indskriften «Guldalderen» og fremstiller en halvnøgen genius, omgivet af en kreds, som han berører med den høire haand, medens han i den venstre holder jordkuglen, paa hvilken fugl Føniks sidder.

Hadrian og Hellas.

Hadrians regjering var en opkomstens og blomstringens tid for provinserne; overalt var der liv og udvikling; nye byer grundes, nyt land ryddes og vindes for kulturen.

Bortseet fra Palæstina med dets eiendommelige forhold, var der kun én provins, der danner en undtagelse; kun én landsdel frembyder et andet billede; kun fra ett land lyder en stemme, der forstyrrer, der fortæller om nedgang og forødelse.

Dette land er det gamle Hellas, engang udgangspunktet for utallige udvandrere og moderlandet for den kultur som rundt om holdt paa at erobre nyt land. I de orientalske lande, som efter Aleksander den store var vundet for den hellenske civilisation og nu udgjorde den vigtigste del af den græske verden, var der liv, rigdom og rørelse, men anderledes i selve Hellas.

Alle stemmer aflægger det samme vidnesbyrd: landet lægges øde; folkemængden svinder; hvor

der før laa blomstrende byer, græsser nu kvæget. «Hele Hellas vil nu knapt nok kunne stille de 3000 hopliter, som i perserkrigenes tid det mindste af Hellas's landskaber, Megaris kunde stille,» klager Plutarch; lad dette være en overdrivelse; virkeligheden var mørk nok.

Mennesketomhed, stadig nedgang i folkemængde, ufrugtbare egteskaber, saaledes lød klagen i Hellas, som den ogsaa begyndte at lyde inden visse dele af det romerske selskab, og som den lyder i vore dage i Frankrige.

Denne ulykke, den største der kan ramme et folk og et land, var dog for Hellas's vedkommende ikke af ny oprindelse. Allerede et par aarhundreder tidligere, omkr. 150 f. Kr., havde den store græske historiker Polyb seet det kræftsaar, der tærede paa Hellas's kraft, og havde foreholdt sine landsmænd, hvad følgen maatte blive: «Vi har ikke havt hverken pest eller langvarige krige, og dog svinder folkemængden i vore byer. Lad os ikke skyde skylden paa guderne og lad os ikke raadsporge oraklerne: hjælpen ligger hos os selv, ligesom selve ondet. Rundt om i vore byer skyr man egteskabet, det være en følge af udsvævelser eller af ladhed, og hvor der er born, bliver det med ett eller to, forat man kan efterlade dem ligesaa rige, som man selv har været. Men naar nu sygdom tager et af disse børn og krigen det andet, da bliver huset øde. Saaledes er det, at vore byer gaar tilgrunde.»

Fra Polybs tid af gik det stadig nedover. De romerske borgerkrige befordrede nedgangen; Farsalos, Filippi, Aktium, alle disse store slag udkjæmpedes i Hellas. Paa Augusts tid klager Strabon over, at det engang saa folkerige Theben knapt nok kan kaldes en by.

Paa Traian's tid giver Dio Chrysostomos i en af sine taler et gribende billede af mennesketomheden. Han lægger ordene i munden paa en borger fra en by paa Euboa: «Medborgere, næsten to tredjedele af vor jord ligger øde; i den grad mangler der foretagsomhed og menneskehænder. Jeg selv, og jeg ved mange med mig, eier store strækninger, ikke blot oppe i bjergene, men ogsaa paa sletten, der henligger udyrkede. strækninger jeg gjerne vilde overlade gratis til dem, der vilde drive dem, ja betale penge til; thi det er jo klart, at de da vilde faa meget større værdi for mig, og samtidig vilde landet afgive et vakkert skue, naar det var beboet og dyrket . . . . Nu ligger landet udenfor portene ganske øde og ser sørgeligt ud, ganske som det skulde være langt ude i ørkenen og ikke lige foran en bys porte. Det land der ligger indenfor portene, er rigtignok for det meste dyrket eller bruges til beite. I ser jo selv hvorledes man har gjort eders gymnasium om til en ager, hvor sæden ganske dækker baade Herakles og mange andre billedstøtter af guder og heroer, og hvorledes daglig ved morgengry den sidste talers sauer og gjeder drives ud paa torvet og græsser rundt raadhuset

og de andre offentlige lokaler, saa at fremmede, der kommer hid, dels gjør nar af byen dels synes synd i den.»

Hellas's engang saa blomstrende handel var svunden; verdenshandelen, der engang havde gaaet over dets havne, havde taget andre baner.

Ganske vist fandtes endnu adskillig rigdom; men den var samlet paa ganske faa hænder; nogle faa slegter eiede hele jorden; resten af befolkningen var fattig og forkommen. I alle byer hører man om finansielle vanskeligheder; det viste sig mere og mere ugjørligt at faa budgettet til at balancere.

Hertil kom de politiske forhold. Tungt hvilede det paa det engang saa stolte Hellas at staa under de i dets øine barbariske romere. Det overvundne Hellas havde skjænket det seierrige Rom sin kultur og havde været dets læremester paa hele det aandelige livs omraade; men dette kunde ikke forsone hellenerne med tabet af deres politiske frihed, selv om de klarere hoveder blandt dem maatte indrømme, at tabet var en nødvendighed, at hellenerne ikke vilde være istand til at bruge friheden, om de havde den.

Karakteristisk er her Plutarchs stilling. Et sted retter han sin tale til en ung mand, der tænker paa at tage del i sin hjembys kommunale politik: «Den tid er forbi, da man erklærede krig, sluttede forbund og satte store foretagender i gang. Naar du nu vil tage del i det politiske liv, saa staar det til en begyndelse frit for dig at indlede en

civilsag for domstolene, optræde mod misbrug og beskytte de svage. Du kan videre vaage over fordelingen af skatterne, føre opsyn med havnen og torvene eller udfylde en anden plads i det kommunale politi. Muligens der ogsaa kan byde sig en leilighed for dig til at føre en forhandling med en naboby eller med keiseren. I en mere moden alder kan du komme til at tage del i en sendelse til keiseren og opnaa de høieste æreshverv i din by. Men til hvilken rang du end naar op, saa maa du erindre, at du ikke længere kan sige som Perikles, naar han tog paa sig sin kappe: «Perikles, husk at det er frie mænd du styrer, hellenere, atheniensere!» Sig heller: «Du styrer; men du styres ogsaa; den by du styrer, er en afhængig by, en by afhængig af keiserens stedfortræder!» Du maa derfor iføre dig en mere beskeden kappe; paa hvilken plads du end sidder, saa faar du holde øie med statholderens tribunal og ikke tabe af syne de sandaler der har sin plads høiere end dit bekransede hoved.»

Græmmelsen taler gjennem disse Plutarchs ord, og han var dog en ven af romerne og var sig fuldt bevidst, at forholdet ikke kunde være anderledes. I en anden forbindelse kalder han selv Rom for «det ubevægelige anker der holder de menneskelige ting sammen midt i stormen, som ryster dem,» og i det samme skrift, hvorfra det netop citerede sted er taget, forekommer, under omtalen af fredens og frihedens nødvendighed for

et samfunds trivsel, følgende ytring: «Hvad freden angaar, saa behøver man nu ikke at bekymre sig om den, da al krig er hørt op; hvad friheden angaar, saa har vi den, som staten, (d. v. s. Rom) har ladet os tilbage, og muligens var det ikke engang godt, om vi havde mere.»

Det gamle Hellas var sunket dybt i magt, folkerigdom og velstand; men der var dog noget tilbage af det gamle, der maa indgyde respekt. Var tidens hellenere end vanslegtede, saa var de dog ikke i alle stykker sine store forfædre uværdige.

Endnu fandtes blandt dem en sand human dannelse, ikke blot en forstandens, men ogsaa en hjertets dannelse, der ofte hævede sig høit over datidens almindelige niveau. Med Roms herredomme spredte romernes fornøielser sig om i landene; det første en by saaledes greb til for at vise, at den var romaniseret, at den havde tilegnet sig det herskende folks civilisation, var at bygge sig et amfitheater og indføre de romerske gladiatorlege. Overalt trængte disse igjennem; kun det egentlige Hellas gjorde modstand; der fandtes romerske kolonier, som Korinth, der optog dem; men da der ogsaa i Athen gjordes forsøg paa at indføre den slags fornøielser, traadte en af Athens mest anseede mænd, Hadrians samtidige, filosofen Demonaks frem og sagde: «Vil I det, da maa I først omstyrte de altere der er reist til Barmhjertigheden!»

Kun i Hellas fandtes dannelse stor nok, ganske vist ikke til at afskaffe slaveriet, men dog stor nok

til at gjøre det muligt for en ufri mand at spille den rolle inden samfundet, som den stoiske filosof Epiktet gjorde. Trods sin oprindelig ufrie stand omgikkes Epiktet tidens første mænd som sine lige; fra alle kanter søgte folk til ham for at lytte til hans tale og nedtegne hans ord.

Det er fra Hellas den kommer denne luftning af humanitet, der i keiserdømmets to første aarhundreder gjennemtrænger det romerske samfund og reformerer den romerske ret.

I Hellas havde man fremdeles dannelse nok til at kunne leve et liv, en dannet mands liv, med dennes glæder og nydelser, uden at jage efter den luksus og ydre pragt, hvormed de rige romere fandt det nødvendigt at omgive sig for at give sig dannelsens stempel og gjøre livet leveværdigt.

Der er sandt, hellenerne var servile, smigrede for, ja laa i støvet for sine beherskere. De kunde tjene dem; men de saa dog ned paa dem, vilde ikke bytte med dem.

Og paa sin maade havde de ret; de sad inde med en arv som intet andet folk; de var endnu mestere i tankens, skjønhedens og den humane dannelses verden. Deres sprog var og blev verdenssproget; selv romerne brugte det græske sprog, naar de vilde tale til det store dannede publikum, ikke at tale om at alle romere, der vilde gjælde for dannede, maatte kunne græsk og samtidig — ikke én græker brugte det latinske sprog uden i embeds medfør. Romerne optog degr æske guder,

ingensteds i Hellas blev Mars, Quirinus eller de andre romerske guder dyrket. Medens det hellenske livssyn og tænkesæt gjennemsyrede det romerske samfund og virkede som en surdeig skabende større retfærdighed og større barmhjertighed, saa øvede det romerske tænkesæt intet tilbageslag paa Hellas.

Men fremfor alt, trods nederlag, trods nedgang, med litteraturen vedblev hellenerne at sysle; de bevarede sit sprog rent, og de bevarede traditionen; var end deres senere litterære arbeider ikke i særlig grad originale, saa var de dog kraftige skud paa den gamle stamme og var dannet efter de bedste mønstre.

Roms litteratur var kortvarig og barbariseredes efter udløbet af det andet aarhundrede i form som i indhold; den græske litteratur, der var saa meget ældre, havde endnu kraft til at give en rig høst.

Det var dette hellenerfolk, der — som tidligere fremhævet — satte sin lid til Hadrian, allerede før han blev keiser, og fulgte ham med sine ønsker.

Det var i Hellas Hadrian helst dvælede; det var der han følte sig mest hjemme. Han skuffede heller ikke de forventninger hellenerne satte til ham; han tog Hellas's sag op og søgte at omlægge forholdet mellem Rom og Hellas; de skulde ikke længere være som herre og tjener; som to

ligestillede størrelser skulde de staa ved hinandens side. Den hellenske verden og den romerske verden skulde være jevngode, hver med sin hovedstad — Athen og Rom. Ganske vist skulde Rom fremdeles være regjeringens sæde; tiden var endnu ikke kommen til, som Konstantin senere gjorde, at flytte hovedstaden til den hellenske rigshalvdel; men muligheden af et saadant skridt forberedtes, idet de to nationaliteter, den græske og den romerske, søgtes gjort ligeberettigede inden det fælles store rige.

Hadrian ofrede meget paa en række græske byer, baade i selve Hellas og i Forasien; lilleasiatiske byer som Nikomedia og Kyzikos hævede sig ved hans hjælp til stor pragt.

Men det var dog Athen, der uden al sammenligning stod høiest i hans gunst og nød mest godt af hans gavmildhed. Hvad Perikles havde drømt om, det skulde nu blive virkelighed: Athen skulde blive hele den græske verdens hovedstad.

Denne tanke søgte Hadrian at realisere under sine to lange ophold i Athen i aarene 125—26 og 129—30.

Hvad Hadrian her satte i verk, er mere end et udslag af keiserlig gavmildhed, saaledes som den ogsaa blev andre byer til del; det betegner et systemskifte, et vendepunkt i Roms forhold til den græske verden. At man var opmerksom herpaa fremgaar allerede af, at Hadrians første besøg i Athen blev udgangspunktet for en ny tidsregning i denne by, der benyttedes ogsaa efter

hans død; man regnede saa og saa mange aar efter dette besøg, som man i Rom regnede saa og saa mange aar efter byens anlæg.

Roms stilling som herskende by var hidtil blandt andet betegnet ved, at den alene nød direkte støtte af statens midler; Rom og Romerstaten var jo oprindelig et og det samme. Hadrian stillede betegnende nok Athen, og blot Athen, i et lignende forhold; Athen skulde have sin del af det ægyptiske korn, der for keiserens regning hidtil var kommet Rom alene tilgode.

Om Athen som midtpunkt samledes Hellas's byer gjennem det nystiftede Panhellenerforbund, hvis synedrion eller raad skulde være den hellenske nations repræsentant og som saadan f. eks., som indskrifter viser, optraadte som dommer, naar det gjaldt at afgjøre, om en by var hellensk eller ikke.

Gamle hellenske fællesminder kaldtes tillive og knyttedes til den nye institution; en af synedriets pligter var saaledes hvert aar at bringe Zeus Befrieren et offer paa slagpladsen ved Platææ, paa aarsdagen efter seieren over perserne.

Som alle forbund i den græske og romerske verden maatte panhellenernes have en religiøs fest som midtpunkt. Til forbundets beskytter valgte Hadrian hellenernes ældste hovedgud Zeus, der dyrkedes under navn af Zeus Panhellenios. Glimrende offerfeste og lege feiredes hvert aar til hans ære, og til disse indfandt der sig gesantskaber fra alle græske byer.

Storartede templer opførtes, hvor de store feste skulde feires, saaledes et pragttempel for Zeus Panhellenios, hvor Zeus og Hadrian dyrkedes ved hinandens side.

Athens hovedtempel blev dog Olympieion. Allerede Athens første tyran Pisistratos havde for 6 à 700 aar siden begyndt paa denne storartede helligdom for den olympiske Zeus; men han havde ikke magtet at føre arbeidet tilende. Saa laa det paabegyndte bygverk ufuldendt; Syriens konge Antiochos Epifanes byggede videre paa det; men heller ikke han naaede frem. Det var med Olympieion som med saa mangen middelaldersk domkirke; planen var lagt an for storslagen; lig en Kølnerdom maatte Olympieion ligge ufuldendt i mange hundrede aar.

Her var en værdig opgave for Hadrian; han tog den ogsaa op, og i løbet af nogle aar stod templet, det mægtigste i den græsk-romerske verden, færdigt. Om dets størrelse faar man en forestilling, naar man hører, at det var omkr. 112 meter langt og 55 meter bredt; peristylen talte 132 søiler af syrisk marmor, hver 2 meter i diameter og 18 meter høie; enkelte af disse kjæmper staar endnu og vidner om det hele anlægs storartethed og pragt.

Inde i templet reistes en billedstøtte af Zeus i guld og elfenben, et arbeide der skulde kappes med Fidias's berømte mesterverk i Olympia. Pausanias, der saa billedet, finder dog, at det kun i størrelse naaede sit forbillede.

En lignende kritik, som den Pausanias fælder over Zeusbilledet, turde være paa sin plads ogsaa ligeoverfor selve Olympieion. De kjæmpemæssige søiler gjør den dag idag et noget fremmed indtryk; det er som de ikke rigtig passer i Athen, hvor Parthenon troner med sine beherskede former. Olympieion's søiler fører ens tanker mod Osten, hen paa de hellenistiske fyrsters bygverk, hvor den østerlandske stræben efter det kolossale er smeltet sammen med den hellenske stræben efter det harmonisk skjønne. Man maa ogsaa mindes de kolossale ruiner fra Hadrians tid i byer som Palmyra og Balbek; her hører de mere hjemme.

Ogsaa med en række andre bygverk forsynede Hadrian Athen; saaledes byggede han et Heratempel, et Pantheon, en pragtbygning, hvis vægge og 120 søiler var af frygisk marmor, videre et gymnasium og et bibliothek med forgyldte tage og overalt smykket med malerier og billedstøtter. Blandt andet kan ogsaa merkes en udmerket vandledning, der dog først blev færdig under Antoninus Pius.

De fleste af Hadrians nybygninger laa i stroget omkring Olympieion i det sydostlige Athen, hvor der reiste sig en helt ny by, Ny-Athen. Ved indgangen til den nye by reiste Hadrian den endnu bevarede port, paa hvis ene side der staar skrevet: «Dette er Athen, den gamle Theseus-by,» medens der paa den anden side staar: «Dette er Hadrians by, ikke Theseus's.»

Til disse bygverk føiede Hadrian gaver af penge og korn, indtægterne af øen Kefalenia; hertil kom nye love og forskjellige skridt sigtende til at ophjælpe Athens handel. Ikke liden vegt blev der med rette lagt paa den omstændighed, at Hadrian selv var tilstede for at indvie templerne og aabne de store feste, ifort ikke den romerske keisers, men den atheniensiske archonts dragt.

Man vil forstaa, at grækerne i almindelighed og athenienserne i særdeleshed ikke vidste, hvorledes de bedst skulde udtrykke sin taknemlighed ligeoverfor Hadrian, velgjøreren, befrieren, forløseren, Olympieren eller hvad de forøvrigt kaldte ham.

Desværre gik deres tak mest op i tom smiger; overalt i Athen, i theatret, i templerne reistes der støtter for ham; i Olympieions tempelgaard reiste hver enkelt græsk by ham en støtte, og overalt dyrkedes han som gud. I Olympieion forrettede den samme prest offer til de to Olympiere, den i himlen og den paa jorden, ja Hadrian's genius dyrkedes i en slanges skikkelse.

Nogen direkte politisk betydning fik Hadrians Panhellenion dog ikke, saaledes som Augustus's galliske landdag havde faaet for Gallien. Det hele gik op i keiserkultus, smiger og snak; hellenerne kunde ikke bruge det enhedsorgan, som Hadrian havde givet dem; deres politiske sans var for sterkt svunden.

Men Hadrian's verk blev derfor ikke uden sin store betydning; det var hans politik der blev

den raadende i eftertiden. Den græske verden var indsat som jevnbyrdig med den latinske; den tid var forbi, da den ene trællede under den anden; Roms keiser var i samme forstand grækernes og romernes herre, de to rigshalvdele kommer mere og mere paa lige fod og staar venskabelig ved hinandens side som dele af det fælles rige.

I Konstantins tid er det gamle forhold i den grad glemt, at han kan gjøre, hvad Hadrian muligens har onsket, men endnu ikke fundet tiden moden til: flytte rigshovedstaden til den græske halvdel.

Hadrian blev derfor med rette hyldet som den græske verdens velgjører. Men ingen by havde dog den grund til ogsaa i eftertiden at være ham taknemlig som Athen. Athen havde for ham længe ligget nede; specielt fra Sullas tid var det gaaet sterkt tilbage, og byen vilde ikke være kommet op igjen, hvis ikke Hadrian havde taget sig af den og arbeidet hen mod atter at gjøre byen til Hellas's midtpunkt.

Det var sine store historiske minder Athen havde at takke herfor; man maa her sande det romerske epigram: «Storhed forgaar; men rygtet og mindet lever; man opsoger de faldnes aske, og endnu i sine grave er de hellige.»

Athens havn Piræus kom atter paa fode; skibe sogte derhen med reisende og med gods; sendebud kom til de store feste, skuelystne strommede til i mængde for at beundre baade de gamle og de nye kunstens storverker.

Det storartede bibliothek, der skyldtes Hadrians og hans ven den rige athener Herodes Atticus's gavmildhed, befordrede i høi grad videnskabernes trivsel. Filosofer og veltalenhedslærere, delvis med offentlig ansættelse og fast gage, aabnede skoler, studerende strømmede til baade fra den græske og den latinske verden, og Athen blev og vedblev, ogsaa efterat byens politiske rolle atter var udspilt, at være Romerrigets første universitetsby.

Hadrian, sofisterne og filosoferne.

Olympieions indvielse foregik med stor pragt; hele den græske verden lod sig repræsentere. At holde festtalen ved denne leilighed og for en saadan forsamling var gjenstand for alle græske taleres attraa. Hadrians valg faldt paa tidens mest feirede taler, sofisten Polemon.

Efter alles dom skal Polemon ved den anledning have overtruffet sig selv, og dette vil sige noget; thi aldrig er vel talekunsten blevet dyrket saa meget for sin egen skyld som i Hadrians tidsalder; dette gjælder baade den græske og den latinske verden, dog især den græske.

Veltalenheden havde altid spillet en stor rolle i oldtidens samfund; den havde i folkenes øine staaet øverst blandt alle kunstneriske og litterære sysler og havde været den sikre vei til magt og ære.

Man kan forstaa, at saa var tilfældet i frihedens dage, da staternes skjæbne afgjordes i raad og folkeforsamling, og den der bedst forstod at

rive mængden med sig, var statens herre. Man kan forstaa, at mænd som Perikles og Demosthenes, Gaius Gracchus og Cicero med iver lagde sig efter veltalenheden; for dem var den det bedste hjælpemiddel i politikens tjeneste; den var for dem som hos os et middel, ikke selve maalet.

Men anderledes siden. Da frihedens dage var tilende, da afgjørelsen fra torvet var lagt over i kongernes og keisernes kabinet, da skulde man tro, at talekunsten maatte tabe i anseelse og komme i forfald.

Men dette var ingenlunde tilfældet; veltalenheden vedblev at indtage sin gamle plads. Dette hænger sammen med hele de gamles opdragelse; denne var nemlig rhetorisk, hvilede paa talekunsten i en udstrækning, som man nu har vanskeligt for at forstaa, det maatte da være i de romanske lande, hvor noget lignende finder sted i vore dage, omend i ganske anderledes indskrænket maalestok.

Alle andre studier var underordnet veltalenheden; det var igrunden kun filosofien der holdt sig som en egen disciplin; alle de andre fag var nærmest til for at skaffe de nødvendige kundskaber, det nødvendige stof for taleren.

Rigtignok foregik der en stor forandring med veltalenheden, da friheden gik tabt. Idet de politiske spørgsmaal blev unddraget den, mistede talerne sit egentlige stof, det der knyttede dem til livet, det der stillede deres kunst i en høiere sags tjeneste. Men dette havde ingenlunde til følge, at man

vendte sig bort fra studiet af veltalenheden; tvertimod, aldrig er den blevet dyrket som nu, aldrig har den spillet den rolle i folkenes øine som nu, da den ikke længere studeredes som et middel, der kunde hjælpe hen mod et maal, men da den studeredes for sin egen skyld, da den selv var blevet et maal. Derved var veltalenheden gaaet over til at blive en kunst, rigtignok en ofte nyttig kunst, en kunst der fremfor nogen anden nu som før kunde føre den lykkelige dyrker til magt og anseelse.

Men indholdet? Ja, det manglede som regel ganske; men det var ikke for indholdets skyld folk strømmede sammen for at høre tidens sofister og talere. Tvertimod, disse valgte ofte med vilje de mest intetsigende themaer, talte om muligt og umuligt, jo umuligere desto bedre; desto mere kunde deres evne og dygtighed vise sig, desto større kunst kunde de udvikle.

Man kjender en hel del emner, som datidens talere valgte sig. De var dels tagne fra fortiden, fra den gamle mythologi eller historie, f. eks. Menelaos's tale, da Helena blev røvet fra ham, taler mod Xerxes eller Filip af Makedonien. Dels var de hentet fra det daglige liv og angik mest ubetydeligheder, som f. eks. skaldethed, røg, støv, en mus eller et andet lidet dyr.

Saadanne taler var rene theaterpræstationer. De berømte talere drog om fra by til by og aflagde prøver paa sin kunst. Var de rige, reiste de med

stor pragt, ledsaget af en stor skare tjenere og slaver, og sparede intet i retning af reklame. De kunde være sikre paa fuldt hus; theatrene fyldtes, naar de optraadte; thi intet trak publikum, ialfald i den græske verden, som en talekunstner. Men saa var ogsaa stemmemodulering, udtale og periodernes konstruktion efter alle kunstens regler, og intet sprog er som det græske skabt til en saadan kunstpræstation; intet øre var som det græske opøvet til at opfatte ordsammensætningens rythmiske velklang.

Tilhørerne kunde blive rent ude af sig over en særlig vellykket periode; de klappede, viftede, reiste sig paa sine pladse og skreg i vild begeistring. Man behøvede ofte ikke den betalte klak, mange talere holdt, eller de af dem selv betalte kranse, de lod sig overrække.

Hver større by havde gjerne sin egen taler, der nød en særlig anseelse blandt sine medborgere. For ham var det haarde dage, naar den omreisende taler kom. Det var nemlig almindelig skik, at denne udfordrede ham til kappestrid, og da var det ikke let at undslaa sig; det var at erklære sig overvunden paa forhaand. Vi hører om en, der følte sit nederlag saa haardt, at han faldt død om.

Men saa var det ogsaa en indflydelsesrig stilling det gjaldt at forsvare. De store talere var mægtige mænd hver i sin by; de spillede som regel den første rolle i den kommunale politik og var selvskrevne, naar det gjaldt at vælge en ud-

sending til keiseren eller senatet i en eller anden vigtig sag.

Berømmelsen og anseelsen gik selvfølgelig mange til hovedet; det er utroligt, med hvilket overmod disse talekunstnere ofte kunde optræde. Om Polemon fortælles det, at han engang under talen opdagede, at en af tilhørerne var sovnet; øieblikkelig stansede han, gik høitidelig ned igjennem salen og gav under publikums stormende bifald den frække en ordentlig ørefig. I Athen vovede han første gang han optraadte at begynde sin tale med følgende ord: «Atheniensere, man siger, at I er gode dommere, naar det gjælder veltalenhed; jeg skal snart bringe paa det rene, om I fortjener dette ry.»

Det var dog ikke blot talekunstnere af fag, der deklamerte og talte. Næsten alle skulde prøve sig. Plinius den yngres breve viser hvor almindeligt det var, at man indbød ialfald sine venner til en deklamatorisk forestilling; det var ordentlig en brydsom pligt dette at gaa rundt og høre paa alskens dilettanter.

Der fortælles en historie om Polemon i den anledning. En rig ung mand skaffede sig tilhørere ved at indbyde alle sine skyldnere og skrev deres nærvær af paa renterne. Ogsaa Polemon havde laant penge af ham, men kunde trods alt ikke holde ud at høre paa ham; truet med indstævning kom han dog igjen, men raabte under talen: «Varus, kom heller med stævningen!» og gik.

Ogsaa Hadrian maa regnes med blandt de deklamerende sofister. Han optraadte ofte, og hans taler blev samlet og læst langt ned i tiden; levnet er kun et lidet brudstykke af hans gravtale over svigermoderen Matidia. Det var dog især som improvisator han udmerkede sig. Men i hvert fald vil man forstaa, at han maatte blive en beskytter og befordrer af denne talekunst; sofisternes biograf Filostratos giver ham ogsaa den attest, at ingen af keiserne gjorde saa meget for dem som Hadrian.

I Rom stiftede han et saakaldt «Athenæum», hvor græske og latinske rhetorer underviste, og hvor digtere kunde oplæse sine verker og sofister holde sine foredrag.

Det er derfor ikke underligt, at Hadrian gjerne omgav sig med sofister. Høiest i hans gunst stod i længere tid Favorinus. Denne, der baade var sofist og filosof, var galler af herkomst, men havde faaet en rent græsk uddannelse. Han nævnes som en slagfærdig mand og dertil vel skikket til at færdes ved hoffet. Han kom engang op at disputere med Hadrian om et spørgsmaal; Favorinus gav sig straks; da hans venner bagefter tog fat paa ham derfor og mente, at han skulde have holdt fast paa sit, svarede han: «Ingen skal faa mig til at tro, at ikke den har ret, der raader over 30 legioner.»

Favorinus var især berømt for sin alsidighed samt for sin melodiske stemme og sit rythmiske foredrag; Filostratos siger saaledes om ham: «Selv

de der ikke forstod græsk, horte ham med fornøielse; han rev dem med ved sin stemmes rythmiske klang, der lød for dem som musik.» Trods al bøielighed gik det Favorinus, som det gik de fleste af Hadrians omgang; han faldt tilsidst i unaade. Man ved ikke grunden hertil; men det var vel en følge af Hadrians nervøse ustadighed; det er neppe rimeligt heri at se et udslag af Hadrians paastaaede misundelse ligeoverfor alt, der stod over ham.

En anden sofist i Hadrians følge var Dionys fra Milet. Hadrian satte ham saa hoit, at han gav ham, skjønt fraværende, plads ved Aleksandrias Museion, gjorde ham til ridder, ja til provinsstatholder. Det var Dionys der med egte sofistselvfølelse sagde til Hadrians indflydelsesrige sekretær Heliodor: «Keiseren kan gjøre dig rig; men til sofist kan han ikke gjøre dig.» Dionys slog sig siden ned i Efesos, hvor han blev begravet paa byens bekostning paa dens vakreste offentlige plads.

Den mest beromte af tidens sofister var dog den nævnte Polemon, der ogsaa æredes meget af Hadrian. Polemon var af en fornem slegt fra Lilleasien; hans sedvanlige opholdssted var Smyrna, hvor masser af elever søgte hen for at hore ham. I Smyrna herskede han næsten som en fyrste; han ledede forvaltningen, bilagde stridigheder og søgte at virke hen mod nøisommere seder. Han kom oftere paa sin bys vegne til Hadrian og fik af denne flere millioner til byens forskjonnelse; for

disse penge byggede han det prægtigste gymnasium i hele Asien, et tempel og flere magasiner. Polemon overlevede Hadrian og døde en frivillig hungersdød, da han 56 aar gammel mistede sin stemmes brug.

Den af efterverdenen mest kjendte af datidens græske sofister var dog Polemon's og Favorinus's elev Herodes Atticus. Herodes tilhørte Athens rigeste og fornemste slegt og henlevede sine dage i Athen som Hadrians og de senere keiseres ven og sin fædrebys velgjører og første mand. Han fortsatte det nybygningsarbeide Hadrian havde begyndt, og opførte en række pragtbygninger; det nu i ruiner staaende Odeion er saaledes hans verk, opført til minde om hans afdøde hustru. Blandt hans ufuldendte projekter var ogsaa gjennemgravningen af den korinthiske Isthme, et arbeide allerede Nero havde begyndt paa. Herodes var dog ved siden heraf en myndig og forfængelig mand; tilsidst blev man kjed af ham, og han mistede sin dominerende stilling.

Fælles for alle disse i sin tid saa beundrede talere var, at formen var alt for dem, medens indholdet i og for sig betød lidet eller intet. De har ikke beriget menneskeheden med nogen ny tanke; de levede helt ud paa det gamle.

De omspændte hele sin tids viden; men mellem væsentligt og uvæsentligt skilte de ikke. De talte om alt og ingenting; de var som skummet paa havet; som skummet sporløst opløser sig, saaledes

forsvandt de uden at efterlade sig dybere spor. Men deres virken, den anseelse de nød, den magt og indflydelse de sad inde med, vidner om, i hvor høi en kurs aandelige sysler stod i datidens samfund, og hvilken rolle litteræere og kunstneriske interesser spillede.

Det var dog ikke alle tidens talere denne karakteristik passer paa. Der var en, omend ikke synderlig talrig skare, for hvem veltalenheden ikke var maalet, men et middel, mænd der stillede sin veltalenhed i et høiere maals tjeneste.

Det var de moraliserende folketalere, der tog sofisternes taleform, men hentede indholdet fra filosofien. De omvandrende, missionerende filosofer er karakteristisk for denne tid, der trods despotiet fra oven nød godt af en talefrihed, som mangt et politisk friere samfund kan misunde dem. Det stod aabent for enhver, indfødt og fremmed, offentligt at træde frem og udtale, hvad der laa ham paa hjertet; det var paa den maade en Paulus optraadte; det var paa den maade kristendommens første forkyndere fik anledning til at gjore den nye lære kjendt.

Den græske filosofi havde paa Hadrians tid erobret det romerske samfund. Hvor den græsk-romerske civilisation vandt indpas, der holdt forst skolelæreren, dernæst rhetoren og filosofen sit indtog.

Betragter man lidt nøiere datidens filosofi, er det specielt tre forhold der slaar en.

Ganske vist klinger endnu de gamle skoler, de gamle navne igjen; man har fremdeles akademikere, peripatetikere, kynikere, stoikere, epikuræer etc.; men dette er nærmest tomme benævnelser og skilter; det rette indhold mangler. Vistnok var der forskjellige retninger inden tidens filosofi; men de gamle systemer er opløst og mere og mere smeltet sammen; stoikerne har laant fra Epikur, og epikuræerne har laant fra Platon o. s. v.

Denne synkretisme, denne gjensidige udbytning af ideer er delvis en følge af et andet karakteristisk forhold. Man har tabt interessen og sansen for de gamle dogmer, hvorom striden tidligere dreiede sig, ganske paa samme maade som det i vor tid gaar de forskjellige kirkesamfund imellem, idet man ikke længere lægger den samme vegt paa de gamle systemer og deres theoretiske begrundelse. Filosofien var blevet en praktisk videnskab; al vegt lagdes paa moralen; alt arbeide samlede sig om kunsten at leve rigtig, endog med forsømmelse af sansen for theoretisk at begrunde moralen.

Men naar filosofien er blevet en ethisk livsmoral, da falder det af sig selv, at den i særlig grad maa blive missionerende, søge at vinde proselyter og vel at merke ganske anderledes end for søge at vinde disse, ikke som tidligere blot inden det aandelige aristokrati, de dannede klasser, men ogsaa blandt den store mængde.

Her staar vi ved den tredje og kanske mest karakteristiske side af tidens filosofiske stræben: filosofien vender sig til alle, til mand og kvinde, til fri og ufri; missionerende drager filosoferne omkring og søger, ofte i den sofistiske veltalenheds form, at vinde sjælene. «Stoikerne pleier at sige, at ogsaa kvinder og slaver bør sysle med filosofien,» siger Lactantius.

Det var nemlig nu, som før i det romerske samfund, stoikerne der vandt mest tilslutning, rigtignok i en meget afbleget form, mindre streng og rigorøs og delvis omformet ved laan fra Platon. Til stoikerne hørte tidens første filosof Epiktet, der døde i tiden omkring Hadrians tronbestigelse. Ifølge Spartian skal Hadrian have hørt Epiktet og sat ham overmaade høit.

Epiktet var oprindelig en slave fra Frygien; han skal en tid have tilhørt en af Neros frigivne. Senere maa han være bleven fri. Han var svag af legeme og dertil delvis lam; han henlevede hele sit liv i fattigdom. Først virkede han i Rom, men maatte under Domitian med de andre filosofer forlade denne by og levede resten af sine dage i Nikopolis i Epirus. Her reiste mange hen for at høre ham; han skrev selv intet; men flere af hans foredrag er bevaret gjennem optegnelse af hans elev Arrian, den samme der senere blev en af Hadrians første generaler og i den egenskab flere gange er nævnt. Disse foredrag er ligesaa mange prædikener, betragtninger

over forsynet, over gud og opmuntringer til dyd og hæderlighed.

I et af disse foredrag skildres en missionerende filosofs liv og pligter. Det er rettet til en ung mand, der kommer til Epiktet og spørger ham tilraads, da han agtede at vie sig til dette liv. «Vid først,» siger Epiktet, «at den der indlader sig paa et saa stort foretagende uden guds hjælp, udsætter sig for guds vrede, og hans hele virken vil kun blive til spot og skam.» Dernæst maa den vordende «menneskeslegtens lærer» vende sig mod sit eget indre, vinde herredømme over sine lidenskaber og lyster, gjøre sig selv ren og erindre, at han er Zeus's udsending blandt menneskene. Han maa prædike gjennem sit eget eksempel, og til de fattige og ulykkelige, til dem der klager over sin skjæbne, maa han kunne sige: «Ser paa mig; ligesom I er jeg uden fædreland, uden hus, uden gods, uden slaver; jeg sover paa jorden; jeg har hverken hustru eller børn; jeg har intet uden jorden, himlen og en kjortel.» Tag gud med paa raad, og hvis han opmuntrer dig i din gjerning, saa vil han, at du skal blive stor, eller ogsaa at du skal blive nedbøiet og dækket med saar; thi lad os ikke glemme: det er saa, at en filosof kan blive slaaet som et æsel, og skjønt slaaet elsker han selv dem der slaar ham, som en fader eller en broder af den hele menneskeslegt.»

Er ikke dette næsten en kristen prædikants røst? Er det ikke videre som en gjenlyd af den

kristne askese, af klosterlivets forherligelse, naar Epiktet hævder cølibatets fortrin og siger: «Bør ikke filosofen helt og udelt kunne ofre sig for det at tjene gud? Bør han ikke frit kunne forhandle med menneskene uden at være bundet til de almindelige menneskelige forpligtelser, uden at være hindret af verdslige hensyn? . . . Se, hvis han er gift, er han forpligtet til at gjøre dette eller hint for sin svigerfader; en anden er forpligtet til at gjøre noget for andre af sin hustrus slegtninge, for ikke at tale om hvad han maa gjøre for hustruen selv. Han bliver saaledes optaget ved omsorgen for sine, ved tanken om at tjene penge. Men hvordan vil det da gaa den der har at vaage over alle de andre? den der har at se efter, hvem der lever godt med sin hustru, og hvem der lever daarlig, hvilke familier der er lykkelige, og hvilke der er ulykkelige? den der har at gaa til alle ligesom en læge og føle alles puls? hvorledes kan han gjøre alt dette, hvis de almindelige menneskelige pligter holder ham fast?»

Hvilket omslag, hvilken forandring af filosofiens forhold til religionen, aander ikke disse ord.

Tidligere havde filosofien nærmest været skeptisk, og nu falder filosofens og prestens ord næsten sammen. Lad være, at Epiktet ved sin gud ikke heltud tænker sig en personlig guddom; lad være, at hans gud nærmer sig et guddommeligt forsyn, der styrer verden og menneskene, hans ord har dog en ny, merkelig klang. Han vil, at en hymne

skal hæve sig fra hele jorden for at forherlige guds velgjerninger, at arbeideren i by og paa land skal frembære for ham sin tak. «Og jeg, som er gammel og vanfør, hvad kan jeg gjøre bedre end love herren? Var jeg en nattergal eller en svane, saa skulde jeg synge svanens og nattergalens sang. Men da jeg er et tænkende væsen, saa maa jeg besynge gud; det er min opgave, og jeg opfylder den; jeg vil ikke aflade derfra, saa længe jeg magter, og jeg opfordrer eder til at synge med mig.» Til gud skal man have sine øine rettet og sige: «Gjør med mig, hvad du vil; jeg underkaster mig dig; jeg tilhører dig. Jeg tager mod alt, som behager dig. Før mig, hvorhen du synes.»

Epiktets gud er allestedsnærværende; man skal altid tro, at han er tilstede, og vide, at ingen handling, ingen tanke undgaar ham. «Naar du har lukket din dør og slukket lyset i dit værelse, saa sig ikke, at du er alene; thi du er ikke alene; gud er hos dig.» Til gud henvender man sig, før man lægger sig til ro; man beder til ham og undersøger, om man har feilet.

«Herre,» siger Epiktet, «har jeg overtraadt dine bud? har jeg klaget over dig? har jeg anklaget dit forsyn? Jeg har været syg, fordi du har villet det; ogsaa andre har været syge; men jeg har været det uden at klage. Jeg har været fattig, fordi du har villet det; men jeg har været det med glæde. Har jeg ikke altid fremstillet mig for dig med et glad aasyn, kun ventende for at adlyde

en befaling eller blot et tegn fra dig? Vil du, at jeg idag skal forlade denne jord; jeg forlader den gjerne. Jeg takker dig, for at du lader mig komme til dig for der at give mig anledning til at se dine gjerninger og lære at forstaa dit styre.»

Saadan lød tidens første filosofs lære, og Epiktet var den store lærer. Han var Marcus Aurelius's mønster og rettesnor. Marcus Aurelius's liv er et forsøg paa at leve efter Epiktets forskrifter, og hans «Selvbetragtninger», der blot er skrevne for ham selv og efter hans død fundet i hans gjemmer, er en nærmere praktisk udførelse af Epiktets leveregler.

Epiktet sad rolig i Rom eller Nikopolis og lærte. Andre filosofer vandrede rundt og virkede blandt folket.

Den mest berømte af disse omflakkende missionerende filosofer var Dio Chrysostomos, der begyndte som sofist, men endte som filosof. Forjaget fra Rom af Domitian streifede han om; hans eneste eie var en dialog af Platon, en tale af Demosthenes og en gammel kjortel; sit levebrød fandt han ved at arbeide i haverne, hvor han kom frem.

Han optraadte og forkyndte sin lære, hvor han fandt anledningen bekvem. Saaledes i Olympia under legene. Mængden trængte sig om ham, der han stod i sin fattige dragt, filosofernes ornat; man forlangte, at han skulde tale. Dio gav efter og tog til thema Fidias's berømte Zeusbillede, Olympias stolthed; ud af gudens træk tolkede han hans egenskaber og priste hans almagt.

Eller Dio optraadte som raadgiver og skriftefader for den enkelte, der kom til ham og søgte hans hjælp. Om denne side af filosofernes gjerning faar man en forestilling gjennem følgende ord af Dio: «Mængden af menneskene er ræd for filosoferne ligesom for lægerne; ligesom man ikke kjøber medicin, uden naar man er syg, saaledes foragter man filosofien, saalænge man ikke er altfor ulykkelig. Se der en rig mand; han har store indtægter og værdifulde eiendomme, en god helbred, hustru og børn, der arter sig vel; han nyder tillid og anseelse. Nu vel, denne lykkelige mand vil ikke bry sig om at høre en filosof; men sæt at han taber sin formue eller sundheden, da laaner han allerede filosofien villigere øre; sæt at hans hustru, hans barn eller hans broder dør, ja, da vil han lade filosofen hente, da vil han kalde paa ham, da vil han holde paa ham for at faa trøst, for af ham at lære, hvorledes man kan bære saa stor en sorg.» Dio's bevarede taler viser, at han ikke ganske kunde afføre sig rhetoren og dennes ordfylde og forfængelighed, og det samme gjaldt vistnok mange af de omvandrende moralister; grænserne er vaklende: sofisten og filosofen gaar ofte over i hverandre. Men som man vil se, der er dog et forsøg fra filosofiens side paa at paavirke masserne og hæve den almene moral.

Hadrian var en ven baade af sofisterne og af filosoferne; Polemon, Favorinus og Herodes Atticus stod hoit i hans gunst; for Epiktet skal han have

næret den største respekt, og Dio Chrysostomos havde han anledning til at høre, dengang denne efter sin omflakken blev hoffilosof hos Traian og som saadan holdt sine moralske opbyggelser.

Man tror ogsaa, at det var under Hadrian, at filosoferne fik offentlig ansættelse som talere og foredragsholdere, saaledes som vi finder dem stillet under Antoninus Pius og Marcus Aurelius. Man hører videre, at han paa en skaansom maade fjernede alle de offentlige lærere, der ikke var sin stilling voksne.

Man gjør dog neppe Hadrian uret ved, trods alt dette, at antage, at sofisterne stod ham nærmere end filosoferne. Han manglede den fasthed i tanke og principer, der fordres for at blive en virkelig filosof; det laa nærmere for hans anlæg og karakter at svømme ovenpaa med sofisten. Han manglede ikke alvor, og hans tanker kredsede om de høieste spørgsmaal; men han fandt ikke ro og hvile i noget endeligt standpunkt; han prøvede alt, men kom ikke ud af sin skepsis.

Hadrian og religionen.

Vi har i det foregaaende seet den religiøse retning der prægede tidens filosofi. Da vi samtidig saa, at Hadrian med interesse tog del de spørgsmaal, der beskjæftigede samtidens ænkning, ligger allerede heri, at han ikke har unnet staa fremmed for og uberørt af tidens religiøse liv.

Denne antagelse finder ogsaa al mulig støtte den historiske overlevering. Naar han besteg let syriske Mons Casius, faldt det af sig selv, at ian forrettede et offer paa bjergets top; Pausanias iver ham det vidnesbyrd, at ingen overgik ham i len respekt og ære, han viste guderne; naar en enere forfatter vil betegne Julian Apostatas religiøse iver, ved han ingen kraftigere maade at idtrykke dette paa end ved at sige, at han næsten unde maale sig med Hadrian, specielt gjælder lette hans iver for at udforske fremtiden gjennem rakler og spaadomme.

Det sidste aarhundrede før og den første halvdel af det første aarhundrede efter Kristus, havde for de høiere samfundslags vedkommende været lidet religiøst interesseret. Mænd som Cicero, Cæsar, Tiber og den ældre Plinius var religiøst indifferente.

Men ud i det første aarhundrede kommer et omslag, der stadig tiltager i styrke hele det andet aarhundrede udigjennem. Bevægelsen kommer fra Orienten, vinder først terræn i den hellenske verden og breder sig saa ud over de latinske lande. De religiøse spørgsmaal fængsler atter sindene; den religiøst nærmest indifferente klassicitet afløses af en religiøst interesseret romantik.

Hadrian hører til den første generation i Vestens lande, der er grebet af bevægelsen, ikke for intet har man kaldt ham «romantikeren paa tronen».

Spørgsmaalet om en Hadrians og hans lige sindede samtidiges religiøse standpunkt vinder dobbelt interesse derved, at de levede i en tid, da kristendommen for alvor begyndte at vinde tilslutning inden Romerrigets lande.

Hellenernes og romernes gamle, naive relig forestillinger tilfredsstillede ikke længere sind de svarede ikke til de krav tiden stillede til religion. De gamle forestillinger befinder sig derf under forenet paavirkning af græsk filosofi og orientalske religioner, i fuld opløsning eller rettere omdannelse.

Men dette havde ikke nogen indflydelse paa de gamle religiøse former; den gamle ritus bevaredes uforandret; luperci, salier, arvaliske brødre bragte paa de samme dage og efter samme ritual de samme ofre, der var bragt fra ældgammel tid; de bad de samme bønner i en latin, der ikke engang helt ud forstodes paa grund af sin ælde; Juppiter, Juno, Mars, Quirinus og alle de andre den gamle polytheismes guddomme havde nu som før sin særskilte kultus; templer og altere reistes til dem ganske som i gamle dage.

De gamle former bevaredes saaledes uforandret med egte romersk konservatisme og pietet; ingen fritog sig for dem, ikke engang reformatoren Hadrian: «Hadrian besørgede paa det nøiagtigste alle romerske kultushandlinger og opfyldte samvittighedsfuldt en pontifex maximus's pligt,» skriver hans biograf; der [illegible] heller ingen anden der har reist de forskjellige guder flere templer end han.

Men er end den ydre form og skal den gamle, saa er kjernen blevet en anden; gudsbegrebet er et andet, opfatningen af menneskets forhold til de [illegible]oiere magter og af guddommens krav til menne[illegible] er en anden.

Ganske vist gjælder dette, især til en be[illegible]delse, ikke det hele samfund; de lavere klasser, [illegible]rlig udover landet, bevarer endnu længe den gamle tro nogenlunde uforandret; men de nye forestillinger trænger dog stadig ind i videre og videre kredse og dybere og dybere ned.

Det er ikke let skarpt at fastslaa det nye. De antike religioner manglede ganske dogmer, var oprindelig blot ritus; de havde ingen forkyndelse, ingen undervisning. Forestillingerne maatte derfor blive svage og svævende, forskjellige hos de forskjellige individer alt efter karakter og aandelig udvikling; enhver fyldte den ydre form paa sin maade.

Dette forhold undergik ingen større forandring under den her omhandlede religiøse vækkelse. Men der er dog visse foreteelser, der har en mere almen karakter; der er visse tendenser, der er herskende og viser retningen, tendenser der betegner afslutningen paa de gamle hellensk-italiske naturalistiske religioner og fører over til de nye moralske. Det lakker til enden med de gamle glædens og lysets religioner, der bunder i livet her, og man ser begyndelsen til de nye, det antike væsen kontrære, fra jorden bortvendte mod himlen og det hinsidige liv vendte religionssystemer; askesens, martyriets, taarernes tid er inde.

I. Det der først fængsler vor opmerksomhed, er bevægelsen hen mod troen paa én gud.

Den græske filosofi havde igrunden altid forkastet den herskende polytheisme og i de mange guders sted sat én gud, verdens skaber og opretholder; Platons ophøiede gud, stoikernes pantheisme var et udslag af et monotheistisk tænkesæt.

Men Platons gud tronede i det høie, i ensom, unærmelig majestæt, og stoikernes gud var ingen

personlig gud, men nærmest en verdenssjæl eller den uafvendelige skjæbne. Derfor vandt de kun liden tilslutning; menneskehjertet kræver en gud, der staar det nær, der er modtagelig for dets bønner, en det kan betro sig til, en der kan gribe direkte, personlig ind.

Man ser da ogsaa, at baade Platons og stoikernes gudsbegreb i tidens løb omformedes ved laan indbyrdes og fra andre skoler, og i det andet aarhundredes første aar forkyndte en filosof som Epiktet en personlig, evig gud, der har skabt alt og styrer alt ved sit «ord», en gud der hører menneskenes bønner og vil dem vel.

Der var selvfølgelig meget ved de gamle religioner, der stred imod forkyndelsen af et saadant gudsbegreb og stillede sig hindrende imod, at det fandt indpas.

En vanskelighed for antagelsen af en for den hele skabning fælles gud laa i de gamle religioners nationale guddomme; hvert folk havde sine guder, hvis magt var begrænset, blot kunde gjøre sig gjældende inden vedkommende lands og folks grænser. Denne opfatning af guddommens, om man saa kan sige, lokale begrænsning var dog i tidens løb blevet sterkt svækket.

Hertil havde de orientalske guddommes udbredelse i den græsk-romerske verden bidraget meget. Naar f. eks. den ægyptiske Isis dyrkedes af romere i Rom, laa deri en anerkjendelse af, at gudindens magt ikke var begrænset til Ægypten og

ægypterne, men at den var af almen, universel natur, strakte sig udover alle lande og alle folk. Der laa desuden i flere af de østlige guddommes natur en fordring paa at gjælde som den eneste eller rettere den høieste, hvoraf de andre blot var en emanation.

Man begyndte ogsaa i den store vrimmel af guder fra forskjellige lande at se aabenbarelser af en og samme guddom, blot at denne dyrkedes under forskjellige navne og med forskjellige attributer.

I sit skrift om gudinden Isis udtrykker Plutarch sig saa: «Tro ikke, at guderne veksler med folkene, at der er forskjellige guder for grækere og barbarer, for folkene i syd og for folkene i nord. Ligesom solen, maanen, himlen, jorden og havet er fælles for alle mennesker, uagtet ikke alle kalder dem med samme navne, saaledes er der ikke mere end én høieste fornuft, som har skabt universet, ikke mere end ett forsyn, som styrer alt, uagtet man ikke overalt dyrker guddommen paa samme maade, og uagtet man kalder den med forskjellige navne i de forskjellige lande.»

Den samme tanke finder udtryk hos den lidt yngre Apuleius i en af hans metamorfoser, hvor Isis indføres talende til en troende: «Det er mig; jeg er blevet rørt ved dine bønner. Det er mig, naturens moder, elementernes herskerinde . . . . Det er mig, hvis eneste guddom æres af alle folk, omend i forskjellige former, med forskjellig ritus og med navne, der veksler fra det ene land til det andet.

Frygien kalder mig «den store idaiske moder», athenienserne kalder mig Athene, kyprioterne Afrodite, kretenserne Artemis, sikelioterne Proserpina, Eleusis's beboere Demeter, atter andre Hera, Bellona, Hekate. Æthioperne, hvem den opgaaende sol belyser med sine første straaler, og ægypterne, som sidder inde med gammel viden, giver mig den dyrkelse der behager mig, og giver mig det navn der tilkommer mig. Jeg er dronningen Isis.»

Hermed kan sidestilles en indskrift, der kalder Isis med tilnavnet «Myrionyma» d. v. s. «Isis med de utallige navne»; en anden indskrift fra Capua udtaler: «Isis, du eneste gudinde, du som ved alt.»

Man begyndte saaledes at identificere de forskjellige folks guddomme og derved at ophæve de gamle nationale guders begrænsning. Men ogsaa inden hver enkelt religion, hvert folk fandtes mange guddomme, som i den naive, barnlige tros tid stilledes ved siden af hverandre, gjensidig begrænsende og indskrænkende hverandres magtsfære.

Ogsaa her gjaldt det at nærme de forskjellige guder til hverandre og i dem se aabenbarelser af én, den eneste guddom. Seneca udtaler denne tanke i følgende ord: «Gud har ligesaa mange navne, som han har virkekredse. Han er Bacchus som alle tings ophav og fader, Herkules som den der eier uovervindelig kraft, Merkur som den der er fornuft, plan, orden og viden.»

Rhetoren Aristides har en karakteristisk allegorisk udlægning af mythen om Athenes fødsel; han ser i hende logos eller ordet, udgaaet af, men værende i skaberen, den almægtige gud: «Zeus trak sig tilbage i sig selv, avlede i sig selv, af sin egen substans gudinden (Athene). Hun er hans sande datter, af en oprindelse fuldstændig identisk væsenslig med ham. Uden nogensinde at forlade sin fader lever hun i ham og med ham, som værende af samme substans som han . . . . Ligesom solen viser sig med alle sine straaler, saaledes sprang Athene frem af sin faders hoved, udrustet med alle sine gaver. I gudernes forsamling er hendes plads nærmest Zeus; begge har kun én vilje angaaende alle ting. Hvis man heraf drager den slutning, at Athene er en aabenbarelse af Zeus, saa tager man ikke feil, da alt Zeus gjør det gjør Athene med ham. Derfor kan man ogsaa tillægge hende alle faderens gjerninger.»

Man bevarede de mange gudenavne og myther; men man fortolkede mytherne allegorisk og saa i de mange guder kun forskjellige udtryk for og aabenbarelser af den eneste guddom, hvis navn i den romerske verden som oftest blev Juppiter.

I denne forbindelse kan ogsaa merkes en egen slags templer, der henpeger paa denne sammenslutning af de forskjellige guder. Det er de templer, der gik under navnet Pantheon; et saadant var viet til alle guder paa en gang, det vil igrunden sige til «guddommen». Agrippas Pantheon

Rom er det mest kjendte af disse templer; men det var ikke det eneste.

Hvad Hadrian angaar, saa interesserte han sig for disse templer; han restaurerte Agrippas Pantheon og byggede i Athen et Pantheon, hvori han ifølge Pausanias opstillede en fortegnelse over alle de templer, han rundt om i landene havde restaureret eller bygget fra nyt; han samlede alt her «i den for alle guder fælles helligdom», som for at vise, at det var den almægtige guddom, han havde villet ære ved at reise kultussteder, hvor guddommen kunde dyrkes under forskjellige navne og i forskjellige former, alt efter landenes og folkenes skik.

Endnu mere betegnende for Hadrians standpunkt er, at han rundt om skal have reist templer, der var uden gudebilleder og ikke viedes til nogen bestemt gud, templer der senere bar Hadrians navn. Dette var gudshuse bestemte for alle, hvor enhver kunde dyrke sin gud, uden at der spurgtes efter guddommens navn eller den bonfaldendes nation. Som man ser, ligger heri en anerkjendelse af, at de gamle skranker er brudt, at der er én guddom fælles for alle, og at der er én menneskehed.

II. Vi har fulgt den religiose udviklings tendens henimod troen paa én gud. Det andet punkt hvorved vor opmerksomhed fæster sig, er den forandrede opfatning af guddommens natur og forhold til menneskene.

Efter gammel græsk og romersk forestilling var nok ogsaa guddommen mægtig; men der var dog ingen uoverstigelig kløft mellem guder og mennesker; mennesket kunde ved egen kraft efter døden hæve sig op til guderne, blive et guddommeligt væsen; saa var skeet med de gamle heroer; paa samme tanke hvilede enhver apotheosering af afdøde, det være keisere, konger eller andre.

Gudernes magt var desuden ikke ubegrænset, saa at menneskekraft og menneskeforstand intet formaaede. Tvertimod; stillede blot mennesket sig i det rette forhold til guderne, dyrkede det dem under de rette former, saa var guderne paa sin side bundne til at beskytte mennesket. Gudeforholdet var specielt hos romerne kontraktsmæssigt, gjensidigt forpligtende og bindende.

Opfatningen var nu blevet en ganske anden. Guddommen er almægtig og alvidende, universets skaber og styrer; han er høit ophøiet over mennesket; dette er ganske i hans haand, afhængigt af hans naade.

Apuleius skildrer paa følgende maade en troendes følelser efter at være indviet i gudinden Isis's mysterier: «Bøiet foran gudinden, med ansigtet hvilende paa hendes fødder, vædede jeg disse med mine taarer, og med hulkende røst rettede jeg følgende bøn til hende: «Hellige guddom, al frelses evige kilde, du menneskenes beskytterinde, som i deres ulykke ødsler paa dem den ømmeste moders kjærlighed, ikke en dag, ikke en nat, ikke et

øieblik gaar hen, der ikke kan vidne om en af dine velgjerninger. Paa jorden, paa havet, overalt er du for at række os en hjælpsom haand . . . Du er æret i himlen, frygtet i dødsriget, og ved dig er det, at kloden ruller, solen lyser, universet regjeres, og dødsriget holdes i ave. Paa dit ord bevæger sfærerne sig, afløser aarhundrerne hverandre, glædes de der ikke skal dø, styres elementerne. Et tegn af dig sætter vindene i bevægelse, driver skyerne frem, bringer sæden til at spire og lader spiren vokse op. Du raader for fuglen i luften, for det vilde dyr, som streifer om i bjergene, for slangen, der skjuler sig i jordens revner, for sjøuhyret, der velter sig i havenes bundløse dyb.»

Plutarch udtaler det samme saaledes: «Zeus er ikke blevet opfostret i Kretas vellugtende grotter, og Saturn har ikke slugt en sten istedenfor sin søn. Princip og aarsag for sin evige eksistens var han (Zeus) fra begyndelsen og vil være i al evighed. Intet undgaar hans blik, ikke de høieste fjeldes toppe, ikke elvenes kilder, ikke byerne, ikke havets sand, ikke stjernernes uendelige vrimmel. Han har givet os alt vi har; han er begyndelsen og enden, enhver tings maal og bestemmelse.»

Vi har allerede citeret enkelte udtalelser af Epiktet, der viser hans tro paa en almægtig og alvidende gud, der vil mennesket vel, samt hans opfatning af menneskets fuldstændige afhængighed af denne gud.

III. Det tredje punkt vi har at fæste os ved, er den overgang religionen befinder sig i fra at være en naturreligion til at blive en moralsk religion.

Ligesom den hellenske var ogsaa den romerske religion oprindelig en naturreligion; guderne var personificerede naturkræfter; mytherne var forsøg paa at forklare naturens fænomener.

I dette forhold var der indtraadt en stor forandring. Religionen stillede ethiske krav til mennesket, søgte at hæve det moralske niveau og fordrede, at guddommen skal dyrkes ikke med munden og efter ydre former, men med hjertet: et fromt sind og et retskaffent hjerte var den bedste gave, mennesket kunde bringe gud.

Lægen Galenos skriver: «Hvorfor strides med dem der spotter gud; det vilde være at vanhellige talen, som skal være viet til lovsang for skaberen. Den sande gudsfrygt bestaar ikke i at ofre ham hundreder af offerdyr eller i at yde ham kostbar røgelse, men i at erkjende og love hans visdom, hans magt, hans godhed. Han har vist sin godhed ved alle de velgjerninger han har ødslet paa sine skabninger, sin visdom ved den lovmæssighed hvormed han har ordnet alle ting, saa de kan bestaa; men sin magt har han vist ved at skabe ethvert væsen i nøiagtig overensstemmelse med dets bestemmelse. Lad derfor vor lovsang lyde til ære for universets herre!»

Seneca udtrykker samme tanke saaledes: «Guderne fordrer ikke, at man skal slagte okser til

deres ære, at man skal ophænge sølv i deres templer, at man skal lægge penge i deres kasser. Den hyldest de ønsker er den, der kommer fra et rent og retskaffent hjerte.»

I et fragment af samme forfatter læses følgende: «Det er ikke nødvendigt at hobe sten paa sten for at opføre guderne templer; det er bedre, at enhver reiser dem en helligdom i sit eget hjerte.» Plinius den yngre siger: «Det har større værd til templerne at bringe et fromt og retskaffent sind end udenadlærte bønner.»

Den vegt der lægges paa den moralske side af gudsdyrkelsen, fremgaar ogsaa af en indskrift fra denne tid, der er funden i Nordafrika; den har staaet udenpaa et tempel og lyder saaledes: «Bonus intra, melior exi!» d. v. s. «Vær god naar du gaar ind, bedre naar du gaar ud.»

IV. Tiden var blevet indadvendt, reflekteret, selvbetragtende i modsætning til fortiden, der i fremtrædende grad havde været udadvendt og handlende. Man grundede over livets og dødens store problem, over det ondes oprindelse og den bedste maade at beseire det paa.

Bod- og renselsesøvelser kom paa moden; man søgte fremfor alt at vinde trøst og sikkerhed for en tilværelse udover dette liv, der for de gamle altid havde været hovedsagen. Mystiken holdt sit indtog; oraklerne kom atter i kurs; spaadomme, varsler, aandebesvergelser og alle slags magiske kunster fik en betydning som aldrig før.

Men fremfor alt tog mysterierne et stort opsving, noget der ikke kan vække forundring, da mysterierne netop lovede det tiden krævede: forsoning med guddommen og derigjennem et bedre, lykkeligere liv her paa jorden samt et liv efter dette i samfund med guddommen.

Apuleius lader gudinden Isis tale saaledes til den i hendes mysterier indviede: «Lykkelig og æret vil du leve under min beskyttelse. Og naar du har gjennemlevet den dig tilmaalte tid, og du gaar til underverdenen, da vil du træffe mig ogsaa der som herskerinde i det stygiske rige, lysende i det acherontiske mørke og vil, selv boende paa de elyseiske marker, fremdeles finde mig naadig og bede til mig . . . Du skal erfare, at det alene staar i min magt at forlænge dit liv udover den grænse der er sat dig.»

Hadrian var en fuldblods mystiker; rastløst drog han om fra orakel til orakel, fra helligdom til helligdom, søgende løsning for sine tvil; det er vistnok med specielt hensyn herpaa, at Tertullian kalder ham «alle merkværdigheders udforsker».

Men lig saa mange i sin tid vandt han ikke hvile og fortrøstning; trods sin søgen overalt fandt han ikke det sikre, det tilforladelige; det skulde for alvor først kristendommen give den grublende del af den antike verden, men derigjennem ogsaa ophæve, afslutte denne. Hadrians mystiske grublerier og søgen førte ham ikke til maalet: han døde uden haab og fortrøstning til et kommende

liv; intet har sikkert værd udenfor dette liv. Det antike livssyn sad for fast hos ham og kundgjorde sig paa det sidste; hans liv peger i meget hen paa det nye, det kommende; men han døde som en antikens søn; hans hinsidige er Homers tomme, trøstesløse Hades.

«Alle mysterier kjender han, den graahaarede mand, med navn fra havet, der paa usalig fod skal gjennemvandre jorden,» er, som allerede nævnt, den omtrent samtidige kristne sibyllinske digters karakteristik af Hadrian.

Stort var dengang mysteriernes tal; thi foruden de hellenske havde ogsaa de fleste orientalske gudsdyrkelser paa denne tid sine. Blandt dem alle var og blev dog de eleusinske mysterier de vigtigste, de der stod i den største anseelse. Alle disse mysteriers inderste kjerne og tendens var, trods afvigelser i former og enkeltheder, en og den samme; de lovede de indviede forsoning, tilgivelse for deres synd og et liv efter dette i gudens selskab.

Optagelsen i de indviedes kreds skede under hemmelighedsfulde ceremonier. Trods al taushedspligt findes der dog hentydninger nok baade i litteraturen og i forskjellige gravskrifter til at give os et indblik i disse ceremonier.

Under ledelse af vedkommende guddoms presteskab foretoges de om natten og bestod i theatralske forestillinger; man viste scener af livet efter dette og gudens og de udvalgtes lysende skikkelser.

Alt gik for sig under sang og musik; man søgte paa denne maade at paavirke den nyindviedes sind, lede hans fantasi og følelsesliv i en bestemt retning. Nogen forkyndelse eller lære fandt ikke sted, naar undtages, at der vel gaves anvisning paa visse formler, som der kunde blive brug for i det andet liv for at sikre den indviede adgang til guddommens selskab.

Under disse forhold vil man forstaa, at indtrykket og udbyttet for den nyindviede maatte være høist forskjelligt; det afhang i høi grad af vedkommendes natur og stemning. Hvorledes en indvielse kunde virke, har vi allerede seet prøve paa af Apuleius's skildring af en i Isis-mysterierne indviets følelser.

Vi ved med sikkerhed, at Hadrian lod sig optage i de eleusinske mysterier. Man har fundet en større indskrift, hvori Demeters øverste prestinde forkynder, at hun har indviet Hadrian: «Jeg har indviet jordens og havets herre, han hvis herredømme strækker sig ud over saa mange folk, han som har ladet en guldstrøm flyde ud over alle jordens byer, men dog særlig over Kekrops's berømte land (Attika), keiser Hadrian.»

Med den tolerance hvormed tidens forskjellige religioner, naar kristendommen og delvis jødedommen undtages, stod lige overfor hverandre, er der intet i veien for, at Hadrian ogsaa lod sig indvie i andre mysterier, f. eks. de paa Samothrake. Men dette bør dog vistnok indskrænkes til de hel-

lenske mysterier, da Hadrian forholdt sig mere reserveret ligeoverfor de orientalske religioner.

Ikke mindre fremtrædende er Hadrians tro paa orakler, spaadomme, varsler, drømmetydning og alskens magiske kunster, hvorved man troede at kunne faa et indblik i fremtidens hemmeligheder.

Med den stigende religiøsitet vaagnede troen paa de gamle orakler til nyt liv, efterat de i længere tid havde savnet ialfald den oplyste verdens tillid. Atter strømmede masser af raadspørgende baade til de gamle og til nye orakelsteder.

Hadrian sluttede sig til denne skare; han var i Delfi og raadspurgte Apollon; Zeus Nikeforos havde paa forespørgsel lovet ham tronen; det samme havde den kastaliske kilde gjort; den lod Hadrian gjenmure, forat den ikke skulde gjøre andre samme tjeneste. Vergils skrifter blev allerede dengang, som hele middelalderen igjennem, brugt paa samme maade som de sibyllinske bøger; man slog op i dem, og det første sted ens øine faldt paa, gav svar paa den raadspørgendes spørgsmaal; ogsaa dette orakel brugte Hadrian.

Drømme varslede ham den sig nærmende død; han drømte, at han fik en sovedrik af sin fader, en anden gang, at han blev dræbt af en løve. I alt saa han et varsel; saaledes da han som almuetribun mistede den kappe, som tribunerne pleiede at bære i regnveir; dette varslede den kommende keiserværdighed; thi skjønt almuetribun paa livstid pleiede ikke keiseren at bruge denne kappe.

De gamle forfattere er enige om, at Hadrian lagde større vegt paa varsler og spaadomme end nogen anden keiser; Julian Apostata søgte at efterligne ham heri, siger Ammianus Marcellinus for at give udtryk for dennes iver i den retning.

Fremfor alt skal Hadrian have havt stor tro paa astrologien. En astrolog eller «mathematicus», som man dengang sagde, havde forkyndt ham hans kommende storhed; en grandonkel af ham skal have forudsagt det samme. Ogsaa Hadrian selv var ifølge traditionen en saa dygtig astrolog, at han ved aarets begyndelse skal have kunnet nedskrive, hvad der vilde hænde ham i hele det nye aar; det aar han døde, kunde han, berettes det, i forveien skrive ned, hvad han skulde komme til at gjøre lige til den time, hvori han døde.

En episode i Hadrians liv karakteriserer bedre end nogen lang udredning hans religiøse standpunkt. Det er historien om hans yndling Antinoos.

Antinoos var en ung, vakker gut fra Bithynien; han var af ringe byrd; han skal efter traditionen have tilhørt en fra Mantinea i Arkadien udvandret hyrdeslegt. Antinoos var neppe over 20 aar, da Hadrian, uvist hvor og naar, traf ham, optog ham i sit følge og gjorde ham til sin uadskillelige ledsager. Dette forenet med Antinoos's skjønhed

havde til følge, at der kom ud rygter om, at Hadrians forhold til Antinoos var af en usedelig karakter. Uden nærmere at indlade mig paa dette forhold, vil jeg blot fastslaa, at de løse rygter og deres hjemmelsmænd intetsomhelst beviser; det mindste kjendskab til datidens cronique scandaleuse overbeviser en straks om dette.

Antinoosbilledets hele aand og karakter, og hvad der senere hændte peger i en ganske anden retning. Antinoos var greben af tidens mystik; Hadrian fandt hos ham en tro og en usvigelig hengivenhed, der fængslede ham til den unge bithynier, ligesom denne helt gik op i Hadrian.

Antinoos's stilling i Hadrians følge er ikke ganske klar; hans slave eller ufrie tjener var han ikke; han fulgte vel med som en af keiserens omgangsvenner. Længe havde neppe Antinoos været hos Hadrian, da han aar 130 ledsagede ham paa hans reise til Ægypten og sammen med keiserinden var med paa turen op Nilen.

Paa denne reise druknede, under et eller andet forhold, Antinoos i Nilen og blev af Hadrian erklæret for en gud eller rettere gjennem apotheosen som heros hævet op i gudernes selskab, den samme ære der vistes keisere og medlemmer af den keiserlige familie. Til den nye guddoms ære byggede Hadrian byen Antinoë, der hvor Antinoos fandt døden, og ordnede her feste til hans ære. I Antinoë opstod der ogsaa et orakel, hvor Antinoos gav orakelsvar; der fandtes nemlig for en gammel

ægyptisk orakelgud her, hvormed den nye guddom sammensmeltedes; det fortælles, at Hadrian selv gav sig af med at forfatte svar i Antinoos's navn.

Rundt om i den græske verden reistes templer og altere for den apotheoserede Antinoos; i de latinske lande fandt hans kultus derimod kun lidet indpas. I masser af billedstøtter fra de første kunstneres haand gjengives den afdødes træk; Antinoostypen kan siges at være den sidste originale præstation af den antike billedhuggerkunst.

Mangfoldige af disse billeder samledes af Hadrian i hans tiburtinske villa; flere af disse er atter gravet frem for dagens lys og viser os Antinoos's vakre, vemodige, i skjæbnen hengivne træk.

Hvor ligger forklaringen til alt dette? At Hadrian skulde have æret Antinoos saaledes, blot fordi han havde været hans ven en kort tid her i verden, endsige hvis deres forhold havde været af den art, som rygtet vilde vide, er rent utroligt. Noget saadant vilde ikke have faldt Hadrian ind, og han havde da ikke vovet at paastaa, at han med sine egne øine havde seet den stjerne, hvortil Antinoos's sjæl omdannedes; spotteren Hadrian vilde have gjort sig latterlig, først og fremst i sine egne øine.

Og selv om man vil skrive det paa kryberiets og smigerens regning, at man rundt om optog den nye guddom og ydede ham dyrkelse, hvorledes vil man forklare, at Antinoos's guddom holdt sig langt

ned igjennem tiden, at ægypter og græker længe efter Hadrians død vedblev at dyrke ham?

Der maa ligge noget bag, der maa være noget ved Antinoos's død, der bevirkede, at han baade i Hadrians og andres øine kom til at staa som mere end et almindeligt menneske.

Vi finder antydninger nok i vore kilder. Spartian skriver, at Antinoos efter nogles udsagn skal have ofret sig selv for Hadrian. Dio Cassius siger det samme: Hadrian trængte, at en frivillig ofrede sig for ham, og det havde Antinoos gjort. Aurelius Victor ved som et rygte at fortælle, at Antinoos var den eneste der frivillig vilde gaa i døden for Hadrian, da en mager havde udtalt, at hans liv vilde forlænges, naar en frivillig ofrede sig.

Her er vi ganske vist ved gaadens løsning. Uvist hvordan og hvorfor, har Hadrian troet, at en fare truede ham, samt at hans liv kunde sikres, ved at en anden gik i døden for ham, sonede med sit eget liv, gav dette hen, forat han kunde leve. Muligens det var en sygdom, muligens en anden fare, der varslede ham paa en eller anden maade. Hadrian har troet, at han maatte dø, og saa har hans ven og yndling besluttet at dø for ham.

Kjendte Hadrian denne hans beslutning? Det kan vi ikke afgjøre. Der findes et par gemmer, der viser hvorledes Antinoos indvies til døden; men det er tvilsomt, om disse er antike og følgelig kan tillægges nogen beviskraft.

Antinoos's dødsmaade var vistnok den, at han styrtede sig i Nilen; thi at han fandt sin død i Nilen, skrev Hadrian selv i sine memoirer. Er sammenhængen denne, da er det med tidens opfatning for øie forstaaeligt, at Hadrian handlede, som han gjorde; da er det ogsaa forstaaeligt, at samtiden modtog den nye gud, som den gjorde, og at eftertiden ikke ganske glemte ham.

Men kristendommen, vil man uvilkaarlig spørge, kjendte Hadrian den, og hvorledes stillede han sig i tilfælde til den?

Det falder omtrent af sig selv, at Hadrian maatte have ialfald et overfladisk kjendskab til de kristne og deres lære. Kristendommen havde jo paa hans tid faaet en ikke saa ganske liden udbredelse; i de fleste græsktalende byer fandtes kristne menigheder, og det samme gjælder ialfald enkelte af Vestens stæder. Desuden havde spørgsmaalet om, hvilken stilling den romerske regjering skulde indtage ligeoverfor den nye lære, været oppe til forhandling under Traian, og Hadrian kjendte selvfølgelig til de bestemmelser, Traian fattede, og som er bevaret i hans brevveksling med Plinius den yngre.

Det vilde ogsaa stemme daarlig med Hadrians videbegjær og interesse specielt for religiøse og filosofiske spørgsmaal, om han ikke havde benyttet

sit ophold i de østlige lande, især i Ægypten og Jødeland til at sætte sig ind i den kristne lære; dobbelt opfordret maatte han føle sig dertil under den lange og haardnakkede krig, han havde at føre med jøderne.

Som allerede nævnt, har man levnet et brev fra Hadrian til hans svoger Servian, der omhandler aleksandrinerne, et brev, hvori han ogsaa kommer ind paa de aleksandrinske kristne og deres forhold.

Brevet er før citeret i sin helhed; det stykke der angaar de kristne, lyder saaledes: «Ægypterne (d. v. s. aleksandrinerne), som du pleiede at rose for mig, min kjære Servian, har jeg lært at kjende som et letsindigt, ustadigt, efter alt nyt jagende folk. De der dyrker Serapis, er kristne, og de der kalder sig Kristi biskoper, dyrker Serapis; der findes der ingen forstander for en jødisk synagoge, ingen samaritaner, ingen presbyter blandt de kristne, der ikke er astrolog, tegntyder og mirakeldoktor. Ja, selv den kristne patriark (vel Jerusalems) bliver, naar han kommer til Ægypten, af nogle tvunget til at tilbede Serapis, af andre til at tilbede Kristus. . . . Mynten er deres gud; den tilbeder de kristne, jøderne og alle de andre folkeslag.»

Er dette stykke egte, og der er ingen grund, hvorfor det ikke i hovedsagen skulde være det, saa vidner det om, at Hadrian har søgt at faa rede paa de kristne, samtidig som det viser, at han ikke just er trængt dybt ind i deres lære.

Noget sandt tør der dog være i Hadrians karakteristik. Inden de aleksandrinske menigheder var der en masse sekter og de mest forskjelligartede afskygninger og overgange mellem kristne og ikke-kristne, specielt blandt de talrige gnostiske retninger; der var her en blanding af religioner, kristendom, jødedom, græsk og ægyptisk tro, som man neppe kan gjøre sig en klar forestilling om. Det var i Aleksandria og paa den her omhandlede tid de fleste sibyllinske vers opstod; her fik Petrusevangeliet med dets eiendommelige apokalypse sin tilblivelse.

Det citerede sted viser, at Hadrian just ikke satte kristendommen synderlig høit. At dette har været det almindelige inden den hadrianske kreds, fremgaar ogsaa af hans sekretær Suetons dom; han kalder de kristne «en slags mennesker med en slet og skadelig overtro».

Det kan derfor ikke være tale om, at Hadrian i nogensomhelst grad har nærmet sig kristendommen; for ham var denne en orientalsk gudsdyrkelse blandt de mange andre, og fra dem holdt han sig fjern trods al mysticisme og religiøst sværmeri.

Det er et senere aarhundredes udsmykkelse, hidført blandt andet ved den af ham udviste tolerance mod de kristne, naar Hadrian gjøres til en hemmelig beundrer af Kristus og som saadan sidestilles med den et aarhundrede senere regjerende keiser Aleksander Severus. Om denne fortæller

nemlig hans adskillig senere levende biograf Lampridius: «Han vilde reise Kristus et tempel og optage ham blandt guderne, noget ogsaa Hadrian skal have tænkt at gjøre; han (Hadrian) havde befalet, at der i alle byer skulde bygges templer uden billeder, templer som den dag idag kaldes hadrianske, fordi de ikke har nogen guddom; men disse templer skal Hadrian have bygget til dette brug.» Ogsaa Dio Cassius's epitomator og fortsætter, munken Xifilinos, taler om, at Hadrian viste respekt ligeoverfor de kristne.

Men maa man end som en senere tids udsmykkelse afvise denne version, at Hadrian var venligsindet ligeoverfor kristendommen, saa viser dog det, at en saadan opfatning kunde gjøre sig gjældende og vinde tiltro, at mindet om Hadrian ikke direkte stred derimod, at man ikke erindrede noget skridt eller nogen handling fra hans side, der var rettet mod de kristne; i modsat fald kunde en saadan tradition ikke have dannet sig.

At Hadrian har vist sig tolerant ligeoverfor kristendommen, stemmer ogsaa med hans hele karakter, der var præget af humanitet og tolerance. Selv var han en søgende natur, en der uden at finde søgte hvile og fortrøstning. Saadanne naturer, der lider under mangel paa vished, er sjelden intolerante; intolerance forudsætter sikkerhed, tro paa at ens egen mening, ens eget standpunkt er det ene rette; skepsis avler tolerance, ikke intolerance.

At de kristne i det hele bevarede Hadrian i velvillig erindring, viser de sibyllinske vers. En senere kristen sibyllinsk digter omtaler ham saaledes: «Efter ham vil der herske en anden, med sølvhvidt haar, hans navn skal være fra havet, med det første bogstav, et navn paa fire stavelser (Adrianos), en krigsmand. Prester og templer vil han indvie i alle byer, idet han paa egen fod gjennemvandrer jorden, udstroende gaver; men guld og elektron vil han skjænke mange. Men han vil holde alle magernes mysterier borte fra templerne og give menneskene det, der er meget bedre. . . . En stadig fred vil herske, naar han regjerer. En hersker er han, men ogsaa en fortræffelig sanger, en lovgiver og en retfærdig dommer. Men ogsaa han skal falde efter den guddommelige skjæbnes beslutning.»

Som man ser, er digteren meget gunstig stemt ligeoverfor Hadrian, og ser med det skjønneste haab paa hans kommende virksomhed.

Der lader sig heller ikke paavise nogen kristenforfølgelse under Hadrian; enkelte legender antyder saadanne, men de er med et par undtagelser uhistoriske; den enkelte eller de ganske enkelte henrettelser, der muligens bliver at henføre til hans tid, skyldes neppe Hadrian selv, men er dikteret af de stedlige autoriteter.

Ifølge Traians edikt hørte kristendommen til de ikke tilladte religioner; ganske vist forbod han statholderne at opspore de kristne eller tage hen-

syn til anonyme angivelser. Men politiet var pligtigt til at skride ind, hvor der forelaa en offentlig anmeldelse, og straffe, naar vedkommende erklærede sig for at være en kristen og ikke vilde ofre til keiserens billede. Disse regler bestod fremdeles under Hadrian, blot at han havde instrueret statholderne derhen, at de skulde vise al mulig tolerance.

Man har en skrivelse fra Hadrian i denne anledning, der er rettet til statholderen i Asien. Man har gjerne betvilet dette dokuments egthed, men som det nu synes vistnok uden grund; nye indskrifter viser nemlig, at de i skrivelsen nævnte personer virkelig har været i funktion paa den omhandlede tid, noget der synes at styrke dokumentets egthed.

Skrivelsen er fremkaldt derved, at prokonsulen i Asien Granianus i aaret 124 skrev til Hadrian for at faa hans afgjørelse om, hvorledes han havde at forholde sig ligeoverfor de hyppige angivelser af kristne. Granianus havde i brevet fremholdt, at det forekom ham uretfærdigt at dømme folk, blot fordi de var kristne, naar de ikke havde begaaet nogen forbrydelse.

Hadrians svar, der er rettet til Granianus's eftermand Fundanus, lyder saaledes: «Hadrianus til Minucius Fundanus. Jeg har modtaget et brev fra din forgjænger Licinius Granianus. Sagen synes mig at fortjene en nærmere undersøgelse, da jeg er bange for, at ellers rolige, fredelige folk skal blive foruroliget, og at en vid mark skal

aabne sig for bagvaskere og angivere. Hvis ind byggere i din provins har, som de paastaar, virke lige klageposter at rette mod de kristne, og de fo domstolene kan bevise sine paastande, saa forbyde jeg dem ikke at følge rettens vei; men jeg tillade dem ikke at holde sig til løse angivelser og folk skrig. Det er derfor bedst, at du selv i paa kommende tilfælder undersøger saadanne klager Hvis nogen optræder som anklager og beviser, a de kristne begaar brud paa lovene, saa bester selv straffen i overensstemmelse med brødens natu Men ved Herkules, farer nogen med ugrunde klage mod dem, saa straf anklagerne endnu stren gere alt efter deres ondskab.»

Som man ser, aander denne skrivelse afgjoı tolerance uden dog at forandre noget paa de be staaende regler. Fremdeles blev det, naar det kor til alvor, en forbrydelse blot at være kristen, d dette drog efter sig, at vedkommende ikke kund respektere de bestaaende love og vise keiseren de i disse foreskrevne agtelse og respekt, d. v. s. ofr til hans billede. Sagen var: kristendommen o den antike stat var og blev to uforenelige mod sætninger; staten havde igrunden intet andet val end enten at bekjæmpe kristendommen eller kap tulere ligeoverfor den. Endnu var dog modsæ ningsforholdet ikke traadt saa skarpt frem, at ma ikke med Hadrian kunde vise sig tolerant.

Tilsidst bør endnu nævnes et moment, de karakteriserer Hadrians stilling til den nye lær

Hadrian er den første keiser, der fik sig overrakt kristelige apologier.

Dette er neppe en tilfældighed. Ganske vist er det saa, at det først var paa denne tid, at de kristne menigheder inden sin midte talte mænd, der kunde optræde som apologister, saaledes som de første saadanne, Quadratus og filosofen Aristides, der vistnok begge var atheniensere. Først saadanne, der som disse to mænd stod paa høiden af sin tids videnskabelige dannelse og i moden alder var gaaet over til kristendommen, kunde med forstaaelse til begge sider optræde ligeoverfor keiseren.

Ganske uden den slags elementer havde man dog ikke været; men naar ingen havde fundet paa at overlevere Traian en saadan redegjørelse, saa var grunden visselig den, at man indsaa, at dette ikke vilde nytte, at man ingen forstaaelse kunde vente hos ham. Men ligeoverfor Hadrian var det en anden sag; om ham var opfatningen en anden; hos ham kunde man haabe paa forstaaelse. De desværre tabte apologier, der sandsynligvis blev keiseren overrakt under hans ophold i Athen i aaret 125—126, er saaledes ogsaa paa en vis maade et vidnesbyrd om Hadrians tolerance og religiøse interesser.

Hadrian og jøderne.

Vespasians krig i Jødeland, Jerusalems forstyrrelse og templets brand havde berøvet de over hele Østen levende jødemenigheder deres aandelige og verdslige hovedstad; da yppersteprest-værdigheden ophørte, og det høie raad opløstes, fandtes der ikke længere nogen centralmagt, der knyttede alle jøder sammen, uanseet hvilket land de levede i; Jødeland og Jerusalem havde ophørt at være jødernes politiske og religiøse midtpunkt.

Dette førte dog ikke til jødedommens undergang. Tvertimod; mere end nogensinde trak jøderne sig tilbage for sig selv, afsondrede sig fra andre og levede under sine rabbiners ledelse for hevnen, for gjenopreiselsen. Hadet til alle anderledes troende blev sterkere og sterkere; det strenge rabbinerherredømme og Talmud afløser de aleksandrinske jøders halvt hellenistiske kultur, en Filons akkordgaaen med den græske logoslære. Alle tanker samler sig om at bevare den gamle lære

ren og om haabet atter engang at grunde et frit Jødeland, en selvstændig jødisk stat.

Saadan var stemningen blandt de i selve Jødeland og de i diaspora levende jøder, da keiser Traian begyndte sin krig mod partherne.

Vi har allerede seet, hvorledes Traians seiersløb blev stanset aar 116 ved udbrudet af en haardnakket opstand i de fra partherne erobrede provinser, men kanske end mere ved en fortvilet reisning af jøderne, der troede, at tiden nu var inde til at slaa løs. Reisningen fandt især sted i Mesopotamien, i Kyrene, i Aleksandria og paa Kypern; paa Kypern myrdede jøderne ikke mindre end 240.000 mennesker og i Kyrene 220.000. Ogsaa i selve Jødeland maa der have været uroligheder; men disse kjender vi ikke nærmere til.

Fuldt dæmpet var jødernes reisning ikke, da Traian døde; men kort efter Hadrians tronbestigelse er ordenen atter oprettet i alle de nævnte lande.

Hadrians tronbestigelse blev hilset med glæde af jøderne. Som hellenerne satte ogsaa jøderne sit haab til ham; som hellenerne ventede, at han skulde hæve den hellenske verden til dens gamle glans, saaledes haabede jøderne, at han skulde gjenopreise deres hellige by Jerusalem og templet.

Denne stemning og dette haab kan endnu spores i enkelte strofer i de sibyllinske vers, der maa skrive sig fra Hadrians tidligere regjeringsaar og være forfattet af en jødekristen, sandsynligvis i

Aleksandria. Digteren lader de tidligere keisere passere revue; mod Traian er han særlig streng; men saa kommer han til Hadrian, som han ikke ved hvorledes han skal prise; han skal blive som en ny Kyros: «Efter Traian skal der herske en anden mand med sølvhjelm; et havs navn bærer han, en udmerket mand der kjender og forstaar alt. Ja, under dig, du dygtige, herlige, mørklokkede, og under din slegt vil dette hænde alle dage;» og saa følger forjættelsen om, at Jerusalem og templet skal bygges op igjen.

Den jødiske tradition ved at fortælle, at Hadrian stod i den nøieste forbindelse med deres rabbiner, og at han lovede jøderne at bygge Jerusalem op igjen. At bygge Jerusalem op var ogsaa Hadrians plan; men jøderne tog feil naar de troede, det var som jødisk by Jerusalem atter skulde reise sig af gruset. Hadrians tanke var en ganske anden; som romersk koloni og først og fremst som fæstning vilde han bygge byen op. Hadrian anede vist ikke, hvor dybt han maatte saare jødernes religiøse følelser ved disse sine planer.

Paa sin anden store reise kom Hadrian i aar 130 til Jødeland. Det var vistnok paa dette tidspunkt han skred til det nye byanlæg, grundlæggelsen af kolonien Aelia Capitolina paa det gamle Jerusalems ruiner og opførelsen af et tempel for Zeus paa det sted, hvor det jødiske tempel havde staaet.

Byggearbeidets begyndelse blev signalet til en almindelig reisning blandt jøderne; det gjaldt itide

at hindre bygningen af den sterke fæstning, der vilde blive en uindtagelig tvangsborg for det hele land. Hos munken Xifilinos finder vi følgende notis om opstanden: «Da Hadrian paa det ødelagte Jerusalems plads byggede en ny by, som han kaldte Aelia Capitolina, og reiste et Zeustempel paa det sted, hvor Guds tempel havde staaet, begyndte en lang og haard krig. Thi jøderne forargedes over, at folk af en fremmed stamme skulde bosætte sig i deres by, og at fremmede helligdomme reistes inden dens grænser.»

Centrum for reisningen var de jødiske landsbyer syd for Jerusalem og blandt disse det sterkt befæstede Bether. Mange af rabbinerne forstod, at det vilde være den rene galskab at tage op kampen mod det mægtige Rom, og gjorde sit bedste for at hindre reisningen; men uden nytte. Folkets masse vilde krig og hørte ikke paa de advarende røster; jøder i mængdevis strømmede ogsaa til fra Ægypten og de andre omliggende lande for at tage del i kampen.

Messiasforhaabningerne havde spillet en rolle under alle jødernes senere kampe. Saa var ogsaa tilfældet nu og i høiere grad end nogensinde. Troen paa, at Messias's tid var inde, var almindelig; mængden ventede, at han naarsomhelst skulde vise sig i deres midte.

Jordbunden var saaledes forberedt; da pludselig en mand dukkede op og udgav sig for Messias, fandt han, trods flere rabbiners protest, straks til-

slutning hos mængden og støtte hos tidens første theologiske autoritet rabbien Akviba. Under navn af Bar-Kokheba, det er «Stjernesønnen», tog den nye Messias ledelsen af opstanden.

De vistnok ganske talrige kristne menigheder i Jødeland holdt sig ganske udenfor bevægelsen. De kristne havde i og for sig ingen lyst til at gaa med i kampen; det passede ikke med den verdensflyende karakter, der laa over datidens kristendom. Dertil kom, at de nødig optraadte mod en regjering, der stillede sig saa tolerant ligeoverfor dem, som Hadrians.

Men hvad der er endnu vigtigere, Bar-Kokhebas optræden maatte føre til et bestemt brud mellem jøder og kristne. De kristne kunde jo umulig anerkjende Bar-Kokheba som Messias; den rette Messias havde jo allerede virket paa jorden. Under hele kampen rasede ogsaa Bar-Kokheba og hans tilhængere med den største grusomhed mod de kristne.

Kampen førtes med en religionskrigs raseri fra jødernes side og varede i mere end to aar. Først gik det uheldig for romerne; men saa ilede Hadrian selv til; flere tropper blev draget sammen, og kommandoen blev givet til tidens første hærfører Sextus Julius Severus.

Krigen løste sig efterhaanden op i en række beleiringer; hver enkelt af de jødiske smaabyer, der laa sterkt til paa høider, maatte tages med storm, en for en: de beleirede sneg sig ofte ud i

sidste øieblik ad underjordiske veie for at fortsætte modstanden et andet sted.

Det var en fortvilelsens kamp, en kamp, hvor der ikke gaves pardon fra nogen af siderne. 50 for anledningen anlagte fæstninger, 955 befæstede landsbyer og smaaborge blev taget og ødelagt af romerne. Længst holdt hovedfæstningen Bether sig; her indesluttede ogsaa Bar-Kokheba sig og fandt døden, da Bether tilslut, ganske udhungret, blev taget med storm. 580,000 jøder skal være faldt under de forskjellige sammenstød og beleiringer; en mængde fanger solgtes som slaver, og Judæa saa ud næsten som en ørken.

Provinsens gamle navn Judæa ophørte at eksistere; den kaldtes for eftertiden Syria Palæstina, d. v. s. filisternes Syrien. Jerusalem, der under krigen muligens en stund var i jødernes hænder, hvilket i tilfælde maa have medført ødelæggelse af de paabegyndte arbeider, blev opbygget som romersk koloni og fæstning. Men Aelia Capitolina magtede dog ikke at hæve sig til større betydning; dertil var landet for folketomt. Jøderne maatte ikke betræde byen, hvilket derimod stod de kristne frit.

Ogsaa senere hører man om gjæring og misnøie blandt Palæstinas jøder, uden at det dog kom til nogen reisning. Men at stillingen var alt andet end tryg, fremgaar noksom af, at man fandt det fornødent at holde en besætning paa ikke mindre end 2 legioner i landet. Palæstina var den eneste ikke-grænseprovins, der havde fast besætning; det

var den eneste landsdel, der ikke vilde lade sig romanisere eller hellenisere.

Jøderne vedblev dog at behandles forholdsvis tolerant; de fritoges for militærtjeneste og skaanedes ogsaa paa andre punkter, der rørte ved deres religiøse forskrifter. Men de trak sig i det hele og store taget kun endnu mere tilbage fra den øvrige verden og levede et liv for sig med sin bogstavdyrkning af loven, uden længere som før at drive nogen mission i det store, uden at prøve at vinde proselyter; alle ikke fuldblods jøder var blevet dem en vederstyggelighed. I byerne levede de for sig, samlede sig i egne kvartaler; middelalderens Ghettovæsen er allerede begyndt.

Bunder saaledes den senere jødedom i disse begivenheder, saa er det samme i ikke ringere grad tilfældet med kristendommen. Nu var det endelige brud kommet mellem jøder og kristne; nu var de nationale skranker og baand, der tidligere havde virket indsnevrende paa den kristne kirke, endelig brudt; kristendommen er ikke længere en aflægger af jødedommen, bundet ved dennes nationale forudsætninger; den er blevet en universel religion; Paulus har seiret over Petrus.

Selvfølgelig saa mængden af jøderne med andre øine paa Hadrian efter disse begivenheder, end de tidligere havde gjort. Dog er ikke hele den senere jødiske tradition saa ugunstig stemt mod ham, ligesom der lyder stemmer, som ikke hylder, men fordømmer Bar-Kokheba.

Karakteristisk for dette omslag i stemningen er den dom, Hadrian faar af en jødisk sibyllinsk digter fra keiser Marcus Aurelius's tid: «Men naar du har havt tre gange fem herskere, som underlægger sig verden fra solens opgang til dens nedgang, da skal der komme en keiser, en graahaaret med navn fra det nære hav, der paa usalig fod skal gjennemvandre jorden, hobende op gaver, havende guld i mængde og samlende end mere af det farlige sølv, men efter at have røvet alt dette sammen vandrer han hjem. Men han skal have del i alle magiske helligdommes mysterier, skal erklære en gut for gud; han skal løse alt som er helligt og give alle adgang til bedragets mysterier. En frygtelig tid da, naar den frygtelige selv skal paa tilgrunde.»

Man ser tydelig omslaget; Hadrian skal ikke længere «holde alle magernes mysterier borte fra templerne og give menneskene det, der er meget bedre», nu «skal han have del i alle magiske helligdommes mysterier». Sibyllinernes varme velkomsthilsen til den «mørklokkede» vender sig til en forbandelse over den «graahaarede».

Hadrian som lovgiver og administrator.

«Alt der er begavet med fornuft, danner et stort samfund. Alle har del i en og samme lov, er borgere af en og samme stat under Zeus's herredømme,» udtaler Dio Chrysostomos.

Disse ord kan staa som et motto for det aarhundrede, der begynder med Seneca og slutter med Marcus Aurelius: et humanitetens aarhundrede. Seneca havde forkyndt: «Vi er alle lemmer paa ett, stort legeme; af naturen er vi alle i slegt,» og havde indskjærpet: «Homo sum, nihil humani a me alienum puto» d. v. s. «Jeg er menneske og holder intet menneskeligt for mig uvedkommende.» For Marcus Aurelius er humanitet blevet en rettesnor i alt; overalt fører han dette begreb ind, saaledes ogsaa i sine retslige afgjørelser; engang afgjor han spørgsmaalet om en slaves frigivelse til dennes fordel med saadan begrundelse: «Den foreliggende sag synes at tillade en humanere fortolkning.»

Tiden var sig ogsaa denne udvikling i human retning bevidst. Et par udtryk af keiser Traian i hans korrespondance med Plinius den yngre viser dette paa en slaaende maade. Et sted er der tale om anonyme angivelser; om saadanne siger Traian: «De giver et daarligt eksempel og passer ikke for vort aarhundrede.» Et andet sted gjælder det et forslag om høie tvangsrenter; Traian afviser denne tanke «som ikke stemmede med vor tids retfærdighed».

Var stigende humanitet og voksende kosmopolitisme tidens løsen, saa var Hadrian i den retning en værdig repræsentant for sin tid. Ogsaa for ham er begrebet humanitet den øverste rettesnor i ord og handling; alt veies paa humanitetens vegtskaal. «Valde inhumanus mos est» «det er en i høieste grad inhuman skik,» saa begynder et af hans reskripter, der angaar statsforpagternes stilling.

Der var ogsaa en stor gjerning at udrette for humaniteten i det romerske samfund, baade paa den offentlige og private rets omraade. Der stod overalt meget igjen af det gamle strenge romervæsen; mange var de individet indsnevrende baand, der maatte fjernes.

Da keiserdømmet afløste republiken som romerstatens regjeringsform, var der, som allerede for fremhævet, i statsretslig henseende en dyb kløft mellem Italiens romerske borgere og provinsernes beboere. Den romerske republik havde magtet at

jevne ud den oprindelige forskjel mellem borgere og italiske forbundsfæller ved at gjøre alle disse til romerske borgere. Men forskjellen mellem provincialer og borgere blev staaende. Det blev keiserdommets opgave her at jevne ud ved at bedre provincialernes stilling og lidt efter lidt hæve dem op til en romersk borgers rettigheder.

Dette arbeide, der i det væsentlige var følt tilende i begyndelsen af det 3dje aarhundrede, er keiserdommets store gjerning, en af de største gjerninger i humanitær retning, historien kjender. Det gamle uretfærdige skille faldt; alle frie mænd var ligeberettigede borgere af den fælles stat, eller for at tale med kirkefaderen Augustin: «Det var et udslag af den største humanitet, at alle, der hørte til det romerske rige, fik andel i staten og i den romerske ret.»

Ingen romersk keiser arbeidede ivrigere i denne retning end Hadrian. Vi har allerede seet, hvorledes han i særlig grad kan kaldes provinsernes keiser, og hvorledes han anvendte den største del af sin tid til at lære provinsernes kaar at kjende, sikre dem et retfærdigt og dygtigt styre og befordre deres opkomst paa bedste maade.

Han skjænkede romersk borgerret til en række provinskommuner og grundede en hel del romerske kolonier. Betingelsen for at optages i borgerskabet var lighed i kulturniveau med hovedlandet, det vil sige at vedkommende samfund i Vesten var romaniseret, i Østen helleniseret.

Det var dog ikke blot paa det statsretslige omraade, at der var et nivelleringsarbeide at udføre. En ikke mindre opgave forelaa for familierettens vedkommende.

Efter gammelromersk ret var husfaderen fuldstændig herre i huset; han raadede over alle husfællers liv og skjæbne; hans fadermyndighed gav ham saadan ret ligeoverfor børnene, den saakaldte manus ligeoverfor hustruen og eiendomsretten ligeoverfor slaverne.

I kraft af fadermyndigheden kunde husfaderen bestemme, hvilke børn der efter fødselen skulde opdrages, hvilke der skulde udsættes. Ogsaa siden raadede han over barnets liv; han var dets dommer og kunde straffe det efter eget godtykke, selv med døden; han kunde sælge det som slave, dog med den indskrænkning, at en søn var fri for fadermyndigheden, hvis hans fader havde solgt ham tre gange; en datter var fri, alt efter at være solgt en gang.

Denne strenge ret kunde ikke staa sig ligeoverfor keisertidens humanere hensynstagen til de enkelte individer. Faderens myndighed over børnene er derfor i stadig synken. Traian bestemte saaledes, at en fader, der behandlede sin søn slet, mistede sin fadermyndighed over ham, ja endog retten til i tilfælde at arve ham. Traian bestemte ligeledes, at den der havde udsat et barn, mistede al ret til og over det, hvis nogen havde taget sig af det og opdraget det. I det tredje aarhundrede

mistede en fader ganske retten til at dræbe sit barn; han kunde blot optræde som anklager mod det for de almindelige domstole.

Haand i haand med denne indskrænkning af fadermyndigheden gik en lignende indskrænkning i egtemandens ret ligeoverfor hustruen; hustruen kunde unddrage sig egtemandens manus og vedblive at staa i sin faders magt, ligesom hun kunde sikre sig særeie. Ogsaa den ikke gifte kvindes stilling bedredes; Hadrian gav saaledes kvinder ret til at oprette testamente, en ret de hidtil havde savnet.

De største forandringer sker dog i forholdet mellem herre og slave. Oprindelig var herrens magt ligeoverfor slaven aldeles ubegrænset; slaven var, som Cato den ældre siger, en del af gaardens besætning; retslig var der ingen forskjel mellem slavernes og dyrenes stilling.

Den gamle ret lod sig dog ikke i længden opretholde i sin fulde strenghed; ja, der hæver sig stemmer, som forkynder, at slaveriet i og for sig var moralsk uforsvarligt; Seneca f. eks. taler vakkert nok herom. Men der gjordes dog ikke noget forsøg, stilledes intet forslag, der sigtede hen paa slaveriets ophævelse. Selv om man mere almindelig havde indseet institutionens uforsvarlighed, saa vilde man havt vanskeligt for at gaa til dens afskaffelse. Det romerske samfund hvilede ligesom oldtidens andre stater paa slaveriet; slaveriet var dets forudsætning, uden hvilket det ikke godt kunde

tænkes. Man nøiede sig med gjennem lovgivningen at indskrænke herrens ret, og hvad der er endnu vigtigere, retsvidenskaben mildnede de bestaaende love ved en human fortolkning og forandrede herved lidt efter lidt hele lovgivningens karakter.

Allerede keiser August havde gjort en begyndelse og banet veien for en bedre behandling af slaverne. En anekdote viser bedst, hvorledes han greb sagen an. Paa hans tid levede der i Rom en rig mand Vedius Pollio, som var kjendt for den haardhed og grusomhed, hvormed han behandlede sine slaver. August var engang til middag hos Pollio. En af de opvartende slaver kom til at slaa istykker et kostbart krystalglas; Pollio blev rasende og bød, at slaven straks skulde kastes ud i fiskedammen til føde for muræneme, en meget skattet fisk af aaleslegten. Slaven kastede sig for keiserens fødder og bønfaldt ham, ikke om livet, men om en mindre grusom dødsmaade. August gav slaven friheden, bød at fiskedammen skulde kastes igjen, og at alt krystalglas der fandtes i huset skulde slaaes i stykker, fortælles det.

August bestemte ogsaa, at en slave ikke af sin herre kunde dømmes til at kastes for vilde dyr; herren havde i tilfælde at udlevere slaven til de almindelige domstole. Keiser Claudius forordnede, at den der i tilfælde af sygdom ikke understøttede sin slave, mistede al ret til ham.

Paa denne vei gik Hadrian videre. Han straffede en fornem dame med fem aars landflygtighed,

fordi hun havde været grusom mod sine slavinder. Han udstedte forbud mod at sælge slaver til gladiatorskoler, ligesom slavinder til berygtede steder. Videre bestemte han, at en herre ikke havde ret til at lade en slave dræbe; dette kunde blot ske ifølge domstolenes afgjorelse.

Naar en herre hemmelig blev myrdet, skulde ifølge den gamle strenge ret alle slaver som under mordet opholdt sig i huset henrettes. Denne lov blev dog ikke ofte benyttet. Sidste gang den var kommet til anvendelse var under keiser Nero, da paa senatets bud 400 slaver paa en gang maatte bøde med livet. Denne strenghed vakte imidlertid den største misnøie, og det var nær kommet til oprør i Rom.

Denne lov ophævedes, og Hadrian bestemte, at der ved saadanne anledninger ikke skulde holdes pinligt forhør over andre slaver end dem, der havde opholdt sig saa nær gjerningsstedet, at der kunde være grund til at tro, at de havde hørt eller merket noget.

De frygtelige slavefængsler, der fandtes enkelte steder udover landet, hvor slaver maatte arbeide i lænker, steder, hvor ogsaa rovede frie ofte forsvandt, søgte han at faa afskaffet, uden dog helt at naa dette maal.

Det er ikke blot for slavernes vedkommende at Hadrians lovgivning og fortolkning er præget af humanitet; det samme gjælder hele hans straffe-retslige praksis.

Karakteristisk er saaledes gjentagne udtalelser om, at det ved forbrydelser ikke kommer an paa resultatet, men paa hensigten, viljen hos udføreren. Majestætsprocesser tilstedes ikke. Menneskeofringer, der vistnok mest fandt sted i de nordafrikanske lande til den karthagiske Baal, blev forbudt.

Eiendommelige for tiden er en række foranstaltninger, der forst blev sat i verk af keiser Nerva, men senere betydelig udvidet af hans efterfølgere, foranstaltninger der skulde yde hjælp til opfostring af fattige børn. Keiserne fordelte i dette øiemed store summer blandt Italiens kommuner og satte dem fast i jordeiendomme mod pant i disse; de aarlige renter skulde i portioner uddeles til understøttelse af kommunens fattige børn.

Indskrifter viser os, hvorledes hele denne institution var ordnet. Bedst bevaret er en indskrift fra den lille by Velleia i Norditalien. I denne kommune fik 245 egtefødte gutter 192 sestertier, omkr. 32 kroner aarlig, 34 egtefødte piger hver 144 sest. omkr. 25 kroner, 1 uegtefødt gut og 1 uegtefødt pige lidt mindre. Disse bidrag synes jo ikke store; men pengene havde dengang en meget større værdi end nu; dertil kom, at Velleia var en liden by og et billigt levested; man kan vistnok regne, at vedkommende barn saavidt kunde underholdes for beløbet.

Som man vil se, var der mange born, der fik hjælp i Velleia, og da man faar indtryk af, at institutionen virkede over hele Italien, ikke blot i enkelte kommuner, vil man forstaa, at det ikke var smaasummer der her var tale om.

Renterne var sat lavt; i almindelighed svaredes der blot 5 %, dengang en lav rentefod, idet 12 % ikke var sjeldent. Hensigten med at sætte renten saa lavt var samtidig at komme Italiens betrængte jordbrugere til hjælp med billige laan.

Forøvrigt var det hensigten med disse stiftelser, foruden det rent humanitære maal at hjælpe trængende, at opmuntre til egteskab, i haab om derved at øge Italiens svindende borgerbefolkning, et maal keiserne havde arbeidet hen mod helt siden Augusts dage.

Hadrian fortsatte hvad Nerva og Traian havde sat igang. Han øgede de udsatte summer med store beløb og bestemte, at børnene skulde beholde sine portioner længere end før var tilfældet; gutterne skulde have dem til sit fyldte 18de, pigerne til sit 14de aar; i den alder regnedes man dengang for voksen, erhvervs- og giftedygtig.

Private kappedes med keiserne i at oprette saadanne stiftelser; det var blevet en ren modesag. Traians ven Plinius den yngre skjænkede i den hensigt penge til sin fødeby Comum. En dame sikrede 100 børn underhold i Terracina.

Ogsaa udenfor Italien kjender man gjennem indskrifter lignende gaver. I Sevilla var der en

stiftelse; i Sicca i Nordafrika skjænkede en rigmand penge til at understøtte 300 gutter og 200 piger.

Under Hadrians efterfølgere Antoninus Pius og Marcus Aurelius fortsattes i samme spor; stiftelsernes tal øgedes stadig baade af keiserne og af private.

Hadrian udmerkede sig hele sin regjeringstid ved sin gavmildhed. Vi har alt hørt om hans store gaver til soldaterne og folket i Rom i anledning af hans tronbestigelse; ved samme leilighed eftergav han den til en fast skat blevne hyldningsgave (aurum coronarium), en gave der kom hele Italien og en stor del af provinserne tilgode.

Da han i 118 holdt sit indtog i Rom som keiser, forbausede han atter verden ved sin gavmildhed; han eftergav gjæld og restancer til fiscus eller den keiserlige kasse til en værdi af 170 til 180 millioner kroner. Vedkommende dokumenter lod han til sikkerhed høitidelig brænde paa Traians torv. Denne begivenhed omtales i flere indskrifter, ligesom der findes mynter der sigter dertil: en lictor eller embedstjener fremstilles med en fakkel i haanden, hvormed han tænder ild paa en hel del papirer. Nylig udgravedes paa Roms torv et marmorrelief, der illustrerer samme begivenhed.

Vi har tidligere seet, hvorledes Hadrian lettede kommunerne for udgifter til skyds- og postvæsnet, og hvorledes han paa det mest storartede skjænkede dem alle slags bygverk, udførte paa den keiserlige kasses regning. Hertil kom alt han

gav offentlig og privat, der hvor der var trang tilstede. Havde ildebrand eller jordskjælv ødelagt en by, traadte han støttende til; mistede en agtværdig senator sin formue eller saa meget, at han ikke længere eiede den sum der var en betingelse for at have sæde i senatet, erstattede Hadrian det manglende.

Hans private gavmildhed belyses ved en anekdote. En dag badede Hadrian, som hans skik var, i et offentligt bad sammen med de tilfældig tilstedeværende. Han lagde her merke til en gammel soldat, der stod og skubbede ryggen op mod badets marmorvæg. Hadrian, der kjendte den gamle igjen, spurgte ham, hvorfor han gjorde det, og da soldaten svarede, at han var nødt til det, da han ikke havde raad til at holde en slave til at betjene sig, skjænkede Hadrian ham en slave og midler til at underholde ham. Da Hadrian næste dag kom igjen, fandt han en hel del gamlinger, som stod og skubbede sig; Hadrian lo og opfordrede dem til heller gjensidig at hjælpe hverandre.

Hadrian var forøvrigt en god økonom; derfor evnede han ogsaa at udfolde en saadan gavmildhed, som han gjorde.

Han førte nøiagtigt opsyn med hele finansvæsnet, og man sagde om ham, at han kjendte ligesaa godt statens finanser, som nogen privatmand kjendte sine. Han vaagede nøie over, at indtægterne kom ind, og indsatte en ny slags embedsmænd, de saakaldte advocati fisci, der skulde inddrive alt fiscus tilkommende.

Samtidig passede Hadrian sig vel for at bruge sin stilling til at skaffe sig mere eller mindre frivillige gaver, saaledes som flere tidligere keisere havde havt for skik. Han modtog aldrig testamentariske gaver fra folk han ikke kjendte, og heller ikke fra kjendte, hvis disse havde børn. Proskribertes eiendomme skulde konfiskeres, det vil sige inddrages i den keiserlige fiscus; Hadrian pleiede i tilfælde at lade deres børn beholde en tolvtedel af formuen.

Hadrian og senatet.

Vore kilder er enige om, at Hadrian altid optraadte paa den mest hensynsfulde maade ligeoverfor senatet og tog sig iagt for at gribe direkte ind paa dets magtomraade.

Vi har saaledes seet, hvorledes han ved sin tronbestigelse undskyldte sig hos senatet, fordi han ved Traians død havde overtaget regjeringen uden først at afvente senatets valg; vi har ogsaa seet, hvorledes han straks ved sin ankomst til Rom i senatet lovede aldrig at lade en senator straffe uden senatets samtykke. Han lod altid blot senatorer sidde til doms i sager, der gjaldt en senator; de dommere, der var af ridderstand, blev ved saadanne anledninger fjernede.

Hadrian lod videre senatet godkjende valget af de senatorer, der skulde sidde i hans snevrere raad; paa sine reiser omgav han sig med udvalgte mænd inden senatet, og han viste sig, som før nævnt, altid hjælpsom ligeoverfor de senatorer, der kom i nød.

Spartian fortæller, at han aldrig forsømte et ordinært senatsmøde, naar han opholdt sig i Rom eller i byens nærhed, samt at han altid viste baade senatet og de enkelte senatorer den største hensynsfuldhed. Dio Cassius forsikrer endelig, at Hadrian lod alle vigtigere sager afgjøre gjennem senatet.

Alt dette er visselig sandt og kan være rigtigt nok, og dog er der ingen keiser fra August til Diokletian, der faktisk har bidraget mere til at forskyde forholdet mellem keiser og senat end netop Hadrian.

Ifølge den augusteiske ordning stod senatet ved keiserens side som en med ham heltud sideordnet autoritet. Senatet var en ligesaa god repræsentant for folkesuveræniteten som keiseren; senatet styrede sine provinser og afgjorde de sager der var henlagt under dets kompetence, med samme endelige afgjørende virkning, som keiseren afgjorde hvad der laa under ham.

Helt siden August havde dog udviklingen gaaet i retning af nedgang i senatets magt og betydning, selv om man bortser fra rene overgreb fra tyranniske keiseres side som Caligula og Domitian. Det stod ikke til at negte, at keiserne klarede sin opgave bedre end senatet; provinserne søgte derfor at komme over fra senatet til keiseren, og det var ubetinget i folkets interesse og hilsedes ogsaa med glæde, naar keiseren maatte overtage det ene gjøremaal efter det andet af det der oprindelig havde været henlagt til senatet.

I denne udvikling blev Hadrians regjering a betydning. Han traf en række foranstaltninger som baade havde til hensigt og fik til følge grad vis at mindske senatets indflydelse og i samme grac øge keiserens magt og kompetence.

Allerede keiser August havde omgivet sig med et consilium eller raad, som han hørte, f. eks. naar han optraadte som dommer.

Dette var en umiddelbar følge af keiserens egenskab af embedsmand; thi enhver embedsmand havde et raad om sig, naar han sad tildoms; det havde forøvrigt ogsaa husfaderen, naar han inden sit hus sad som dommer, det være over hustru, barn eller slave. Men ligesom embedsmanden ved hver enkelt anledning gav hvem han selv syntes sæde i sit raad, saa havde de tidligere keisere gjort det samme; deres raad havde været af en rent privat karakter; snart havde en, snart en anden havt sæde deri.

Hadrian gjorde raadet til en fast og offentlig institution; dets medlemmer fik keiserlig udnævnelse og toges dels blandt senatorerne dels blandt de høiere keiserlige funktionærer af ridderrang. Formand i raadet i keiserens forfald var chefen for prætoriangarden, som derigjennem blev rigets mægtigste mand næst keiseren. Da raadets funktion for en væsentlig del var at dømme, afgive retsfortolkninger og lignende, blev denne stilling oftest besat med en jurist, ligesom i det hele tidens dygtigste jurister søgtes knyttet til raadet.

Det er ikke andet end naturligt, at keiseren, naar han havde et saadant fast raad, ofte kom til at bruge dette, tage det med paa raad ogsaa i tilfælder, hvori tidligere keisere, der manglede en saadan fast institution, havde benyttet senatet.

Følgen heraf var en nedgang i senatets indflydelse, da det fra nu af ikke fik anledning til at gjøre sin stemme gjældende i en række sager, hvorom de foregaaende keisere havde indhentet senatets menig. Hadrians hyppige reiser gjorde ogsaa sit. Som fraværende fra Rom var han afskaaret fra personlig at henvende sig til senatet, medens hans raad eller ialfald en del af det stadig var om ham; følgen heraf blev, at han i altid sterkere grad benyttede det paa senatets bekostning.

I forbindelse hermed staar en vigtig forandring af Hadrian paa retsvæsenets omraade. Tidligere havde visse embedsmænd, i Rom prætorerne og de curuliske ædiler, i provinserne statholderne, havt ret til ved sin tiltrædelse at udstede et saakaldt edikt eller en kundgjørelse om, hvilke retsprinciper de vilde gaa ud fra under sin virksomhed som dommere. Det meste af disse edikter gik ganske vist over fra den ene embedsmand til hans efterfølger; men der var dog punkter, hvor nye meninger og synsmaader kunde komme frem og virkelig ogsaa gjorde sig gjældende. Det var nærmest paa denne maade, ad edikternes vei, at den romerske civilret havde udviklet sig og stadig var blevet lempet og korrigeret efter tidens behov.

Denne maade at skabe ret paa blev ophævet af Hadrian. Han overdrog den retslærde Salvius Julianus at fastsætte et for alle tider gjældende edikt, der af senatet fik lovs kraft; dette edikt (edictum perpetuum) havde saa alle embedsmænd at rette sig efter. Fortolkning og udfylden af mulige lakuner blev keiserens, ikke de enkelte embedsmænds sag. De keiserlige retsafgjørelser blev fra nu af af juristerne tillagt lovs kraft, og med Hadrian begynder derfor de keiserlige reskripter og bestemmelser, der har faaet plads i Digesterne. Men med keiseren maa her forstaaes keiseren i hans raad eller blot raadet under gardepræfektens præsidium.

Resultatet af denne Hadrians forholdsregel var, at keiserens og hans raads betydning steg, og man tør vistnok med keiser Justinian gaa ud fra, at dette ogsaa var Hadrians hensigt, da han tog dette skridt.

Ogsaa for lovgivningen og keiserens forhold til denne blev Hadrians regjering af stor betydning. Ligesom Hadrians retsfortolkninger, saaledes citeres ogsaa hans love fortrinsvis af keiserne ned igjennem tiden, og det er selvfølgelig ikke uden grund, at keiser Justinian ogsaa i sin lovsamling gaar tilbage til Hadrian, men heller ikke længere; det var som en ny periode i lovgivningens historie her begynder. Virkelige love vedblev nu som for at gives af senatet; først i den diokletian-konstantinske tid gik den lovgivende myndighed helt over til keiseren.

Men med Hadrian indtraadte den vigtige forandring, at keiseren forbeholdt sig forslagsretten. Fra og med Hadrian kjender vi ingen love, der er foreslaaet af konsuler eller andre embedsmænd; alle er foreslaaet af keiseren, og det er betegnende nok det keiserlige forslag (oratio principis), ikke senatsafgjørelsen, juristerne fortrinsvis holder sig til, betragter som egentlig retsstiftende; i den grad var senatets approbation blevet en ren form. Det var hos keiseren og hans raad at lovgivningen praktisk talt laa.

Intet viser dog klarere, hvor langt man paa Hadrians tid var kommet paa udviklingen hen mod det keiserlige enevælde, end Hadrians gjennemgribende reform paa embedsverkets omraade.

Keiseren var oprindelig blot en embedsmand ved de andres side, ganske vist mægtigere end nogen anden baade paa grund af hans mange gjøremaal og derved, at hans funktion var livsvarig; theoretisk havde keiser August ret, naar han i den ankyranske indskrift hævder: «Jeg har staaet over alle i værdighed; men hvad myndighed angaar har jeg ikke havt noget forud for mine embedskollegaer.»

Som embedsmand kunde keiseren nok lade sig repræsentere ude i provinserne ved legater eller stedfortrædere; men hans direkte hjælpere og underordnede kunde efter romersk opfatning ikke selv være embedsmænd; som saadanne hjælpere brugte embedsmanden sine private tjenere eller husstand.

Som sekretærer og bestyrere af den keiserlige kasse benyttedes saaledes de keiserlige slaver eller frigivne, noget der havde til følge, at mange af dem kunde faa stor politisk indflydelse; mest bekjendt er jo, hvorledes frigivne som Narcis og Pallas under keiser Claudius var Romerrigets egentlige herrer.

Dette forhold forandredes under Hadrian. Han skabte en keiserlig funktionærstand med embedsmæssig karakter, idet frie mænd af ridderrang i alle de vigtigere poster traadte i de frigivnes sted.

Intet viser bedre end dette, hvorledes keiserstillingen holdt paa at skifte karakter. Keiseren er ikke længere en embedsmand lig de andre; man ser i ham mere og mere statens repræsentant og herre; derfor bliver det at tjene ham ikke det samme som at tjene en anden mand; det bliver at tjene staten.

Om noget slave- eller frigivenstyre bliver fra den dag ikke mere tale i Roms historie. Karakteristisk er, hvad der i den anledning fortælles om Hadrian. En dag saa han paa gaden en af sine slaver komme gaaende med en senator paa hver side. Hadrian sendte straks en af sit følge hen til ham for at give ham en ordentlig ørefig og den besked, at han fik afholde sig fra at gaa ved siden af folk, hvis slave han kunde blive imorgen.

Hadrian skabte saaledes en ny keiserlig embedsstand, hvis indehavere havde ridderrang, hvilket

ubetinget var et fremskridt og sikrede riget en bedre administration. Vedkommende embeder var tillagt fast løn, ligesom der fandtes en vis rangfølge dem imellem, saa man avancerede fra det ene til det andet.

Denne af keiseren fuldstændig afhængige embedsstand udvidedes af de følgende keisere og ender under Konstantin med at blive et centraliseret bureaukrati, der omspændte det hele rige og havde hele administrationen i sin haand. Der er derfor, trods den store overdrivelse, ikke saa liden sandhed i følgende bemerkning af historieskriveren Aurelius Victor (fra slutningen af det 4de aarhundrede): «Baade de civile embeder, hofembederne og det militære embedsverk bragte Hadrian i den stand, hvori de endnu befinder sig, naar mindre forandringer under Konstantin fraregnes.»

Man ser heraf, at romerne i det 4de aarhundrede saa tilbage paa Hadrian som den første ophavsmand til det nye regjeringssystem, det uindskrænkede keiserdømme. Vi har allerede seet, hvorledes de senere samlinger af love og retsafgjørelser sætter ind med Hadrian. Alt dette viser, at Hadrians regjering stod for eftertiden som inaugurerende en ny tid, en opfatning hvis korrekthed alle nyere fund og undersøgelser tilfulde stadfæster.

Som man vil se, er der sider nok ved Hadrians virksomhed, der maatte bringe ham og senatet paa en mindre venskabelig fod. Hadrian forberedte opløsningen af det bestaaende fællesregimente, hvori keiser og senat delte magten, og dette forstod eller ialfald følte senatet. Deraf kommer misstemningen mod Hadrian inden senatkredse.

Denne stemning fik et udslag ved Hadrians død. «Mod den døde Hadrian blev der sagt meget af mange; senatet vilde erklære hans regjeringshandlinger for ugyldige, og han vilde ikke være blevet apotheoseret, hvis ikke Antoninus havde foreslaaet det,» skriver Spartian. Senatet gjorde altsaa et forsøg paa at faa omstødt Hadrians nyordninger; det saa hvor farlige disse vilde blive for dets egen magt, og erkjendte deres indgribende betydning.

I Hadrians hele regjeringssystem ligger ogsaa forklaringen til den forfølgelse, selv den døde Hadrian blev udsat for fra de kredse der stod senatet nær. Det er traditionen inden disse kredse der har været en væsentlig kilde for Hadrians første biograf, det desværre tabte verk af Marius Maximus, for fra ham at gaa videre og gjenfindes i de kilder der staar til vor raadighed, dog stadig vævet sammen med en anden for Hadrian ganske anderledes gunstig overlevering.

For at forklare denne misstemning behøver man ikke at tage sin tilflugt til personlige motiver, mistænksomhed og smaalig forfølgelse fra Hadrians

side, saaledes som traditionen ofte har gjort; Hadrians regjeringssystem var farligere for senatet end hans temperament og personlige følelser.

Men tidens biografer manglede syn for denne indre sammenhæng og søgte, som deres skik var, at føre alt tilbage til personlige motiver. Deraf kommer deres jagt efter ofre for Hadrians grusomhed og mistænksomhed; det løseste snak er for dem nok til at begrunde en anklage; de skulde to forklare noget, hvortil de ikke forstod den sande aarsag: den grusomme, mistænksomme Hadrian er blevet resultatet.

Hvad den slags biografer kunde byde, sees bedst af et bevaret brudstykke af den nævnte Marius Maximus. Man ser deraf, at han maatte medgive, at Hadrian regjerede mildt, og dog forsikrer han, at han af naturen var grusom; men netop paa grund af sin egentlig grusomme natur lagde han baand paa sig og agerede mild af frygt for at dele Domitians skjæbne. Som man vil se, en høist eiendommelig forklaring af den mildhed Hadrian notorisk udviste.

Ogsaa Dio Cassius bevidner Hadrians mildhed: de der optraadte mod ham, straffede han kun ved at underrette autoriteterne i deres hjemsted om, at de havde gjort sig fortjent til hans mishag.

Undersøger man sagen nøiere, vil man finde, at det ikke er mange, for hvis død Hadrian kan gjøres ansvarlig, trods al snak om «de mange han bragte i fordærvelse».

Tallet indskrænker sig til to, nemlig hans svoger Servian og dennes datterson Fuscus Salinator. Disses død indtraf, som vi senere skal se, i slutningen af Hadrians regjering og hænger sammen med valget af tronfølger; de indlod sig i den anledning i opposition mod Hadrian, dannede et parti, ja stiftede en sammensvergelse, da de fik ordre fra Hadrian om, at de maatte dø.

Hvad Hadrians biograf Spartian fortæller i denne sammenhæng, er karakteristisk for hans og mange andre af tidens forfatteres maade at arbeide paa. Han fortæller paa to forskjellige steder om Servians død. Det første sted skriver han, at mange blev dræbt sammen med Servian dels aabenbart dels hemmelig; men paa det andet sted siger han, at Hadrian vilde deres død, men at de blev reddet af tronfølgeren Antoninus. Som man vil se, er der ikke stor sikkerhed for, at flere blev henrettet ved denne anledning; almindelige, vake udtalelser fra den slags kilder er ikke bevis nok.

At Hadrian, særlig i sine sidste dage, har været mørk og ofte vanskelig at gjore tilpas, er neppe tvilsomt, ligesom han i det hele neppe har været stadig i sine venskaber. Det er derfor al grund til at tro, at han ofte har været urimelig mod sine venner og forskjød dem. Men noget andet er det, naar traditionen heraf vil drage den slutning, at Hadrian var smaalig og misundelig mod alt stort og fremragende, og at han af den grund styrtede sine tidligere venner i ulykke, ja

død. For denne paastand mangler der ganske bevis.

Dio Cassius, der har gjort sig til talsmand for denne opfatning, siger, at dette karaktertræk hos Hadrian blev til ulykke for mange og død for nogle; «men af den grund,» fortsætter han, «søgte han at ødelægge galleren Favorinus og milesieren Dionysios.» Hvad blev nu i virkeligheden disse mænds skjæbne? Jo, Hadrian gjorde Dionys til romersk ridder, og Favorinus døde i besiddelse af hele sin anseelse som en gammel mand langt ud i Antoninus Pius's regjering. Ulykken der rammede dem, kan saaledes ikke have været stor; den maa have indskrænket sig til forbud mod at opholde sig i Hadrians selskab. Idet Dio saaledes ikke kan paavise nogen handling af Hadrian mod disse to, saa holder han sig til tanker, «han søgte at ødelægge dem».

Den eneste navngivne mand, om hvem det udtrykkelig udtales, at han blev et offer for Hadrians misundelse, er arkitekten Apollodor.

Det er Dio Cassius eller rettere Xifilinos der her er vor kilde. Grunden til Hadrians had skal have været det sammenstød, han og Apollodor havde havt i Traians dage, dengang Apollodor haanende afviste Hadrian, da han vilde blande sig ind i hans forhandlinger med keiseren. At dette ikke er rigtigt, fremgaar noksom af, at Hadrian efter sin tronbestigelse benyttede Apollodor, der af en eller anden, os ukjendt grund levede forvist

fra Rom, til at konstruere krigsmaskiner og i den anledning korresponderte meget venskabelig med ham.

Dio føler nok selv utilstrækkeligheden af denne begrundelse og giver derfor længere nede i beretningen en ny. Da Hadrian holdt paa at bygge det store tempel for Roma og Venus i Rom, viste han Apollodor tegningerne, der delvis var efter hans eget udkast. Apollodor skal have indvendt mod tegningerne, at templet var for lavt i forhold til gudebilledernes størrelse: «Dersom gudinderne skulde ville reise sig og gaa ud, saa kan de ikke.» Herover skal Hadrian være blevet saa fornærmet, at han lod Apollodor dræbe.

Dette lyder noksaa mystisk. For det første er selve den Apollodor tillagte indvending lidet sandsynlig. Det var nemlig ikke ualmindeligt, at en siddende gudestøtte var saa stor, at guden ikke vilde kunne reise sig uden at støde hovedet mod taget; dette gjaldt blandt andet Fidias's berømte Zeusbillede i Olympia. Apollodor vilde derfor neppe have klandret Hadrian for noget saadant, ligesaalidt som Hadrian havde grund til at tage sig nær af kritiken, naar han havde et saa godt forbillede at falde tilbage paa. Desuden nævner ingen anden forfatter, der taler om Apollodor, at han fik en saadan ende. Synderlig sandsynlig klinger derfor ikke hele denne historie; der ligger kanske noget andet under, som vi ikke kjender.

Hadrians sidste dage og død.

Syg, træt og mismodig vendte Hadrian tilbage til Rom fra sin anden store reise. Med det friske reiseliv var det for bestandig slut, og ingen forstod bedre end Hadrian selv, at det lakkede mod enden.

I Rom vilde han ikke bo; der havde han aldrig kunnet trives, i det mindste siden han blev keiser. Han slog sig ned ikke langt udenfor byen ved Tibur, det nuværende Tivoli, hvor han i en vakker dal med udsigt over Kampagnaen og med Rom i det fjerne havde bygget sig en villa.

Store strækninger ligger nu dækket af villaens ruiner og vidner om dennes storhed og pragt. Her kunde Hadrian ordne sig som han vilde og leve for sine interesser. I mængde samlede han kunstverker fra alle kanter; alt som i særlig grad havde tiltalt ham, vilde han have om sig, det være sig i original eller i kopi. Hadrians villa er derfor blevet den rigeste fundgrube for antike kunstverk, man kjender.

Det var med minderne den reiselystne, efter alt nyt jagende nu fik trøste sig. Han søgte derfor i det smaa at efterligne eller ialfald gjennem navnet at bevare mindet om de bygverk, de naturscenerier, der havde gjort dybest indtryk paa ham. Han havde sit Prytaneion, Akademia, Lykeion og Poikile, der gjenkaldte i hans erindring de glade og lykkelige dage han havde henlevet i det elskede Athen. Han havde en Tempedal og ved den store, med kunst fremkaldte kanal et Kanopos, hvor han ligesom i det aleksandrinske fornøielsessted af samme navn, kunde stige ud af gondolen og besøge restauranterne paa bredden.

Blot i minderne levede han dog ikke; endnu var hans tanke ikke brudt, men beskjæftigede sig med alt muligt. Han havde saaledes ogsaa sit helvede eller underverden; men hvorledes dette har seet ud, ved vi ikke; vi kjender desværre blot navnet.

Paa dette sted, hvor natur og kunst kappedes om at skabe et henrivende opholdssted, levede Hadrian de sidste fire aar af sit liv. Han forlod det kun, naar senatsmøder eller andre vigtige forretninger krævede hans nærvær i Rom.

Mere trak kanske det store bygverk, han med tanken paa den sig alt mere nærmende død havde sat igang i Rom, det kjæmpemæssige gravmæle, der senere under navn af Engelsborg skulde blive de middelalderske pavers borg. Dette gravmæle var ved siden af den vakre, endnu benyttede æliske bro, der over Tiberen førte ud til graven, og det

tidligere byggede kolossaltempel for Venus og Roma de eneste større byggeforetagender han udførte i Rom.

De var mørke og triste disse Hadrians sidste aar. Hadrian var skikket til at virke, ikke til at være syg. Dertil kom, at han her i byens umiddelbare nærhed bedre end før maatte merke, hvor lidet yndet han var i Rom.

Vi har netop seet, hvad der skilte mellem ham og de store, hvorfor de senatet nærstaaende kredse ikke kunde elske ham. Og folket i Rom elskede ham vistnok ikke mere; han var fremmed for det og havde, siden han følte sig sikker, ikke gjort noget for at vinde det. Ingen keiser havde givet færre feste i Rom; aldrig havde det været saa sparsomt med gladiator- og dyrekampe, fornøielser Hadrian selv ikke fandt sig tiltalt af, dertil var han en for god hellener.

Mellem romerne og Hadrian manglede den rette forstaaelse og følgelig den rette tillid. Rhetoren Fronto, Hadrians yngre samtidige, giver et godt udtryk herfor i et brev, han skrev til den senere keiser Marcus Aurelius: «Til din bedstefader, høisalig (divus) Hadrians pris talte jeg ofte i senatet med største iver, og disse mine taler læses endnu flittig; men jeg maa med din tilladelse tilstaa, jeg elskede ham ikke; han stod snarere for mig som Mars Gradivus eller Dis Pater, som jeg ønsker maa være gunstig og naadig stemt mod mig. Hvad var grunden hertil? Jo, til kjærlighed træn-

ges tillid og fortrolig, aaben omgang; fordi den rette, sikre tillid manglede, derfor vovede jeg ikke at elske. Men Antoninus (keiser Antoninus Pius) høiærer og elsker jeg som solen, som dagen, som livet, som min egen aande, og jeg føler, at jeg elskes igjen.»

Syg, uforstaaet og delvis uforstaaende blev Hadrian vidne til en intrigekamp blandt sine omgivelser med tronfølgen til maal, ganske lig den vi allerede har lært at kjende i Traians sidste aar. Og denne kamp blev ikke skjult for Hadrian; hans hemmelige politi var ypperlig ordnet; intet foregik inden de stores huse, som ikke hans spioner straks vidste at rapportere. Naar man kjender Hadrians karakter, maa man være enig med hans biograf, naar han siger, at Hadrian tilsidst hadede og mistænkte alle, som det kunde være tale om at gjøre til keiser.

De kandidater, hvorom der var mest tale, var Hadrians svoger Servianus eller, da han var henimod 90 aar, hans datterson den unge Fuscus Salinator. Denne sidste mente sig nok sikker paa at blive den lykkelige og raadspurgte astrologer, der ogsaa lovede ham tronen, noget der blev meldt Hadrian. Blandt Hadrians omgivelser mente mange, at valget vilde falde paa keiserens yndling Platorius Nepos, medens man inden senatskredse havde mest tilovers for Terentius Gentianus.

Da Hadrian ikke turde udsætte mere med at skaffe sig en adoptivson og derved sikre tronfølgen,

faldt hans valg ganske anderledes ud, end man havde ventet.

Han adopterede Lucius Ceionius Commodus Verus, en svigersøn af den Nigrinus, der i Hadrians første regjeringsaar var blevet henrettet af senatet som indviklet i en sammensvergelse mod keiserens liv. Ceionius Commodus eller, som han efter adoptionen kaldtes, Lucius Aelius Cæsar var kjendt for sin skjønhed og sit majestætiske ydre; han skal ogsaa have været en aandelig vel udrustet mand, ellers havde heller ikke Hadrian valgt ham. Men han var i virkeligheden allerede en ødelagt mand; udsvævelser havde brudt hans kraft.

Den nye Cæsar fik straks en kommando ved Donau for der at uddannes i den samme skole, som i sine dage Hadrian selv havde gjennemgaaet. Syg vendte han derfra tilbage til Rom og døde før Hadrian den 1ste januar 138. Hadrian havde, som han sagde, «støttet sig til en faldende væg».

Ceionius Commodus's adoption var en stor skuffelse for de andre prætendenter. Især var forbitrelsen stor inden den servianske kreds. Det skal være kommet til en sammensvergelse, ledet af Servianus selv og hans dattersøn.

Vi kjender ikke nærmere til denne sammensvergelse og dens detaljer; vi ved kun, at Hadrian, der netop laa syg paa sin tiburtinske villa af sterkt blodtab, straks skal have givet ordre til, at Servianus og Fuscus skulde dø. Servianus skal være død med den bøn paa sine læber, at guderne

ikke maatte lade Hadrian dø, naar han inderligst ønskede det.

Saaledes endte Hadrians eneste gjenlevende paarørende. Der havde aldrig bestaaet noget venskabeligt forhold mellem Hadrian og hans svoger; vi har allerede ovenfor hørt mere herom. Heller ikke med sin søster Paulina, Servianus's hustru, havde Hadrian staaet paa en broderlig fod. Hun var paa den tid allerede død, og Hadrian blev lastet, fordi han ikke paa nogen maade hædrede hendes minde.

Det er allerede før nævnt, at man ikke bestemt tør afgjøre, hvorvidt Servianus's og Fuscus's død drog andres efter sig; i hvert fald er det sandsynligt, at flere ved denne anledning faldt i unaade hos keiseren.

Hadrian maatte nu hurtigst mulig se sig om efter en ny tronfølger. Vattersot havde slaaet sig til hans øvrige lidelser; alle kunde se, at enden var nær; Hadrian selv ønskede intet hellere. For anden gang faldt Hadrians valg ganske anderledes ud, end nogen havde anet. Men denne gang kunde ingen sige, at andet end hensyn til statens vel havde dikteret valget.

Da Hadrian havde bestemt sig, kaldte han de første af senatorerne til sig og forkyndte, at han havde udseet den mand, der forekom ham mest værdig til at blive rigets styrer. Hans valg var faldt paa Aurelius Antoninus, der var gift med Aelius Cæsars søster; han haabede, lagde han til,

at denne, der ganske vist ikke tragtede efter tronen, af kjærlighed til ham og senatet ikke vilde undslaa sig for valget.

Efter at have faaet en betænkningstid modtog Antoninus tilbudet, hvortil var knyttet som betingelse, at han, hvis sønner var døde, atter skulde adoptere sine to neveuer Marcus Annius Verus, den senere filosof og keiser Marcus Aurelius, der dengang endnu ikke var voksen, men Hadrians specielle yndling, samt Lucius Verus, den afdøde Aelius Verus Cæsars søn, ogsaa endnu en gut. Adoptionerne, hvorved Hadrian paa dødsleiet skjænkede riget de to ædleste keisere, fandt sted 25de Februar 138.

Antoninus blev af senatet straks anerkjendt som medregent og overtog regjeringens pligter. Det var ogsaa paa høi tid, at en anden tog styret, Hadrian magtede ikke mere. Han plagedes af de frygteligste smerter; men hans engang saa sterke legeme hindrede, at han fik dø.

Ingen lægemidler hjalp, og lægerne stod raadløse; Hadrian troede heller ikke paa dem og deres kunst og anvendte om dem det gamle talesprog: «Mange læger er kongens død». Han tog sin tilflugt til magien, men uden nytte. Selv skal han efter sagnet paa dødsleiet have læget syge og givet blinde synet igjen ved haandspaalæg.

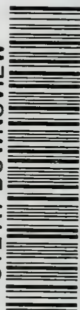
Tilsidst forlangte han gift af lægerne; men de negtede; en af dem berøvede sig endog livet for at undgaa at opfylde hans ønske. Han bad sine

slaver om at rette dolken, som han selv ikke havde kræfter til at føre; forgjæves. Antoninus vaagede over, at ingen opfyldte hans bøn. Endelig 10de juli 138 slog forløsningens time; han døde i Antoninus's arme.

Det sidste man kjender af Hadrian, er et lidet vers, som han skrev paa dødsleiet, vemodige linjer, der giver udtryk for hans egte hellenske kjærlighed til livet og samtidig viser, hvor liden trøst hans grublerier over livet og døden havde skjænket ham.

Animula vagula blandula
hospes comesque corporis,
quae nunc abibis in loca
pallidula rigida nudula
nec ut soles dabis iocos.

Min sjæl, du urolige, søgende
legemets gjest og fælle,
nu du gaar bort til steder
blottet for farver, trivsel og virke,
med livet i glæde og spøg er det slut.


UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 09 08 04 07 015 5